—Людзьмі звацца!
Янка Купала

ЛіМ

ГАЗЕТА ТВОРЧАЙ ІНТЭЛІГЕНЦЫІ БЕЛАРУСІ

ЛІТАРАТУРА І МАСТАЦТВА

ПЯТНІЦА
18
СТУДЗЕНЯ
1991 г.
№ 3 (3569)
ВЫХОДЗІЦЬ
з 1932 г.
КОШТ — 15 кап.
(Па падпісцы — 10 кап.)

ЯНЫ ЗРАБІЛІ ВЫБАР. ДАПАМОЖАМ ІМ ВЫСТАЯЦЬ

Літва, студзень

Раніцай 15 студзеня, прад'яўляючы міліцыянеру свой пропуск у Вярхоўны Савет Беларусі, я не ведаў яшчэ, што ўвечары таго ж дня буду мець іншы пропуск і хлопцы з Дэпартамента аховы краю, пільна ўзіраючыся мне ў твар, дазволяць увайсці ў парламент Літоўскай Рэспублікі.

Парламент працаваў. Тым днём дэпутаты, сярод іншага, заснавалі Фонд абароны Літоўскай Рэспублікі. Стварылі на чале з прэм'ер-міністрам Гедымінасам Вагнорусам Дзяржаўную камісію па расследаванні злачынстваў, здзейсненых Узброенымі Сіламі СССР у Літве 11—13 студзеня 1991 г. Адноўлены ордэн Крыжа Віціса Літоўскай Рэспублікі, якім узнагароджаны (пасмяротна) — «за выказаную гераічную смеласць і вытрымку пры абароне свабоды і незалежнасці» — ахвяры крывавай ночы 13 студзеня. Вось іх імёны: Ларэта Асанавічутэ, 1967 года нараджэння, Вітаўтас Вайткус, 1943, Дарус Гербутавічус, 1973, Віргінюс Друскіс, 1969, Альгімантас-Пятрас Кавалюкас, 1939, Альвідас Канапінскас, 1952, Цітас Масюліс, 1962, Альвідас Матулка, 1960, Відас Мацулявічус, 1966, Апалінарус-Ёзас Павілайціс, 1937, Ігнас Шымулёнас, 1973, Рымантас Юкнавічус, 1966, Раландас Янкаўскас, 1969.

Тым часам нашы дэпутаты горача спрачаліся, разглядаць ці не разглядаць становішча ў Літве; калі разглядаць, то калі і як... Ці ўсведамляем мы, наколькі недарэчнымі былі тыя спрэчкі, ці стала нам за іх сорамна перад суседняй Літвой?

Наўрад ці ёсць сёння штосьці больш непадобнае, чым плошча Леніна ў Мінску і плошча Незалежнасці ў Вільнюсе. Усе подступы да будынка літоўскага парламента блакіраваны барыкадамі на выпадак танкавай атакі. У цокальным паверсе — напагатове шпіталь. Ахоўваюць Вярхоўны Савет добраахвотнікі, пераважна моладзь, якая дала прысягу на вернасць Літоўскай Рэспублікі. Гэта — заўтрашні дзень Летувы. І як страшна, як жудасна ўсведамляць, што ён можа абарвацца сёння. Нягледзячы на барыкады, на выкапаныя траншэі, закладзеныя мяхамі з пяском вокны і іншыя сродкі саматужнай абароны, — пад магчымым націскам вайсковых часцей будынак утрымаць немагчыма. Гэта зразумела ўсім, у тым ліку і гэтым хлопцам, гатовым, зрэшты, стаць камікадзе...

(Працяг на стар. 2).

ГЭТА СКАЛАНУЛА СВЕТ...

7. 01, панядзелак.

Павышаны цэны на харчовыя тавары ў 3—4 разы. Пачаліся мітынгі пратэсту ля будынка парламента.

8.01, аўторак.

Раніцай паведамлена аб накіраванні ў Вільню кантынгента парашутыстаў «дзеля забеспячэння прызыву на вайсковую службу». Вечарам — адстаўка ўрада К. Прунскене.

9. 01, серада.

Мітынгі.

10. 01, чацвер.

Абвешчана аб стварэнні ананімнага «камітэта нацыянальнага выратавання», які занепакоены будучым Літвы (праграма «Час»).

11. 01, пятніца.

Усесаюзнае радыё паведаміла, што КНВ «бярэ ўсю паўнату ўлады» ў Літве.

БМП атачылі тэлевежу ў Вільні (12 гадз. 22 мін.).

12 гадз. 30 мін.: захоплены Дом друку, паранены 3 чалавекі.

17 гадз. 45 мін.: захоплены дыспетчарскі пульт чыгуначнага вузла.

19 гадз.: захоплена міжгародняя тэлефонная станцыя.

12.01, субота.

Часці Савецкай Арміі захапілі будынкі паліцэйскай акадэміі, школы міліцыі. На прэс-канферэнцыі ваенных абвешчана аб узяцці пад ахову маёмасці КПСС і Савецкай Арміі.

13.01, нядзеля.

Каля 1 гадз. СМІ Літвы перадалі заяву Б. Ельцына з асуджэннем дзеянняў ваенных.

Каля 2 гадз. захоплена тэлевежа, затым будынак Дзяржтэлерадыё Літвы і тэлеграф. Забіта 13 мірных жыхароў і адзін вайсковец. Паранена больш за 160 чалавек. Прапала без вестак каля 50 чалавек.

Каля 3 гадз. прынята сумесная заява кіраўнікоў Літвы, Латвіі, Эстоніі і РСФСР з асуджэннем ваенных рэпрэсій у Вільні.

У Літву накіравана дэлегацыя Савета Федэрацыі на чале з М. Дземянцеем.

Удзень ваенныя захапілі Вільнюскі тэхнічны вузел сувязі.

Увечары Д. Буш выступіў з асуджэннем «акцый у Літве».

14. 01, панядзелак.

Раніцай М. Гарбачоў паведаміў, што прычыны гібелі людзей заключающца... у шляху Літвы да суверэнітэту. Міністры ўнутраных спраў і абароны ў ВС СССР заявілі аб канстытуцыйнасці дзеянняў савецкіх венных у Вільні. Дом друку і тэлевежа — у руках ваенных.

У Літве — жалоба.

15.01, аўторак.

Грамадзянскае развітанне з ахвярамі трагедыі.

Прадстаўнікі Вярхоўнага Савета Літвы дапушчаны на першы паверх Дома друку.

У Вільню накіравалася дэлегацыя Вярхоўнага Савета БССР на чале з Н. Гілевічам.

16. 01, серада.

Імша ў Катэдры і другіх святынях, пахаванне загінуўшых на могілках Антакальніс.

НАРОД, З'ЯДНАНЫ ПРАГАЙ ВОЛІ...

Гадоў 10 таму ў СССР быў забаронены альбом групы Pink Floyd за словы: «Брэжнеў узяў Афганістан, Бегін узяў Бейрут». Зараз альбом дазволены, але, відавочна, у савецкай прапагандзе мала што змянілася з застойных часоў, і праўду пра сённяшнія падзеі ў Вільні афіцыйныя савецкія крыніцы прапануюць нам у аддаленай перспектыве, а пакуль...

Мы чыталі, бачылі і чулі, як асвятляе летувіскія падзеі ТАСС і праграма «Время». Маўляў, незадаволены сваёй уладай народ патрабуе ў Гарбачова ваеннага перавароту. «Молодчики из Саюдиса, одурманенные националистической пропагандой люди» і г. д.

Усё гэта грубая, цынічная дэзінфармацыя.

У гэтыя дні я хадзіў па вуліцах Вільні і бачыў толькі адзін народ, з'яднаны адным жаданнем — прагаю волі. Разам з Алегам Мінкіным і віленскімі беларусамі мы стаялі на пляцы перад будынкам парламента і адчувалі толькі адзін агульны настрой — прагу волі. Тры дні я шукаў «незадаволены сваёй уладай народ», шукаў «ініцыятыву знізу», якая прывяла да процістаяння. І не знайшоў.

У ноч на 13 студзеня ваенныя атакавалі віленскую тэлевізійную вежу. Людзі, якія сабраліся тут, спрабавалі рукамі запыніць танкі. Двое загінулі пад гусеніцамі, яшчэ адзінаццаць чалавек — ад куляў дэсантнікаў. Сто восем чалавек цяжка паранены.

Кажуць, ваеннымі камандаваў п'яны палкоўнік. Вайскоўца, які адмовіўся страляць у людзей, камандзіры забілі на месцы, пусціўшы яму кулю ў спіну. Супольная экспертыза Міністэрства аховы здароўя Летувы і ваенных пацвердзіла, што куля належыць дэсантнікам. Яшчэ 15 салдат уцяклі з часці. Вярхоўны Савет Летувы папрасіў людзей не лічыць іх за ворагаў.

Усю ноч ішла страляніна халастымі снарадамі ля будынкаў Дзяржкамітэта па тэлебачанні і радыё. Я бачыў вокны без шыбаў у навакольных дамах. Так пачалася ў Вільні Крывавая Нядзеля...

Да 16.00 вайскоўцы загадалі «ачысціць» будынак парламента. На плошчы перад Вярхоўным Саветам сабралася 300 тысяч чалавек. У 14.00 па тунелі пад плошчай прайшла калона танкаў і бэтээраў. Летувіскія, польскія, украінскія, грузінскія, расейскія сцягі луналі над адзіным у сваім жаданні волі народам. Былі і нашы — бел-чырвона-белыя. «Ле-ту-ва» — скандзіравалі людзі. А пасля, убачыўшы нас, 300 тысяч галасоў натхнёна скандзіравалі: «Бал-та-ру-сія».

Бяруся сцвярджаць, што ў гэты час у гэтым месцы было самае лепшае, самае чыстае месца на Зямлі. Звычайна дабро і зло мяшаюцца ў жыцці. Тут яны былі абсалютна кантрастна падзеленыя. З аднаго боку — ваеншчына, якая хавае замутнёныя чалавечай крывёй вочы, груды жалеза — бранятэхніка. З другога боку— людзі. Проста людзі без розніцы нацыянальнасці, якія не думаюць пра маё-тваё. Людзі, адзінай агульнай Бацькаўшчынай якіх стала Свабода.

І мы былі на баку дабра, і мы адчулі ні з чым не параўнальную ягоную прыцягальную сілу. Проста немагчыма было пакінуць гэты пляц.

Дзесяткі людзей падыходзілі да нас, успаміналі супольную гісторыю беларускага і летувіскага народаў, пыталіся, чаго можна чакаць ад прысланага Масквою Дземянцея, перакладалі свежую інфармацыю, якая ішла з рэпрадуктараў, частавалі гарачай кавай, бутэрбродамі, раздавалі абразкі заступніцы Летувы Дзевы-Марыі і дзякавалі, дзякавалі бясконца. Маўляў, беларусы таксама за свабоду.

Тады мне стала зразумела, што кожны, хто «па палітычных прычынах» не прыйшоў на гэты пляц сёння, — апынуўся на другім баку, на баку зла. Трэцяга боку не было.

Групка мясцовай філіі КПСС — Буракявічус, Швед, Ермалавічус — вось, аказалася, і ўвесь незадаволены законнай уладай народ Летувы. Астатнія, «единственники», так нідзе і не паказаліся за гэтыя дні.

Каб М. Гарбачоў прызнаў, што гэта так, каб ён сапраўды кіраваўся агульначалавечымі інтарэсамі, а не інтарэсамі

ЯНЫ ЗРАБІЛІ ВЫБАР. ДАПАМОЖАМ ІМ ВЫСТАЯЦЬ

(Пачатак на стар. 1).

Вакол тэлевізійнай вежы, што ўзвышаецца над Вільнюсам, — танкі. Ужо не тыя, цяжкія, што ішлі на штурм тэлецэнтра ўначы 13-га, а лёгкія, дэсантныя. Пераможна лунае чырвоны сцяг гвардзейскай часці з выявай Леніна. Знак паспяхова праведзенай аперацыі...

Бронетранспарцёрамі загароджаны ўваход і ў будынак Дзяржтэлерадыё Літвы. Гарыць вогнішча, ля якога стаяць узброеныя, у бронежылетах вайскоўцы. На процілеглым баку вуліцы—віленцы: са свечкамі ў руках, моўчкі глядзяць на разгромлены будынак, на бронетранспарцёры, на салдат...

Супрацьстаянне. Важна разумець яго сутнасць. Гэта не супрацьстаянне ў прадчуванні грамадзянскай вайны. Гэта супрацьстаянне грамадзян, народа і — ваеннай машыны. Людзей, апантаных ідэяй свабоды, і — закансерваванага да пары да часу, але, як высвятляецца, у рабочым стане ГУЛАГа. Супрацьстаянне законнай, дэмакратычна абранай улады і — купкі путчыстаў, да паслуг якіх чамусьці даюцца танкі.

Мы можам колькі заўгодна спрачацца, абмяркоўваючы перыпетыі палітычнай барацьбы ў Літве. Але пры ўсім плюралізме ёсць рэчы адназначныя — як жыццё і як смерць. Стрэл, зроблены ва ўгоду чыіхсьці палітычных амбіцый, — злачынства. Жахлівае ўзрушэнне ад падзей у Тбілісі, Баку, Вільнюсе павінна нарэшце адчаканіцца ў непарушны імператыў. Інакш нам ніколі не спыніць хвалі беззаконня, дыктатура растопча парасткі дэмакратыі, а глыбіня нашага маральнага падзення будзе катастрафічнай.

16 студзеня Літва праводзіла ў апошні шлях ахвяр трагедыі — як нацыянальных герояў. Не ведаю, ці здолею калі-небудзь знайсці словы, адпаведныя велічы жалобнай цырымоніі. Народ, які сабраўся тут, ужо ніколі не стане на калені.

Андрэй ГАНЧАРОЎ.
Фота ЭЛЬТА
і А. ГІРДЗЮШАСА
(«Летувос айдас»).

КАЛІ ВЯРСТАЎСЯ НУМАР. 17 студзеня на сесіі Вярхоўнага Савета Беларусі абмеркавана сітуацыя ў Літоўскай Рэспубліцы. У прынятай заяве выказана шчырае спачуванне сем'ям загінуўшых і ўсяму народу Літвы з выпадку трагічных падзей 13 студзеня, рашуча асуджана прымяненне войскаў супраць мірнага насельніцтва.

сваёй партыі, яму трэба было б прызнаць авантурыстамі мясцовых кіраўнікоў КПСС... На жаль, словы пра прыярытэт агульначалавечага ў чарговы раз аказаліся блефам.

Ад жыхароў Летувы — самых незадаволеных — я так і не пачуў патрабаванняў вярнуцца ў СССР, вярнуць уладу КПСС. Яны патрабуюць поўных паліцаў у крамах, але пры гэтым выдатна разумеюць, што Прэзідэнт з паўгалоднай Расіі не прынясе ім ані мяса, ані новых чаравікаў, ані жылля.

Сітуацыя ў Вільні застаецца нявырашаная. Калі гэта і сапраўды пачатак вайсковага перавароту, дык танкі ўжо не спыніць нішто. Нават чалавечыя жыцці, якія без ваганняў аддадуць многія тысячы людзей каля Вярхоўнага Савета Летувы...

А пакуль у будынку парламента дзень і ноч працуе Вярхоўны Савет, тут жа размясціліся дэлегацыі з розных краін свету і рэспублік Саюза, тут жа працуе радыёстанцыя, выходзяць газеты...

А ў віленскіх лякарнях тым часам ад ранаў паміраюць ахвяры Крывавай Нядзелі.

Сяргей ДУБАВЕЦ.
г. Вільня.

І ЗНОЎ — «АКАЯННЫЯ ДНІ»

Напярэдадні старога Новага года з ёлкі на плошчы Леніна ў Мінску (як сказалі б раней — «галоўнай ёлкі рэспублікі») знялі святочнае ўбранне. У нядзелю, трынаццатага, каля яе сабраліся некалькі дзесяткаў чалавек. Яны прыйшлі сюды не на свята — пра гэта лепш за ўсё сведчылі чорныя жалобныя стужкі, прымацаваныя да бел-чырвона-белых сцягоў. Людзі прыйшлі, каб выказаць свае адносіны да падзей у суседняй рэспубліцы, ушанаваць памяць загінуўшых у Вільнюсе. На плошчы былі і народныя дэпутаты БССР ад апазіцыі. У той дзень з-за інфармацыйнай блакады яны ведалі не нашмат больш, чым усе. Але і тое, што ўжо было вядома, прымусіла іх публічна асудзіць ваенны тэрор супраць суверэннай Літвы.

На наступны дзень народны дэпутат БССР З. Пазняк перадасць людзям (а на плошчу іх прыйдзе ўжо сотні) ксеракопіі здымкаў, якія прывезлі з сабой з Вільнюса дэпутаты Мінсавета. Гэтыя здымкі, іншыя матэрыялы, расказы відавочцаў адназначна сведчаць: ніякіх падстаў для ўжывання ваеннай сілы не было, крывавае злачынства цалкам на сумленні тых, хто аддаў загад страляць у мірных людзей, хто незаконна аб'явіў сябе ўладай у Літве пад назвай «Камітэт нацыянальнага выратавання».

Пра гэта гаварылі народныя дэпутаты БССР Л. Баршчэўскі, В. Голубеў і іншыя. Расказалі яны і пра тэлеграму, якую атрымаў наш Вярхоўны Савет ад віцэ-прэзідэнта СССР Янаева, у якой канстытуцыйна выбраныя парламент і ўрад Літоўскай рэспублікі названы «антынародным рэжымам».

15-га, у дзень адкрыцця сесіі Вярхоўнага Савета БССР, на плошчы каля паваленай елкі была запалена свечка. Яна высвечвала надпіс: «Памяці ахвяр барацьбы за свабоду Літвы». І зноў тут выступалі дэпутаты і недэпутаты, гучалі поўныя горычы, болю і трывогі словы...

Людзі прыходзілі на плошчу і ў наступныя дні. Іх не так і многа было, гэтых людзей, і пачуцці ўдзельнікаў гэтых кароткіх мітынгаў не параўнаць з тымі перажываннямі, што адчувалі і адчуваюць жыхары Літвы, чый суверэнітэт быў растаптаны салдацкімі ботамі і гусеніцамі танкаў. Але вернемся ў той ракавы дзень 13-га студзеня. Тады пераважная большасць людзей не ведала, не магла ведаць, што адбываецца — путч мясцовага маштабу ці ваенны пераварот у краіне, многія перажылі шок, адчулі страх, але выйшлі на плошчы.

Выступаючы ў праграме «Час», палітычны аглядальнік ЦТ Бірукоў з настальгіяй у голасе сказаў, што яшчэ дзесяць гадоў назад удзельнікаў мітынгаў, што пракаціліся па рэспубліках у знак салідарнасці з літоўскім народам, чакалі б рэпрэсіі. Так, мы памятаем, што смельчакоў, якія выйшлі ў 68-м на Красную плошчу з пратэстам супраць уварвання ў Чэхаславакію, арыштавалі. Але мы ведаем і тое, што цяпер савецкія войскі паспешліва пакідаюць краіны Усходняй Еўропы. Узброеныя сілы бяссільныя перад логікай гісторыі.

Вось толькі мёртвых ужо не ўваскрасіць...

В. Т.

ВОСЬ ДЫК ДАПАМОГА!

Мастацкая інтэлігенцыя рэспублікі, грамадскасць Беларусі, якая зацікаўлена ў развіцці культуры рэспублікі, з вялікім задавальненнем успрынялі рашэнне партыйных і савецкіх органаў г. Магілёва аб перадачы былога будынка Магілёўскага гаркома КПБ органам культуры і стварэнні на яго базе абласнога мастацкага музея БССР. Гэтая ініцыятыва разглядаецца не толькі як новы погляд на праблемы мастацтва, але і прыклад таго, як партапарату прыняць удзел у змяншэнні сацыяльнай напружанасці ў нашым грамадстве.

Мы ўпэўнены, што дзеля вырашэння задуманага кожны мастак рэспублікі лічыць для сябе пачэсным абавязкам прыняць магчымы ўдзел у справе фарміравання мастацкага музея ў Магілёўскім рэгіёне.

Нам вядома, што Міністэрства культуры БССР разам з упраўленнем культуры Магілёўскага аблвыканкома вырашаюць пытанні распрацоўкі неабходнай дакументацыі рэстаўрацыі і прыстасавання будынка.

Аднак апошнім часам «папаўзлі» чуткі пра тое, што ў новага складу гарсавета ёсць іншая думка, як «дапамагчы» фарміраванню музея. Нам падказваюць дасведчаныя асобы, што гаворка ідзе пра тое, каб на плошчы яшчэ пакуль не сфарміраванага музея адкрыць другую ўстанову — акцыянерны банк.

Почырк вельмі вядомы. Многія гады так і было. Культурна-асветніцкім установам ніколі не знаходзілася месца ў нашым сацыяльным асяроддзі. Сёння, аналізуючы такі падыход да праблем культуры, мы крытыкуем часы «застою». Але, відаць, спяшаемся, бо нагаданы прыклад дае падставу думаць менавіта так.

Улічваючы тое, што працягваць абіраць і без таго абабраную культуру—амаральна, мы просім і спадзяёмся на станоўчае рашэнне Магілёўскага гарвыканкома ў частцы завяршэння пачатай справы — адкрыцця Магілёўскага абласнога мастацкага музея і запрашэння мастацкай інтэлігенцыі ў госці да грамадскасці г. Магілёва з новымі творамі жывапісу, графікі і скульптуры, якія можна было б паказаць у экспазіцыі музея.

М. САВІЦКІ—правадзейны член Акадэміі мастацтваў СССР, народны мастак СССР, народны дэпутат СССР; З. АЗГУР, правадзейны член Акадэміі мастацтваў СССР, народны мастак СССР, Герой Сацыялістычнай Працы; Л. ШЧАМЯЛЁЎ—народны мастак БССР; Г. БУРАЛКІН — старшыня праўлення Саюза мастакоў БССР.

ПАГЛЯДЗЕЦЬ І... НАБЫЦЬ

Выстаўка твораў Леаніда Шчамялёва, разгорнутая ў Галерэі выяўленчых мастацтваў Саюза мастакоў Беларусі — так цяпер называецца былы Палац мастацтваў.—пра многае прымушае ўспомніць, падумаць, сёе-тое супаставіць. Непадробна шчыры і сумленны жывапіс гэтага выдатнага майстра зведваў на сваім шляху шмат метамарфоз: і неразуменне, і заслужанае прызнанне. Некалі мастака залічвалі і да «фармалістаў», і да «левых», за карціну «Цяжкія гады» нават называлі «пацыфістам». А былы міністр культуры БССР М. Мінковіч злосна лаяў яго палатно «Маё нараджэнне», якое стала класікай беларускага жывапісу.

Леанід Шчамялёў ніколі — ні ў гады «адлігі», ні ў «застойныя» часы, ні ў перыяд «рэвалюцыйнай перабудовы» — не губляўся сярод агульнай плыні, ні з кім не спрабаваў ісці ў нагу. Ён заўсёды быў самім сабой. Для мяне гэты мастак — узор незалежнага асабістага пачатку ў мастацтве. На жаль, такіх сёння не шмат.

На гэтай выстаўцы вы не ўбачыце буйных фігуратыўных кампазіцый. Уся экспазіцыя — гэта невялікія палотны: пейзажы, нацюрморты, камерныя партрэты і зусім маленькія, амаль мініяцюрныя карціны, створаныя за апошнія два-тры гады.

Леанід Шчамялёў — жывапісец ад Бога, фарбы ў яго музычныя, чыстыя, тонкія і ўзвышаныя. Ён праніклівы і душэўны, пластычна універсальны і заўсёды «па-шчамялёўску» пазнавальны.

Выстаўка — падзея для ўсіх, хто любіць сапраўднае мастацтва. І перад светам нам ёсць чым ганарыцца, калі ў нас жывуць такія творцы.

І яшчэ: кожны глядач можа набыць з гэтай выстаўкі любую работу для свайго хатняга інтэр'ера. Дальбог, духоўвае жыццё яго праз гэта стане значна багацейшым.

Б. КРЭПАК.

МАРЫ НА ПАПЕРЫ

Расказваюць, некалі, у эпоху «развітога сацыялізму», здарыўся такі выпадак. У валютны магазін прыйшоў акадэмік Сахараў і папрасіў, каб яму прадалі нейкую рэч за... рублі. Калі яму ў гэтым адмовілі, акадэмік нібыта разгарнуў пяцірублёвую купюру і прачытаў тое, што на ёй напісана: «Дзяржаўныя казначэйскія білеты... абавязковыя для прыёму на ўсёй тэрыторыі СССР ва ўсе плацяжы для ўсіх установаў, прадпрыемстваў і асоб».

Чым гэтая гісторыя скончылася — дакладна невядома. Добра вядома, аднак, што казначэйскія білеты (і не толькі наміналам 5 рублёў) усё яшчэ «маюць хаджэнне» на тэрыторыі СССР, а іх падробка караецца законам. Але ва ўмовах пераходу да рынку — відаць, дзеля падмацавання «деревянного рубля» — паўсюдна ўводзяцца талоны, купоны і, нарэшце, візіткі.

Пыласос, электрасокавыціскалка, відэамагнітафон, прычэпдача, матаблок, бялізна, шкарпэткі, гардзіны — усё, аб чым толькі можа марыць пакупнік, унесена ў «Візітныя карткі», адрукаваныя на адмысловай паперы і ўпрыгожаныя дзяржаўным гербам БССР на вокладцы.

На адной са старонак гэтай займальнай кніжкі сустракаем знаёмыя словы, толькі ў новай рэдакцыі (даю ў перакладзе з рускай. — В. Т.). «Картка сапраўдная на ўсёй тэрыторыі Беларускай ССР у любым магазіне незалежна ад ведамаснай прыналежнасці». Можа, гэта і ёсць рэальны крок да суверэнітэту і нацыянальнай валюты?

Асабліва падкупляюць словы, вынесеныя стваральнікамі дакумента ў самы пачатак — відаць, у якасці эпіграфа: «Пакупнікам прадастаўляецца магчымасць набыцця тавараў... пры наяўнасці іх у продажы». Лепш і не скажаш. Не зусім ясна толькі, якая магчымасць застаецца ў пакупніка пры адсутнасці тавараў?

Да 10-га студзеня, як паведамляюць, «авізічана» амаль сто працэнтаў беларускіх пакупнікоў. Значыць, кашмарных чэргаў за гэтымі дакументамі ўжо не будзе. А ці знікнуць чэргі з нашага жыцця наогул? Пытанне, канечне, рытарычнае.

Віталь ТАРАС.

Візіткі даюць!.. Фота І. КАБЗОНА.

ВесткІ. Аргументы. Меркаванні.

НОВЫЯ ІДЭІ...

Надоечы Новага года на пасяджэнні савета Гродзенскага дзяржуніверсітэта імя Я. Купалы выказана ідэя стварэння на базе беларускага аддзялення філфака новага факультэта — беларусазнаўства, які мае рыхтаваць спецыялістаў-выкладчыкаў беларускай культуры, мовы і літаратуры. Ідэя станоўча ўспрынята рэктаратам ВНУ.

У Вільнюскім педагагічным інстытуце з адабрэння ўрада ЛР на гуманітарным факультэце нацыянальных суполак з новага года пачала дзейнасць лабараторыя нацыянальных меншасцей, у штаце якой маецца пасада беларусазнаўцы. Да лета г. г. лабараторыі пастаўлена задача вывучыць, прынамсі, асветніцкія патрэбы беларусаў Літвы і падрыхтаваць прапановы па арганізацыі ў ЛР штодзённых беларускіх школах.

УБАЧАНА...

На Лепельшчыну, здаецца, спакваля вяртаюцца старасвецкія шляхетныя звычаі. Так, у каляднай абвестцы ля экскаватарна - рамонтнага завода можна было прачытаць: «Шаноўныя панове, жыхары Лепеля!»

P. S. Увогуле утапічна зрабіць усіх «таварышамі», але ўважаць сябе «панам», бадай, захочацца кожнаму!

ПАЧУТА...

У беларускай перадачы «Запрашае «Сябрына» на Літоўскім ТБ 6 студзеня г. г. прагучала: «На Беларусь накатваецца чарговая хваля русіфікацыі. У абязлюдзеныя раёны Гродзенскай вобласці, якія знаходзяцца на памежжы з Літвою, хлынула іміграцыя перасяленцаў з Расіі і Казахстана. Будуюцца асобныя пасёлкі для перасяленцаў, якія побач з тамтэйшымі вёскамі выглядаюць зусім недарэчна. Такім чынам, маральны генацыд беларушчыны ў БССР працягваецца. Ці не варта прыняць разумныя міграцыйныя законы?»

Л-ц мусіць зазначыць, што сцвярджэнне віленскіх беларусаў не зусім адпавядае сапраўднасці. Гродзенская вобласць, прынамсі, адзіная ў БССР выканала план прыёму перасяленцаў з чарнобыльскай зоны, для якіх і былі адбудаваныя новыя пасёлкі.

Хаця заключная прапанова віленскіх калег мае, магчыма, рацыю ў тым сэнсе, што міграцыйныя працэсы павінны знайсці свой водгук на старонках друку.

Кола Дзён

9 студзеня апублікаваны пастанова Вярхоўнага Савета БССР «Аб плане Беларускай ССР» і Закон «Аб дзяржаўным бюджэце Беларускай ССР».

З дзяржбюджэту ў 6.900.837 тысяч рублёў на народную адукацыю, культуру, мастацтва і сродкі масавай інфармацыі выдзелены 1.031.326 тысяч рублёў.

9 студзеня рашэннем Прэзідыума Вярхоўнага Савета рэспублікі вёсцы Прырэчча Багушэвіцкага сельсавета Бярэзінскага раёна па просьбе мясцовых жыхароў вернута яе ранейшая назва—Божына.

10 студзеня апублікаваны праект Закона БССР «Аб мясцовым самакіраванні і мясцовай гаспадарцы ў Беларускай ССР».

«Мясцовае самакіраванне павінна рэалізаваць правы і свабоды грамадзян, іх самастойнасць у вырашэнні пытанняў сацыяльнага, эканамічага, палітычнага і культурнага развіцця, ахову навакольнага асяроддзя»,—сказана ў прэамбуле законапраекта.

11 студзеня Савет Міністраў БССР прыняў пастанову «Аб увядзенні надбавак да службовых акладаў і ставак работнікаў народнай адукацыі, аховы здароўя, сацыяльнага забеспячэння і культуры». Памеры надбавак — ад дзесяці да пяцідзесяці працэнтаў.

Раней урад рэспублікі прыняў пастанову «Аб прадастаўленні льгот асобам, неабгрунтавана прыцягнутым да крымінальнай адказнасці ў перыяд рэпрэсій 20—50-х гадоў і пасля рэабілітаваным».

Гэтым людзям нададзена права бясплатна карыстацца транспартам (там, дзе яны жывуць), пяцідзесяціпрацэнтнай або поўнай скідкай з кошту лекаў і г. д. Рашэнне ўступае ў сілу з 1 лютага г. г.

11 студзеня ў Алма-Аце падпісаны Дагавор паміж Казахскай ССР і Беларускай ССР. Яго падпісалі Прэзідэнт Казахстана Н. Назарбаеў і Старшыня Вярхоўнага Савета Беларусі М. Дземянцей. Было дамоўлена павялічыць пастаўкі з Казахстана на Беларусь сыравіны, зерня. У сваю чаргу, наша рэспубліка павялічыць пастаўкі ў Казахстан трактараў, аўтамабіляў, іншых відаў прадукцыі.

13 студзеня ў Мінску праходзілі мітынгі ў падтрымку братняга народа Літвы. У Вільнюс у складзе дэлегацыі Савета Федэрацыі прыбыў Старшыня Вярхоўнага Савета БССР М. Дземянцей.

15 студзеня нядаўна створаная Асацыяцыя рэдактараў газет і часопісаў Беларусі надрукавала зварот да Вярхоўнага Савета Беларусі, у якім заклікае тэрмінова разгледзець крытычнае становішча, у якім апынуліся сродкі масавай інфармацыі з-за манапольнага павышэння цэн сувязістамі (у 4—7 разоў), паліграфістамі (у 1,5—2 разы), вытворцамі паперы (у 4—5 разоў), і абараніць сродкі масавай інфармацыі ад непрыхаванага грабяжу.

ЛІСТ З КАМЕНТАРЫЕМ

«ВЯРНІЦЕ ГАЛОСНАСЦЬ!..»

Хацелася б ведаць, дзе ж тая галоснасць, пра якую так шмат гавораць партыйныя работнікі Веткаўскага раёна. Справа ў тым, што бюро райкома партыі вырашыла пазбавіць нас, жыхароў Веткі, крыніцы аб'ектыўнай інфармацыі. Якім чынам! А вельмі проста, выдаўшы пастанову «Аб скарачэнні мясцовага радыёвяшчання».

Не трэба раённаму начальству спасылацца на нейкія дырэктывы і пісьмы, маўляў, не хапае сродкаў на ўтрыманне мясцовага радыё. Мы добра ведаем, што ўсе гэтыя «чарнобыльскія гады» дзесяткі мільёнаў рублёў з бюджэта раёна закопваліся і цяпер закопваюцца проста ў зямлю. Можа, праўдзівая інфармацыя пра гэтыя факты, якую перадаваў карэспандэнт мясцовага радыё Бухавец, прыйшлася таму-сяму не даспадобы!

Мы патрабуем выдзеліць некалькі тысяч рублёў на фінансаванне Веткаўскага радыё, на вяртанне крыніцы праўдзівай інфармацыі, на вяртанне галоснасці, а яшчэ — спагнаць з асоб, якія пазбаўляюць раён права на галоснасць.

В. СЫНКОЎ, А. БАНДАРЭНКА, Г. ФІЛІПОВІЧ, Т. ГЛУШЧАНКА, П. ПАДВОЙСКІ (усяго 16 подпісаў).

г. Ветка.

Так сталася, што я даведаўся пра звальненне Міколы Бухаўца з гэтага ліста амаль адначасна з закрыццём тэлепраграмы «Взгляд» на ЦТ і пагромам, учыненым у рэдакцыях беларускіх выданняў. І зусім розныя, на першы погляд, падзеі выстраіліся ў адзін ланцужок. Пішу гэтыя радкі, слухаючы паведамленне па «Радыё Расіі» з Літвы пра захоп дэсантнікамі Дома друку, студый тэлебачання і радыё, пра забітых і параненых... Гэтае дапасоўваецца да папярэдняга. І думаецца: Божа, няўжо пачалося тое, чаго баяліся адны і чаго чакалі іншыя — кансерватары і армія пачалі наступ на дэмакратычныя сілы?..

Але прабачце за гэткае адступленне, якое лірычным аніяк не назавеш. Я ўзяўся пракаментаваць гэты ліст у рэдакцыю, бо даўно і добра ведаю Міколу Бухаўца. Вядома ж, звальненне простага карэспандэнта раённага радыё ніякім чынам нельга звязваць з названымі падзеямі, з наступам рэакцыі. Здарылася тое, што і павінна было здарыцца, як мне здаецца, непазбежна. Раённыя ўлады дзейнічалі самі, без аглядкі на Мінск ці Маскву. Бо і сапраўды «косткаю папярок горла» былі радыёперадачы М. Бухаўца. Спачатку яго «цярпелі», лічачы, пэўна, што «слова не верабей...», што не ўсе пачулі перадачу, не газета ўсё ж: не прачытаеш і не перадасі другому. Потым, калі заўважылі, што раённае радыё слухаюць і нават спецыяльна чакаюць, бо стала яно практычна адною крыніцаю праўдзівай інфармацыі ў раёне, пацярпелым ад чарнобыльскай катастрофы, пачалі запрашаць карэспандэнта на гутаркі ў райкам. Не памагло. Тады і з'явілася магчымасць зволніць непаслухмянага журналіста ў сувязі са «скарачэннем раённага радыёвяшчання». Маўляў, слова друкаванае падаражала і на радыёслова грошай няма... У райкоме партыі не дачакаліся нават канца года, бюро прыняло рашэнне 11 лістапада.

Пра што ж расказваў сваім слухачам М. Бухавец? Ад пачатку работы паставіў ён сабе задачу казаць праўду і толькі праўду пра Чарнобыль, пра жыццё на забруджанай радыенуклідамі Веткаўшчыне. Інакш як глядзець людзям у вочы? І вось яна, гэтая праўда, аспрэчваць якую не браўся аніхто, бо занадта доказныя былі звесткі, і стала называцца, як гэта часта ў нас бывае, «нагнятаннем нездаровага ажыятажу, наўмысным падборам фактаў, скажэннем рэальнага жыцця...» А перадачы былі пра тое, як жывуць, чым харчуюцца людзі на забруджаных радыенуклідамі тэрыторыях, пра тое, як «арганізавана» ішло перасяленне, як засяваліся, а потым і ўбіраліся «выключаныя» з севазвароту забруджаныя землі і куды ішоў «умоўна чысты» хлеб, як жылі і жывуць забытыя Богам і начальствам людзі ў «выселеных» вёсках, пра сапраўднае радыяцыйнае становішча ў Ветцы, пра тое, што нясе людзям Чарнобыль і пра першыя праяўленні яго, нарэшце, пра тое, як кіраўніцтва раёна падзяліла між сабою легкавыя машыны, прысланыя для чарнобыльцаў, пра мясцовую гандлёвую «мафію», звязаную з уладамі...

Летась, у канцы кастрычніка, разам з Міколам мы пабывалі ў Сівінскім сельскім Савеце, на землях былых калгасаў «Пераможац» і імя Леніна. Вёскі сельсавету трэба было выселіць яшчэ да пачатку лета. Калгасы ліквідавалі хутка. Ламаць, як кажуць, не будаваць. Тэхніку і жывёлу вывезлі яшчэ зімою. А людзі — і зараз жывуць у «выселеных» вёсках. Жывуць, калі гэта можна назваць жыццём, без крамы, лазні, клуба, школы і г. д.

Першае, што здзівіла пасля павароту на Сівінку, свежая зялёная рунь на полі ля вёскі Чырвоны Кут. Аказваецца, дырэктар саўгаса «Веткаўскі» А. Кісель загадаў засеяць яго азімінай. Ён жа раней судзіўся з народным дэпутатам БССР Б. Гюнтэрам, які спыніў жніво на забруджаных землях ліквідаваных гаспадарак. А ў самой вёсцы, на ферме, мы неспадзявана сустрэлі Сцяпана і Надзею Пранцішовых, якія... даглядалі 200 галоў маладняка. Зімою, калі ліквідоўвалі калгас, жывёлу адсюль вывезлі, і вось цяпер А. Кісель распарадзіўся зноў яе паставіць: «даў» работу людзям, што не змаглі перасяліцца. А карміць маладняк «зялёнкаю», якую жалі на полі, таксама выведзеным з севазвароту. На гэтых кармах, у хляве, як і раней на полі, дазіметр шалёна напстрыкваў рэнтгены — жыць тут было немагчыма. А атрымліваць «умоўна чыстую прадукцыю», аказваецца, можна.

Усё гэта прыгадвалася пад час апошняй леташняй сесіі Вярхоўнага Савета БССР, калі выступаў прадстаўнік групы дэпутатаў ад Віцебскай і Магілёўскай абласцей і гаварыў пра вытворчасць сельгаспрадуктаў на забруджаных радыенуклідамі землях Гомельшчыны. З залы тады пачуліся крыкі: «Няпраўда!» Цікава было б ведаць: хто крычаў? Ці не тыя, з чыёй лёгкай рукі дзейнічае і «перавыконвае планы» А. Кісель?

А ў той дзень у сельсавеце, у Сівінцы, была яшчэ адна сустрэча: з тымі, хто не змог перасяліцца, каму паехаць няма куды, каму давядзецца тут зімаваць. Наглядзеліся слёз, наслухаліся гора. Вось адзін толькі ліст. Настасся Сяргееўна Дз'якава расказала, што яе бацька і муж загінулі на фронце, сын Лёня атрымаў медаль «за Чарнобыль», а сама яна і яе 94-гадовая маці ўсё жыццё адпрацавалі ў калгасе. Зараз жывуць удзвюх. Абедзве хворыя: «Куды нам, старым карчам, да дзяцей ехаць, хоць і завуць вельмі... І няўжо мы за сваю работу і жылля якога не зарабілі? Хату ж сваю пакідаем...»

Бабуля Настасся добра памятае, як у 1931 годзе ў вёсцы ствараўся калгас. Уступілі і яе бацькі. Аддалі каня, карову, дзве авечкі...

І вось калгас ліквідавалі. Па ягоным статуце ўсю маёмасць трэба падзяліць паміж калгаснікамі А яе передалі РАПА. І ніхто дагэтуль і не задумаўся: ці ж справядліва гэта? Толькі «Пераможац» пералічыў 1 мільён 497 тысяч рублёў. І гэта без асноўных фондаў: тэхнікі, памяшканняў... Працаваўшым жа выдалі ўсяго па два месячныя аклады...

Пра ўсё гэта і расказаў у радыёперадачы М. Бухавец. Яна, ды яшчэ ранейшая, пра знаходку «скарбу» на Веткаўскай звалцы з кітайскай вяндлінай, тушонкай, іншымі кансервамі, і сталі тою апошняй кропляй, якая перапоўніла чашу цярпення раённага кіраўніцтва. Занадта «глыбока» капаў радыёжурналіст, і былі «прыняты меры». Літаральна праз некалькі дзён пасля гэтай перадачы бюро РК КПБ пастанавіла скараціць мясцовае радыёвяшчанне.

Што прыкра—зроблена было гэта не без дапамогі калег М. Бухаўца, супрацоўнікаў раённай, якім, бачыце, таксама лішняй падалася адзінка радыёарганізатара. Яно і зразумела, занадта палярнымі выглядалі раённая газета і раённае радыё. У час жніва, напрыклад, «Перамога Кастрычніка» крычала пра перадавікоў, пра ўдарныя тэмпы, пра высокую ўраджайнасць, а радыё задалося пытаннем: «А навошта, а каму ён трэба, гэты забруджаны хлеб?» Дарэчы, адною з прычын закрыцця радыё называліся нізкі ўзровень перадач, невысокі прафесіяналізм М. Бухаўца. Не буду спрачацца, няхай гэта застанецца на сумленні тых, хто гэтак пісаў. Скажу толькі, што Бухавец, у адрозненне ад многіх сваіх калег па раёнцы, мае журналісцкую адукацыю (журфак БДУ) і значны вопыт работы ў друку.

Атрымаўшы ліст з Веткі, карэспандэнт аддзела пісьмаў і грамадскай думкі «ЛіМа» патэлефанаваў першаму сакратару Веткаўскага райкома КПБ В. М. Воінаву. Васіль Мікалаевіч запэўніў, што раённае радыё будзе адноўлена, гэта справа часу. Вось толькі сродкі на гэта трэба знайсці. А гэта ні многа ні мала — 100 тысяч рублёў...

Няхай прабачыць мне Васіль Мікалаевіч, але яго, мякка кажучы, нехта ўвёў у зман. На работу раённага радыё хапіла б і трох, максімум пяці тысяч рублёў: у асноўным на зарплату карэспандэнту. А тэхніка, няхай і старая, у М. Бухаўца ёсць. Ды і няшмат яе трэба... Вось толькі ці трэба сам Бухавец? Ці будзе адноўлены ён на працы? Шчыра прызнацца, не верыцца. Бо не для таго ўсё гэта распачыналася. І, магчыма, нам зараз трэба толькі радавацца, што ў нас непаслухмяных журналістаў проста звальняюць, бо дзе-нідзе ўжо чуваць і стрэлы...

Вярніце нам крыніцу праўдзівай інфармацыі, вярніце галоснасць! — патрабуюць у сваім лісце веткаўцы. Заўважце, якія актуальныя гэта па сённяшнім часе словы. Аднак ці пачуе хто іх?

Барыс ПЯТРОВІЧ.

ДАБРАЧЫННАЯ АКЦЫЯ

Народны ансамбль «Крупіцкія музыкі» Крупіцкага ЦДК Мінскага раёна ў снежні 1990 года ўжо трэці раз выязджаў у Галандыю для ўдзелу ў міжнародных фестывалях фальклору, кірмашах, іншых мерапрыемствах. Музыканты далі 5 дабрачынных канцэртаў, зароблена і сабрана 5 тысяч валютных рублёў.

На сходзе калектыву прынята аднадушнае рашэнне перадаць сабраныя грошы рэспубліканскаму дзіцячаму гематалагічнаму цэнтру для лячэння дзяцей, пацярпеўшых ад чарнобыльскай аварыі.

Акрамя заробленых грошай, калектыў прывёз і перадаў мясцовай бальніцы ў вёсцы Пяцеўшчына, дзіцячаму садку больш за 5 тысяч аднаразовых шпрыцоў, вітаміны і харчаванне.

Гэта ўжо не першая дабрачынная акцыя «Крупіцкіх музыкаў». Так, летам мінулага года калектыў перадаў Пяцеўшчынскай бальніцы 7 тысяч аднаразовых шпрыцоў, купленых на заробленыя грошы ад дабрачынных канцэртаў у ФРГ. У 1990 годзе ансамблю была прысвоена прэмія Ленінскага камсамола Беларусі, якую ўдзельнікі перадалі на ўзнаўленне помніка XII ст. у Тураве і Рэспубліканскаму анкалагічнаму цэнтру ў Бараўлянах. Дабрачынныя канцэрты былі праведзены таксама для Дзіцячага фонду імя Леніна.

19 студзеня г. г. у вёску Крупіца прыбывае галандская дэлегацыя грамадскасці пасёлка Маркела, з жыхарамі якога ў ансамбля ўстанавіліся цёплыя дружалюбныя адносіны, каб дамовіцца аб далейшых сувязях, перадаць сабраныя галандцамі ў час гастроляў «Крупіцкіх музыкаў» медыкаменты, абсталяванне і харчаванне бальніцы, жыхарам в. Крупіцы, некаторым бальніцам Мінска.

Т. СТРУЖЭЦКІ.

ФОНД КУЛЬТУРЫ— ДЗЕЦЯМ-СІРОТАМ

Партрэт А. Пашкевіч (Цёткі), «Набліжэнне ночы», «Травы», нацюрморт са снапом — гэтыя графічныя работы заслужанага дзеяча мастацтваў БССР Аляксандры Паслядовіч былі прынесены ў дар Беларускаму фонду культуры з пажаданнем перадаць іх дзецям-сіротам. З тым жа намерам артысты Дзяржаўнага акадэмічнага тэатра оперы і балета БССР, Белдзяржфілармоніі, супрацоўнікі БФК сабралі цікавую бібліятэчку. А выхаванцы Мінскага харэаграфічнага вучылішча падрыхтавалі невялікую канцэртную праграму.

І вось на днях у Ветрынскую школу-інтэрнат для дзяцей-сірот, што на Полаччыне, завіталі госці з Мінска. Сярод прывезеных імі падарункаў былі і тыя, што даслалі з Аўстрыі Мітрапаліту Мінскаму і Гродзенскаму, патрыяршаму экзарху ўсяе Беларусі Філарэту, які вырашыў таксама далучыцца да дабрачыннай акцыі.

Беларускі фонд культуры набыў для вучняў выпускнога класа наручныя гадзіннікі, да святочнага стала — пачастунак за грошы ад дабрачыннага канцэрта народнай артысткі СССР Святланы Данілюк, якія арганізавалі супрацоўнікі БФК у канцэртнай зале Сафійскага сабора ў Полацку.

В. КУДРАЎЦАВА.

ЧЫТАЧ ПРАПАНУЕ

НЕ ТОЛЬКІ «МЭЙД ІН Ю ЭС ЭЙ»

Калі выпадала чытаць замежны друк, заўсёды выклікалі здзіўленне крыўды і скаргі прадстаўнікоў інтэлігенцыі так званага «трэцяга свету» на «культурны імперыялізм ЗША ды Еўропы». Такія скаргі мне здаваліся перабольшанымі. А сёння мы маем свой «культурны імперыялізм». Вазьміце хоць бы музыку для моладзі. Эфір літаральна забіты англамоўнай музычнай прадукцыяй.

Не будзем тут закранаць яе эстэтычныя вартасці. Элементарны патрыятызм патрабуе ўзважанага падыходу да музычнай прапаганды і справядлівасці: калі ў перадачы ТБ для моладзі не гучыць аніводнае нацыянальнае мелодыі—гэта насцярожвае і абражае. Пачынаеш падазраваць рэдактараў у недасведчанасці, у надта вузкім кругаглядзе, урэшце, у кепскім гусце.

Між тым у шэрагу еўрапейскіх краін зразумелі небяспеку такой сітуацыі і не даверыліся суб'ектыўным, а можа, нават і залежным ад меркантыльных меркаванняў густам рэдактараў, і заканадаўча замацавалі патрабаванне да сродкаў электроннай інфармацыі ў абавязковым парадку аддаваць пэўны працэнт эфірнага часу сваёй нацыянальнай мове, музыцы ды культуры.

Прапаную зрабіць гэтаксама і ў нас.

Па-першае свет, акрамя англамоўнага, яшчэ іспанамоўны, італамоўны, нямецкамоўны. Музыка ёсць усюды—у Афрыцы, Азіі і Лацінскай Амерыцы, не кажучы ўжо пра Акіянію і Беларусь. Па-другое, хто, акрамя беларускіх сродкаў электроннай інфармацыі, будзе пасрэднікам між беларускімі творцамі і беларускім спажыўцом іхняе прадукцыі?

Мая прапанова такая: калі ў музычна неспецыялізаванай перадачы будуць гучаць тры і менш мелодыі, то адна павінна абавязкова быць беларускай. У неспецыялізаваных перадачах беларуская музычная прадукцыя мусіць мець не менш за 30 працэнтаў часу. Вядома, усё гэта можна абдумаць лепей. Але важна заканадаўча гарантаваць нашай музыцы, нашым творцам, што яны будуць пачутыя. Мы маем права на ўсебаковую музычную прадукцыю, а не толькі «мэйд ін ю эс эй». Свет — паліфанічны.

М. БУСЕЛ, настаўнік.

Светлагорскі р-н.

Сёння ўжо відавочна ўсім (акрамя магікан, накшталт Старадубцава), што «рэарганізацыйны перыяд перабудовы і пераводу сельскай гаспадаркі на новыя калгасныя рэйкі» з мэтаю пабудаваць «светлую будучыню» на вёсцы зведаў сакрушальнае фіяска. «Бурныя працяглыя апладысменты», у якіх патанула пахвальба Сталіна на XVII з'ездзе ВКП(б) аб тым, што «сацыялістычны ўклад з'яўляецца адзіна пануючай і адзіна камандуючай сілай ва ўсёй народнай гаспадарцы», змяніліся на XXVIII з'ездзе КПСС трывожным крыкам: «Як накарміць краіну!»

Відавочна і тое, што ніякімі звышукладаннямі ў сельскую гаспадарку праблемы гэтай не вырашыць: калгасы і саўгасы — чорная дзіра, здольная адно паглынаць. За апошнія 25 гадоў толькі прамыя капітальныя ўкладанні ў аграрны сектар склалі астранамічную суму — 600 мільярдаў рублёў. Вынік — пустыя паліцы магазінаў і міласціна з «загніваючага капіталістычнага Захаду». Прадукцыйнасць працы ў калгасах і саўгасах такая, што на кожны ўкладзены ў іх рубель мы маем апошнім часам страты памерам 80 капеек. Далей, як кажуць, ехаць няма куды. Выйсце адно: патрэбны радыкальныя змены ў самім характары вытворчых адносін на вёсцы. Але якія! Мне падаецца, што экскурс у гісторыю зямельных адносін нашай краіны будзе ў дадзеным выпадку не толькі не лішні, але і ў вышэйшай ступені павучальны.

Валянцін АКУЛАЎ,
доктар філасофскіх навук,
прафесар

ЗЯМЛЯ і ВОЛЯ

НАСУПЕРАК ДУМЦЫ паасобных даследчыкаў зараз можна лічыць цвёрда даказаным, што эканамічную аснову Кіеўскай Русі складала земляробства. Шматлікія і разнастайныя крыніцы сведчаць аб гэтым надзвычай красамоўна. Так, напрыклад, Іпацьеўскі летапіс гаворыць, што ў час перамоў з драўлянамі княгіня Вольга загадала перадаць жыхарам Карасценя: «Чего хощете доседети? а вси ваши городи передашеся мне, и ялися па дань, и делают нивы своя и землю свою, а вы хощете голодом измерети». Аўтар «Слова аб палку Ігаравым» з горыччу прыгадвае, што «тады на рускай зямлі рэдка крычалі ратаі, але затое часта каркалі груганы». Галоўным богам дахрысціянскай Русі быў Даж-бог — бог урадлівасці, а старажытнарускія пагаворкі, звязаныя з працоўнай дзейнасцю, адлюстроўваюць галоўным чынам земляробчую працу.

Але калі гэта так, калі асноўным заняткам жыхароў Кіеўскай Русі было земляробства, дык заканамерна спытаць: у чыёй уласнасці была зямля, якую апрацоўвалі смерды? Ёсць усе падставы лічыць, што яна не была ўласнасцю князя. Пра гэта сведчыць хоць бы тое, што пераважную частку даніны, якую збіраў князь, складалі прадукты палявання і лясных промыслаў. Праўда, у летапісах XII—XIII стагоддзяў мы сустракаем згадкі і пра княскія землі. Аднак, як слушна заўважае В. Ключэўскі, «пры тадышняй рухомасці князёў гэтыя нерухомыя палацавыя багацці не былі значнымі, не маглі стаць галоўным грунтам княскай гаспадаркі. Свой двор, сваю дружыну князь утрымліваў пераважна на тое, што атрымліваў як кіраўнік і вайсковы ахоўнік зямлі, а не як прыватны ўласнік-гаспадар». Па гэтай прычыне князь не мог, натуральна, узнагароджваць зямлёю і сваіх служылых людзей, сваю дружыну. Вось чаму Кіеўская Русь не ведала маянтковага землеўладання.

З заняпадам Кіеўскай Русі, які быў выкліканы татара-мангольскім нашэсцем, пачынаецца імклівы працэс міграцыі насельніцтва з берагоў Дняпра на паўночны ўсход, у міжрэчча Акі і верхняй Волгі. Тут зямля была кепская. Цэлыя пакаленні перасяленцаў, гаворыць В. Ключэўскі, вымушаны былі «падсякаць і паліць лес, працаваць сахою і вазіць гной, каб стварыць на верхняволжскім суглінку прыдатную глебу для надзейнага аседлага земляробства». Земляробу даводзілася тут працаваць больш, а атрымліваць са сваёй працы менш. Утрыманне князя і яго дружыны стала паглынаць значную частку вынікаў працы селяніна, а гэта, у сваю чаргу, самым істотным чынам пачынае адбівацца на характары зямельных адносін. З «вайсковага ахоўніка зямлі» князь усё больш ператвараецца ў яе поўнаўладнага гаспадара, а ягоныя дружыннікі ў «вояў», якія за сваю службу атрымліваюць ад князя надзелы зямлі. Маянтковае ўладанне, якога фактычна не ведала Кіеўская Русь, робіцца асновай эканамічнага жыцця Русі Залескай. Яшчэ раней гэты працэс пачаўся на паўднёвым захадзе — у Галіцкай зямлі, а таксама ў Польшчы. Была, аднак, прынцыповая розніца ў адносінах вялікага князя і служылага саслоўя ў Маскоўскім княстве і ў той жа Польшчы. У Польшчы ўжо Кашыцкі прывілей (1373 г.) зрабіў спадчыннымі маёнткі шляхты. Чэрвіньскі прывілей (1422 г.) забараніў каралю без суда канфіскаваць шляхецкую маёмасць. Так званая канстытуцыя «Nihil novi» сцвердзіла парадак, пры якім кароль не мог абмежаваць асабістыя правы шляхты без згоды сейма. Тое ж самае бачым мы і ў Вялікім княстве Літоўскім, дзе Берасцейскі сейм (1566 г.) даў шляхце права поўнага распараджэння сваёй маёмасцю. Палітычнае значэнне гэтага акта заключалася ў тым, як слушна адзначаў І. Лапо, што ён «ператвараў падданых, уладальнікаў зямлі, вярхоўным уласнікам якой быў вялікі князь, у свабодны народ, — ва ўласнікаў сваёй зямлі, сваіх «аселасцей».

Зусім іншую карціну мы назіраем у Залескай Русі. Палітыка тутэйшых князёў была скіравана на тое, каб ператварыць усё насельніцтва краіны ў халопаў цара. Але для гэтага існаваў адзіны шлях: пазбавіць усё насельніцтва права ўласнасці на зямлю. Гэта, урэшце, і ўдалося зрабіць вялікім маскоўскім князям, якія аб'ядналі паўночна-ўсходнюю Русь. Рускаму служыламу саслоўю так і не ўдалося дамагчыся таго, чаго дамаглася польская і літоўская шляхта — стаць уласнікамі зямлі. Больш за тое, ліквідуючы ўдзельныя зямельныя адносіны і замяняючы іх маянтковымі, маскоўскія вялікія князі ставілі ўсю рускую знаць у поўную залежнасць ад вялікакняскай волі. Яна — толькі ўладальніца маёмасці, якая ў любы момант магла быць «адпісана на гасудара». Флетчэр, які наведаў Масковію, са здзіўленнем заўважае ў сваіх запісках, што «і дваране, і прасталюдзіны ў дачыненні да сваёй маёмасці ёсць не што іншае, як зберагальнікі царскіх даходаў, бо ўсё нажытае імі рана ці позна пераходзіць у царскія куфры».

Але, вядома ж, асноўны цяжар «гасударавай рукі» лёг на тых, хто з'яўляўся сапраўдным уласнікам зямлі. Як ужо адзначалася, у Кіеўскай Русі князь не быў яе ўласнікам. Уласнікам быў той, хто яе ўрабляў, — смерд. Такое становішча спачатку захоўваецца і на паўночным усходзе. Аднак з цягам часу смерды тут з уласнікаў ператвараюцца толькі ва ўладальнікаў, а князі з абаронцаў — ва ўласнікаў. «Тая зямля вялікага князя, а майго ўладання», — так, па сведчанні В. Ключэўскага, разумелі сутнасць эканамічных адносін рускія сяляне ўжо ў XIV стагоддзі. Наступным крокам на гэтым шляху было ператварэнне вольнага ўладальніка зямлі ў прымацаванага да зямлі дзяржаўнага раба. Той факт, што селянін лічыўся прыгонным памешчыка, у прынцыпе нічога не мяняла, бо сам памешчык быў, у сваю чаргу, прыгонным гасудара.

Фота А. КЛЕШЧУКА.

Але і гэта яшчэ не ўсё. Цяжар прыгоннага права ў Расіі ўзмацняўся наяўнасцю таго інстытута, які атрымаў назву сельскай абшчыны і які па сённяшні дзень выклікае настальгічны смутак у «рускіх патрыётаў» і «почвенников». Наяўнасць сельскай абшчыны з яе перыядычным перадзелам зямельнага фонду зусім не азначала, што абшчынная зямля была ўласнасцю абшчыны. Сутнасць у тым, што і зямля, і сама абшчына з'яўляліся ўласнасцю дзяржавы. Прамыя выгоды абшчыннага землекарыстання добра разумела царская ўлада. Гэта відаць хоць бы з указа ад 19 мая 1769 года. Каментуючы гэты ўказ, гісторык С. Заблоцкі-Дзесятоўскі слушна гаворыць, што «ён знішчыў асабістую адказнасць плацельшчыка за падатак, увёў кругавую паруку, ператварыў сельскія вольныя абшчыны ў падаткавыя адзінкі, а падаткавай сістэме надаў значэнне пастаяннай кантрыбуцыі». Важна адзначыць пры гэтым, што чалавек сялянскага саслоўя не толькі меў права валодаць зямлёю. Ён абавязаны быў ёю валодаць, пра што ў адным з царскіх указаў гаварылася адназначна.

Такім чынам, важнейшай асаблівасцю рускага грамадскага ладу маскоўскага перыяду з'яўляецца поўнае падпарадкаванне асобы інтарэсам дзяржавы. Апошняе дасягаецца тым, што дзяржава ў асобе свайго гасудара канцэнтруе ў сваіх руках асноўную вытворчую сілу — зямлю, ператвараючы тым самым усё насельніцтва краіны ва «ўсепакорлівых рабоў» і «гасударавых сірот».

У чым жа прычына таго, што развіццё рускага грамадскага жыцця пайшло ў многім іншым шляхам, чым у краінах Заходняй Еўропы і нават у іншых славянскіх краінах Усходняй Еўропы, такіх, як, скажам, Польшча ці Вялікае княства Літоўскае? Наіўна было б, як гэта спрабуе сёй-той рабіць, шукаць прычыну ў нейкіх адметнасцях рускага нацыянальнага характару, у нейкай асаблівай «ментальнасці» рускага народа. Гэта тое самае, калі б сказаць, што «дэфармацыі сацыялізму» выкліканы паранояй Сталіна. Прычына тут больш важная, хоць і больш празаічная. І яна даўно названа. Вось што пісаў, напрыклад, гісторык Н. Паўлаў-Сільванскі: «Вонкавыя акалічнасці жыцця Маскоўскай Русі, яе ўпартая барацьба за існаванне з усходнімі і заходнімі суседзямі вымагала надзвычайнага напружання народных сіл. У грамадстве развіта было ўсведамленне пра найпершы абавязак кожнага падданага служыць дзяржаве па меры сіл і ахвяраваць сабою дзеля абароны рускай зямлі і праваслаўнай хрысціянскай веры. Служылы чалавек абавязаны несці ратную службу на працягу ўсяго свайго жыцця і «біцца да смерці з нагайцамі ці нямецкімі людзьмі, не шкадуючы жыцця». Пасадскія людзі і валасныя сяляне павінны ахвяраваць сваім дабрабытам дзеля дапамогі ратным людзям. Усе класы насельніцтва прымацаваны да службы альбо цягла, каб «кожны ў сваім прыгонным статусе і ў царскім загадзе стаяў цвёрда непарушна». Мне гэтыя развагі вядомага гісторыка падаюцца больш слушнымі, чым сумніцельныя экскурсы ў галіну антрапалогіі і этналогіі. Менавіта жорсткая цэнтралізацыя ўсяго грамадскага жыцця дазволіла рускаму народу зберагчы сваю нацыянальную і дзяржаўную незалежнасць. Цана, праўда, аказалася невымерна высокая, бо, аднойчы ўзнікнуўшы, такая палітыка-эканамічная сістэма стала, у сваю чаргу, аказваць адваротнае ўздзеянне, у тым ліку і негатыўнае, на грамадскія працэсы, пакуль, урэшце, не ўступіла ў супярэчнасць з патрэбамі далейшага развіцця і самога рускага грамадства, і тых народаў, якія аб'яднала Расійская імперыя.

Вернемся, аднак, да нашага прадмета. Вышэй ужо гаварылася, што маянтковае валоданне зямлёй — гэта плата за вайсковую службу гасудару. Пры пераважна натуральнай гаспадарцы Маскоўскай Русі, слабым развіцці таварна-грашовых адносін такая плата, што відавочна, была адзіна магчымай. Але пачынаючы ўжо з XVII стагоддзя ў Расіі фарміруецца новы тып войска. Да канца стагоддзя гэтыя так званыя «палкі іншаземнага ладу» амаль цалкам выцеснілі дваранскае апалчэнне. Гэтая акалічнасць карэнным чынам мяняе характар зямельных адносін, бо цяпер вайсковая служба аплачваецца не ў выглядзе маянтковага ўладання, а ў выглядзе грашовага жалавання. Пётр І наогул спыніў раздачу маёнткаў. Здавалася б, тым самым дваранства павінна было б страціць права валодання зямлёй, і зямля павінна была б вернута таму, хто быў яе сапраўдным гаспадаром — сялянам. Так, між іншым, і разумелі справу самі сяляне. У іх разуменні памешчыцкае землекарыстанне страціла ўсялякі разумны сэнс. Аднак зямля засталася ў руках памешчыкаў з той толькі істотнай розніцай, што з уладальнікаў зямлі яны ператварыліся ў яе **ўласнікаў.** Тым самым быў пакладзены пачатак распрыгоненню дваранства. Аднак гэты працэс аніяк не закрануў сялян. Наадварот, ён суправаджаўся яшчэ большым іх закабаленнем.

Аграрная рэформа 1861 года, ліквідаваўшы прыгонную залежнасць сялян ад памешчыкаў, пакінула, аднак, амаль нязменнай прыгонніцкую форму сялянскага землекарыстання — сельскую абшчыну. Селянін, як і раней, застаўся толькі ўладальнікам зямлі, але не яе ўласнікам. Ён не мог свой надзел ні прадаць, ні перадаць па спадчыне. Захавалася і сістэма рэгулярных перадзелаў. Абшчына — вось хто стаў і суб'ектам уласнасці, і аб'ектам падаткаабкладання. Меў рацыю Г. Пляханаў, адзначыўшы, што царскі ўрад збярог абшчыну зусім не з прычыны схільнасці сялян да абшчыннага землекарыстання, а выключна «ў інтарэсах фіску».

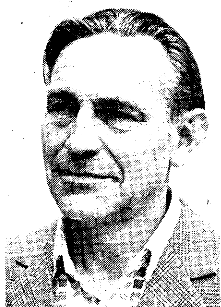
Многія непрадузятыя даследчыкі рускай сельскай абшчыны адзначалі яе кансерватызм, хранічную няздольнасць да развіцця. На нежыццёвасць абшчыннага землекарыстання звярнуў увагу і аграном-практык барон Гекстгаўзен, які спецыяльна прыехаў з Германіі для азнаямлення з вопытам рускай сельскай абшчыны. Ён адзначаў у сваіх нататках: будучы не ўласнікам, а ўсяго толькі больш ці менш пастаянным уладальнікам абшчыннай зямлі, селянін аніяк не зацікаўлены ў тым, каб укладваць у яе капіталы: таму апрацоўка глебы не ўдасканальваецца, і зямля асуджаецца на спусташэнне і дэградацыю.

Не, не была сельская абшчына шчаслівай аркадыяй. Уся яе паслярэформенная гісторыя сведчыць, што яна літаральна кішыць антыганізмамі. Не маючы магчымасці спыняцца на гэтым падрабязна, скажу толькі, што менавіта аб'ектыўны працэс разлажэння сельскай абшчыны, эканамічная неэфектыўнасць абшчыннага землекарыстання вымусілі П. Сталыпіна пайсці на новую аграрную рэформу, якая павінна была дарабіць тое, перад чым спынілася рэформа 1861 года — канчаткова распрыгоніць сялян, цяпер ужо ад абшчыны, ператварыць іх у прыватных уласнікаў зямлі.

У нашай афіцыёзнай гістарыяграфіі сталыпінская

(Працяг на стар. 12).

ВІНШУЕМ!

23 студзеня спаўняецца 60 гадоў Уладзіміру Жыжэнку. Штотыднёвік «ЛіМ» віншуе юбіляра з днём нараджэння, жадае моцнага здароўя, новых творчых поспехаў у галіне перакладу.

КНІГАПІС

А. ЖУК. На дазорнай сцяжыне. Аповесці, апавяданні. Мінск, «Юнацтва», 1990.

У кнігу ўвайшлі аповесці «Чорны павой» і «Асабліва небяспечнае», напісаныя востра, займальна, а таксама лепшыя апавяданні Алеся Жука. Для твораў характэрна паглыбленая ўвага да ўнутранага свету чалавека, імкненне псіхалагічна пераканаўча раскрываць самыя складаныя жыццёвыя сітуацыі.

І ЎСПОМНІМ БЫЛЫЯ ПАХОДЫ. Выбраная паэзія. Укладанне, біяграфічныя даведкі, пасляслоўе М. Няхая. Мінск, «Мастацкая літаратура», 1990.

«Задума кнігі, — піша ў пасляслоўі Міхась Няхай, — узнікла яшчэ ў 1977 годзе і была горача падтрымана паэтам-франтавіком Аляксеем Пысіным, з якім мы падарожнічалі тады па літаратурных мясцінах Магілёўшчыны. Аляксей Васільевіч усяляк заахвочваў мае пошукі, сам спрабаваў далучыцца да іх, яшчэ на пачатку работы зрабіў шмат каштоўных для мяне парад». Нездарма, А. Пысін ухваліў будучы зборнік, таму што выданне гэтае унікальнае. Пад адной вокладкай аб'яднаны вершы 120 аўтараў, якія ў гады Вялікай Айчыннай вайны з баямі прайшлі праз Беларусь.

Гэта свайго роду анталогія, якая складаецца з двух раздзелаў. У першым публікуюцца творы тых прадстаўнікоў іншых народаў, хто назаўсёды застаўся на беларускай зямлі. — А. Арлова, В. Валайціса, І. Віктарава, М. Гаяза, С. Джуры і іншых. Другі раздзел умясціў вершы жывых паэтаў-франтавікоў з саюзных і аўтаномных рэспублік. Усе творы датуюцца, як правіла, гадамі вайны, хоць часам выкарыстаны і пасляваенныя вершы. Загінуўшыя аўтары прадстаўлены даваеннымі публікацыямі.

Адметнасць выдання, што ў ім багаты біяграфічны матэрыял. Падаюцца звесткі, якія тычацца знаходжання пэўнага аўтара на тэрыторыі Беларусі.

Адкрывае кнігу верш П. Панчанкі «Байцу, які першы ступіў на беларускую зямлю».

МЕРКАВАННЕ ЧЫТАЧА...

СВАЯЦТВА МОЎ

Выпадак звёў мяне з літоўскай мовaю. Захацелася пільней угледзецца ў мову-суседку, знайсці падабенства з родным словам. Памятаю, як, працуючы ў Ашмянскім раёне ў школцы, чула ад суседкі нядобразычлівае: «каб ты спрагся»! Для мяне апошняе слова было незразумелым. Растлумачыць яго можна, звярнуўшыся да слоўнікаў літоўскай мовы: **спрогті** — трэснуць. Цяпер усё зразумела! Там жа, у Ашмянах, дзядзька Казімір скардзіўся, што ў хляве завёўся **шашок,** які знішчыў дзве курыцы (значыць, тхор). Гэтае слова таксама знойдзеш у слоўніку: **шешкас** — тхор. Або, да прыкладу, **пірштас** — палец, перст — устарэлае, гэты корань захаваўся ва ўсходніх славян у слове **пярсцёнак.** Ну, калі гаварыць аб пярсцёнках і іншых каштоўных рэчах, дык і тут можна знайсці адпаведнікі: літоўскае **пярлас** — беларускае **перл.** З дзіцячых год памятаю, як суседка сукала ніткі, каб потым звязаць з іх патрэбную рэч. Параўнайце: літоўскае адзінакроўнае слова **суктіс** (круціцца). Наша слова **воўна** — гэта літоўскае **вілна.** Станок жа ткацкі яшчэ называюць старым словам **варштат** (па-літоўску **варжтас** — гэта болт, значыць, скручаны балтамі станок).

Калі весці гутарку далей на тэму вясковага побыту, дык тут мноства прыкладаў. Беларускае слова **шворан** (шпень, які замацоўвае пярэднюю і заднюю часткі калёс) і слова **шворыцца,** якое ўжыў Я. Колас у аповесці «Дрыгва», блізкія да літоўскага **своріс** — вага; значыцца, **шворан** — гэта шпень, які ўтрымлівае вялікую вагу, а **шворыцца** — барукацца, паказваць сілу, вагу. Слова куль — сноп жытні — я зразумела глыбей, калі знайшла ў літоўскай мове аднакарэннае слова **культі**—малаціць. Слоўнік дае тлумачэнне: **куль** — гэта сноп жытняй саломы (значыць, абмалочаны).

Самую вялікую групу агульных слоў у дзвюх мовах складаюць якраз тыя, што датычацца вясковага побыту. Гэта **кумпіс** — кумпяк, **кмінас** — кмен, **агуркас** — агурок, **нярті** (плясці) — нерат (сетка), **бульве** — бульба, **арті**— араць, **цінкас** — тынк, **атовас** — атава, **бізунас** — бізун, **лупена** — лупіны, **дуда** — дуда, **кілімас** — кілім, **блукті** — блякнуць, **скрыня** — скрыня, **сціpта** — сціpта, **жвірас** — жвір, **смокас** — смак, **піпке** — піпка, **паршас** — парсюк, **свірнас** — свіран. Думаецца, многія літоўскія словы маглі трапіць у беларускую мову. Але, відаць, і беларуская мова, будучы на працягу некалькі стагоддзяў у Вялікім княстве Літоўскім дзяржаўнай мовай, зрабіла значны ўплыў на развіццё літоўскай мовы. Калі ж зробім экскурс у сівую даўніну, дык прыгадаем XIII стагоддзе. Літоўскі князь Міндоўг і Навагрудскі Ізяслаў заключылі саюз. Беларусы ўвайшлі ў склад балтыйскага княства, а па-літоўску балтас — белы, балтарусіс — гэта ў перакладзе і ёсць беларус. Вось так магла ўзнікнуць назва Белая Русь. Не ведаю, ці маю я рацыю, але ў літоўскай мове ёсць слова неміга — бяссонніца. Магчыма, літоўскага паходжання назва ракі Няміга, што абазначае — вечна ў руху, непакоі, бяссонная?

Калі закранаць гістарычную тэму, дык тут варта прыгадаць У. Караткевіча, які любіў і часта ўжываў у сваіх творах слова **дзіда** — гэта вялікая піка, від старажытнай зброі. (Ці не ад літоўскага **дідіс,** што азначае вялікі?) Ці не ў час войнаў, якія вялі беларусы і літоўцы супраць татар і крыжакоў, у беларускую мову ўвайшло слова **кара? Карас** — гэта вайна, **кароті** — вісець. Літоўскае слова можа растлумачыць і беларускае дзяга (рэмень), **дягті** — гарэць. Калі білі скуранымі дзягамі, дык цела доўга смылела. Цікава, што беларускае **слова кішэня** адпавядае літоўскаму **кішене,** але яшчэ ёсць дзеяслоў **кішці,** што абазначае — сунуць.

...І КАМЕНТАРЫЙ СПЕЦЫЯЛІСТА

РАЮ ЗАЗІРАЦЬ У СЛОЎНІКІ

Радасным і абнадзейваючым для мяне быў факт карыстання літоўскім слоўнікам, які адкрыў настаўніцы новыя далягляды, каб па-новаму глянуць на мову суседзяў. Звычайная рэакцыя «сярэдняга працоўнага» ў нас на літоўскую (і іншыя прыбалтыйскія мовы)—гэта тое, што яны балбочуць там па-свойму... Іншая справа—мова польская. Тут табе і Еўропа, і прэстыж... Усё бліжэй да Захаду.

Перш чым разглядаць шматлікія беларускія словы, якія Т. Трафімчык лічыць роднаснымі ці агульнымі з літоўскімі, трэба нам перамясціцца гэтак на 18—20, а то і болей стагоддзяў назад, калі існавала протаславянская мова. Яна ўзнікла значна раней у выніку наслаення італійскай мовы на заходнебалтыйскую (больш падрабязна аб гэтым гл.: В. В. Мартынов, «Язык в пространстве и времени. К проблеме глоттогенеза славян» — «Наука», М., 1983).

Сучасныя існуючыя і мёртвыя славянскія мовы калісьці складалі асобнае моўнае адзінства, якім карыстаўся народ, што жыў паміж Одрай і Віслай. Гэта былі праславяне. Уласна праславянская мова складалася пасля нашэсця скіфаў і знішчэння лужыцкай культуры на гэтай тэрыторыі ў VI—V стст. да н. э.

Каля II ст. н. э. носьбіты праславянскай мовы мігрыравалі ў басейн Прыпяцкага Палесся. Быў славізаваны поўдзень тэрыторыі нашай рэспублікі, Сярэдняе Прыдняпроўе, поўнач і цэнтр. У Сярэднія вякі ўтварыліся тры цэнтры балта-славянскіх моўных кантактаў: пруска-польскі, літоўска - беларуска-польскі і латышска-беларуска-рускі. Апошнія два працягваюць сваё існаванне і ў нашыя дні. Можна меркаваць, што ўжо ў VIII ст. н. э. у асноўным тэрыторыя Беларусі па мове была беларускай. Паўночны захад рэспублікі абеларушваўся паступова, але пастаянна. Так, яшчэ ў канцы XIX ст. былі вёскі, у якіх размаўлялі па-літоўску; зараз жа там пашырана беларуская, польская і руская мовы. Такім чынам, на тэрыторыі этнічнай Беларусі (значна большай, чым БССР), заселенай да прыходу праславян балцкімі плямёнамі, атрымаў перамогу славянскі адстрат над балтыйскай асновай. Затое балтыйскі субстрат у дастатковай ступені пакінуў свае сляды ў беларускім этнасе. Доўгі час з гэтым не лічыліся, а сцвярджалі, што мова беларусаў, як і сам малодшы брат—беларускі народ, выйшлі з агульнай калыскі ў XIII—XIV стст. са старарускай мовы (і старажытнарускай дзяржавы Кіеўскай Русі). Хочацца думаць, што беларускія гісторыкі яшчэ напішуць праўдзівую гісторыю Беларусі ў эпоху ранняга Сярэдневякоўя.

Такім чынам, з вышэйсказанага вынікае, што балтыйскія гаворкі і мовы ўплывалі на славян (і беларусаў), як і славяне (і беларусы) на балтаў,—на працягу доўгага перыяду—ад узнікнення праславян (перад XII ст. да н. э.) да апошняга часу (у пагранічных гаворках). Таму т. зв. балтызмы (пранікненні і запазычанні з балтыйскіх моў і дыялектаў—прускай, літоўскай, латышскай і невядомых нам цяпер яцвяжскіх і іншых гаворак ці моў тых плямёнаў, якія жылі на тэрыторыі сучаснай этнічнай Беларусі) займаюць значны пласт лексікі беларускай мовы. І мы можам гаварыць пра балтызмы старажытнай (дагістарычнай) пары, пра балтызмы з перыяду Вялікага княства Літоўскага, а таксама з пазнейшых часоў—літуанізмы і лецізмы — запазычанні і пранікненні ў пагранічных зонах з літоўскіх, латышскіх (і латгальскіх) гаворак і моў.

Мы спынімся на лексічных балтызмах, таму што аўтар ліста піша пра падабенства лексікі, а не фанетыкі ці сінтаксісу. Трэба зазначыць, што балтызмамі вучоныя займаюцца даўно. Яшчэ Я. Карскі ў 49-м выпуску «Русского филологического вестника» за 1903 г. змясціў артыкул «К вопросу о влиянии литовского и латышского языков на белорусский язык». У 1969 г. у Інстытуце мовазнаўства імя Якуба Коласа АН БССР праходзіў сімпозіум на тэму «Лексічныя балтызмы ў беларускай мове», матэрыялы якога пад гэтай жа назвай былі выдадзены. Там ва ўступе даецца агляд прац, прысвечаных гэтай праблеме. Варта таксама назваць манаграфію Ю. Лаўчутэ «Словарь балтизмов в славянских языках», выдадзеную Ленінградскім аддзяленнем «Наука» ў 1982 г. Толькі спіс літаратуры пра балтызмы складае 16 старонак.

Пачнём з групы слоў найбольш старажытнага паходжання, якія ўзыходзяць да індаеўрапейскай асновы. Сярод іх слова **перст,** якое рэканструюецца як праславянскае **пьрстъ.** Гэта слова вядома ва ўсіх славянскіх мовах, апрача польскай і ўсходне-славянскіх, дзе затое існуе слова з тым жа коранем — **персцень, пярсцёнак,** а на рускую моўную тэрыторыю слова прыйшло са стараславянскай. Да яго існуе дакладная балтыйская паралель: старапруск. **пірстэн,** літ. **пірштас,** латыш, **пірстс.***

Няма патрэбы параўноўваць бел. **араць** і літоўск. **арті,** таму што падобныя між сабою такія словы, як лацінск. **арарэ,** стараірландск, **айрім,** старажытнагрэчаск. **ароoo,** гоцк. **ар'ян** са значэннем араць, і інш. узыходзяць да агульнага індаеўрапейскага кораня **ар(э)** — (араць), звязанага генетычна з коранем эр (э) — раздзяляць зямлю

Роднаснымі індаеўрапейскімі адпаведнікамі можна лічыць бел. **воўна,** праслав. **вьлна** і літоўск. **вілна,** як і нямецк. **волле,** англ. **уўл,** лацінск. **ляна.**

Бел. **вір** утварылася ад праслав. **вьреті,** якое таксама мае індаеўрапейскія адпаведнікі, сярод якіх і літоўск, **віірюс** (вір) латышск, **вірагс,** арамейск. **віро** (глыбокае месца ў рацэ), ст.-грэчаск. **бірос** (дрыгва).

Гэтаксама бел. **маніць** (хлусіць), якое з праславянск. **маніті,** а апошняе з **маміті,** узыходзяць да індаеўрапейскай асновы ***ма-** (узмах рукою), як і праславянскія словы **маяті** і **махаті.** Роднаснымі да іх будуць і латышск. **мааніiт** (падманваць), і старажытнаіндыйск. **маайаа** (чары, падман), старажытнаанглійск. **маан,** старажынасаксонск. **мэн** (хлусня). Літоўскае ж **маніiті** азначае думаць, меркаваць, а **маклявоті** з'яўляецца германізмам (утворанае ад слова **махэн** (рабіць).

Бел.сукаць, як і старажытнаруск. **скать.** старажытначэск, **скаатi** (сукаць), а таксама **сукно і сукня** будуць роднаснымі з літоўск. **сукті,** латышск. **сукт** і з лацінск. **сукуля** (матавіла).

Цяпер пералічым надзейныя балтызмы, г. зн. словы, запазычаныя ў бел. мову з балтыйскіх моў і гаворак. Гэта: **спрэгці, шашок, кумпяк, свіран, сціpта, жвір, куль, дойлід,** (паводле Ю. Лаўчутэ), **пастка** і іншыя. Да балтызмаў Ю. Лаучутэ. адносіць і **цікаваць.**

Словы ж **мармытаць, цурчанне, дуда,** руск. **цыплёнок** утварыліся ад гукапераймальных слоў-выклічнікаў, і таму падобныя ўтварэнні сустракаюцца ў розных мовах: напрыклад, **цыплёнок,** як і літоўск. **ціпуліс** (куранё), паходзяць з падзыўных **цып-цып-цып,** якія гучаць аднолькава ў латышскай мове **(цыб),** польскай **(ціп)** і інш.

Слова **тата** ўзнікла з дзіцячага (неасэнсаванага) балбатання. Аналагічна і самастойна

Шмат помнікаў мінуўшчыны захавала гісторыя. Сярод іх і словы, што апавядаюць нам аб многім. Так, літоўскае слова **дайліде** (параўнайце **дойлід**) у перакладзе абазначае цясляр. **Пагарба** — так гучыць па-літоўску слова гонар, яно вельмі блізкае да беларускага слова **пагарда**. Думаю, што і слова **панегірык** звязана з літоўскай мовай, дзе ёсць дзеяслоў **пагірці** — пахваліць, які і па сэнсе і па гучанні блізкі да слова **панегірык** — празмернае ўхваленне. Слову **маніць** у літоўскай і беларускай мовах ёсць сінонім: **маклявоті** — махляваць. Агульнымі ў нашых мовах з'яўляюцца словы **поліс** — палі (моста), **блогай** — блага, **цывілініс** — цывільны, **бурбулас** — бурбалкі. Цікавае слова ў літоўскай мове **ціпці** — пішчаць, гэты корань мы знаходзім у рускім слове «цыплёнок».

Можа, варта правесці яшчэ адну паралель: **вір** — вадаварот, глыбокае месца на рацэ, гэтае слова разумееш і адчуваеш глыбей, калі параўнаеш з літоўскім **вірці** — кіпець. Сапраўды, вір нагадвае кіпенне вады. Літоўскае **леле** і беларускае **лялька** маюць адзін корань. Аднолькава ў нашых мовах гучаць словы, **різіка** — рызыка, **шалікас** — шалік, **повас** — пава, **поседіс** — пасяджэнне, **мурметі** — мармытаць (руск. «бормотать». Неяк ужо надта па-беларуску ўспрымаецца ўзнікненне літоўскіх слоў **носіне** — насоўка, **касдіен** (кас — што) — штодзень, **нікті** — знікаць... Яшчэ: **цікаваць** адпавядае літоўскаму **цікоці**—сачыць, падпільноўваць, тата —літоўскаму **тете**. Глыбей, чым мы, беларусы, літоўцы растлумачаць і слова **кірмаш**. Гэта не проста месца, дзе можна купіць і прадаць, гэта падзея звязана са святам, з фэстам. Значыць кірмаш —гэта заўсёды свята, якое часта адбывалася каля касцёла, царквы ў свята дзень.

Шмат агульнага ў беларускай і літоўскай мовах, што сведчыць аб агульнасці нашай гісторыі. Чаму ж зараз беларусы не вучацца ў суседзяў-братоў шанаваць роднае слова? Чаму ў Літве людзі здзіўляюцца, што ў нас мацяркі не вучаць сваіх дзяцей гаварыць па-беларуску? Чаму? Можа, таму, што ў нас няма тых сапраўдных і глыбокіх сувязей з літоўскім народам, якія былі ў даўно мінулыя часы?

Т. ТРАФІМЧЫК,
настаўніца беларускай мовы і літаратуры.
г. Слонім.

найменне бацькі ўзнікла і ў іншых мовах: балгарск. і сербск. **тато**, руск. **тятя**, літ. **тете**, латышск. **тээта**, ст. грэчаск. **тэтта**, або ў некаторых мовах у форме **атта**.

Разважанні аўтара ліста наконт **шворна** набліжаюцца да фантастычных, таму што беларускае слова, як і ўкраінск. **свірень**, руск. **ш(к)ворень**, славацк. **свор**, польск. **свожэнь**, узыходзяць да праславянск. **съворънъ**, якое генетычна звязана са словам **вярцець**.

Многа беларускіх слоў, якія аўтар лічыць роднаснымі з літоўскімі, у сапраўднасці з'яўляюцца запазычанымі з розных моў (і ў беларускай, і ў літоўскай). Так, **варштат** прыйшло да нас праз польскую мову з нямецкай **веркштат**, **клін** праз польскую з сярэдняверхненямецкага **кумін**; **агурок** са ст. грэчаск. **агурос**; **бульба** з заходнеславянскіх моў, а да іх з нямец. **больле** (клубень, цыбуліна), якое з лацінск. **бульбіс**; **бізун** — з польскай; **кілім** праз украінскую мову з турэцкай; **смак** праз польскую мову — з нямецкай, параўн. **шмэкн** (спрабаваць).

Бел. **перл** прыйшло з заходнееўрапейскіх моў: французск. **пэрль**, італьянск. **пэрля**, якія з лацінск. **піруля**, а гэта з лацінск. **пілюля** (шарык); **скрыня** паходзяць з заходнеславянскіх моў, а ў іх — з лацінскай **скрініум**; **дзіда** не мае нічога агульнага з літоўск. **дідіс** (вялікі, высокі), таму што яно было запазычана са старапольскай, дзе было **дзіда** ў XVII ст.; туды слова прыйшло са ст. украінск. **джида**, а ў апошнюю мову — з турэцкай **джіда**.

Слова **кара** — праславянскае і генетычна звязваецца этымалогіяй не з літоўск. **карас** (вайна), а з **коріті** (лаяць, дакараць) і ўзнікла за тысячагоддзі раней да таго, як беларусы ваявалі з крыжакамі ці з татарамі.

З польскай мовы былі запазычаны словы **цывільны, папера, рызыка, шалік, лялька, пава, кірмаш**. Бел. **кішэня** не з'яўляецца роднасным з літоўск. **кішті** (сунуць), а са словам **кішка**. Слова **дзяга** — не адзінкавае, ёсць яшчэ руск. **дяга** (скураны рамень), украінск-палеск. **дяг** (палоска лыка), славенск. **дэга** (рамень) — усе яны ўзыходзяць да праславянскага **дэнгті** (пакрываць), а не да літоўскага **дягті** (гарэць).

Цікавым здаецца разважанне аўтара ліста аб Нямізе, хаця ёсць падставы аднесці яго да т. зв. народнай этымалогіі. Некаторыя гідронімы (назвы рэк) бывае вельмі цяжка этымалагізаваць, таму што яны могуць быць вельмі старымі назвамі, узнікшымі нават яшчэ да паяўлення тут балцкіх плямёнаў у насельніцтва, якое славісты-моваведы называюць праеўрапейскім.

Зразумела, што для таго каб зрабіць правільную этымалогію, вызначыць этымон даследуемага слова, трэба, апрача іншага, мець пад рукой у якасці інструмента як мага больш поўны лексікаграфічны матэрыял — славянскі і неславянскі, што не можа сабе дазволіць з-за аб'ектыўных прычын нават жыхар абласнога горада. Таму на першых парах аматары-этымолагі могуць карыстацца гатовымі этымалагічнымі слоўнікамі. У даны перыяд можна выкарыстоўваць «Этымалагічны слоўнік беларускай мовы», якога ўжо выдадзена 6 тамоў — да сярэдзіны літары Н; этымалагічныя слоўнікі ўкраінскай мовы (тамы 1—3, А.-М) і рускай мовы М. Фасмера (тт. 1 — 4) ці пад рэдакцыяй Н. Шанскага (1—2, А-К).

На жаль, практыка паказвае, што, з аднаго боку, тыражы беларускіх выданняў па мовазнаўстве вельмі малыя, а, з другога боку, інтэлігенцыя рэспублікі «грэбуе» выданнямі Інстытута мовазнаўства імя Якуба Коласа АН БССР, не хоча набываць такія неабходныя кнігі, як граматыкі і слоўнікі сваёй мовы, патрэбныя кожны дзень.

У заключэнне можна ўказаць і на неабходнасць выкладання гісторыі Беларусі, гісторыі славян усім будучым настаўнікам, каб яны пасля заканчэння ВНУ шырэй глядзелі на навакольны свет і вучылі гэтаму вучняў.

І. ЛУЧЫЦ-ФЕДАРЭЦ,
ст. навуковы супрацоўнік Інстытута мовазнаўства імя Якуба Коласа АН БССР.

* Усе словы, апрача беларускіх, украінскіх і рускіх, даюцца ў транслітэрацыі.

ПОЗІРК У МІНУЛАЕ

ЦІ ПАЧУЕМ ЯГО ГОЛАС?

Зараз, амаль праз 70 год, да нас вяртаецца паэтычная спадчына К. Сваяка. Але ж мала хто ведае, што гэта звычайная сялянская сям'я дала Беларусі яшчэ аднаго гарачага патрыёта, кампазітара, публіцыста, чый жыццёвы шлях у значнай меры фарміраваўся пад уплывам брата — Альбіна Стэповіча.

«У пацёмках часта блукае наша інтэлігенцыя. Асабліва цяпер. Нэгаваць лёгка, але пазітыўнае ці што творым? Нэгаваць усё — гэта найлепшае апраўданне нашай бяздзейнасці!»—часта любіў паўтараць Альбін.

Нарадзіўся Альбін, як і ўсе яго браты і сёстры, у вёсцы Барані, 18 сакавіка 1894 г. (Узята з газеты «Бел. Крыніца», але малодшы брат Бэрнась сведчыць — у 1892 г.). Па заканчэнні пачатковай школы паступае вучыцца ў Віленскую музычную школу. Цікава, што ў той час адным з настаўнікаў спеваў працаваў кампазітар Людамір Рагоўскі, вядомы тым, што афармляў музыкай спектаклі трупы І. Буйніцкага, падрыхтаваў і выпусціў у свет «Беларускі песеннік з нотамі для народных і школьных хароў». Пэўна, ён і перадаў хлопцу свае веды, а таксама любоў да народнай песні. Гэта захапленне Альбін пранёс праз усё жыццё: дзе б ні працаваў, у якой бы вёсцы ні размаўляў з сялянамі, дзецьмі, абавязкова звяртаў увагу на арганізацыю хору, лічачы яго магутным дзейнікам развіцця музычнага мастацтва нацыі. Асабліва ў той час, калі большасць сялян не ўмела чытаць, і таму шмат газет, што выходзілі ў той час, заставаліся непрачытанымі. Як пісаў адзін часопіс, гімн «Ад веку мы спалі» больш зрабіў дзеля пашырэння нацыянальнай свядомасці, чым сотні найлепшых патрыятычных прамоў ці газет.

Скончыўшы музычную школу, Альбін напярэдадні першай сусветнай вайны паступае на прававы факультэт Казанскага універсітэта, адначасова працуючы арганістам каталіцкага касцёла. У 1921 г. ён вяртаецца ў Вільню, дзе да 1924 г. вучыцца ў Віленскім універсітэце, але цяжкае матэрыяльнае становішча вымушае яго перапыніць вучобу і пайсці настаўнікам спеваў і музыкі ў Віленскую беларускую гімназію.

«Лічыць пажаданым, каб лектары спеваў стараліся падгатаваць вучняў старшых класаў тэарэтычна і практычна ў знанні музыкі, каб яны маглі не толькі чытаць ноты галасамі, але і запісваць іх... Заснаваць пры школах музычныя гурткі і абавязкова ладзіць школьныя канцэрты ў ліку магчыма большым»,—гэтая рэзалюцыя педагагічнага зместу была прынята пасля даклада Стэповіча на І з'ездзе педагогаў беларускіх сярэдніх школ Заходняй Беларусі (адбыўся 11—14 красавіка 1923 г.).

Стэповіч быў сябрам Студэнцкага Саюза (існаваў у Вільні). У першым нумары студэнцкага часопіса «Наш шлях» ён адрасаваў юнацтву наступныя радкі: «...І не ў далёкай будучыні, па меры культурнага прагрэсу, наша Бацькоўшчына дасць нам сваіх мастакоў, якія, апіраючыся на народную творчасць, створаць нашу беларускую музыку. У сучасны мамент нам, Беларусам, трэба толькі сцерагчы песні, гэты скарб народны, ад чужацкага налёту і забыцця».

Між тым у канцы 1926 г. у Вільні зладжаны Беларускі інстытут Гаспадаркі і Культуры. Старшынёй віленскага гуртка быў выбраны А. Стэповіч. Шмат ён працаваў на ніве беларускай культуры, чытаў лекцыі, зладзіў хор, які складаўся з 30 асоб і працаваў бескарысліва.

У той жа час выходзіць асобным выданнем песня А. Стэповіча «Дзе чутны мовы нашай гукі», да якой ён напісаў і словы:

Дзе чутны мовы нашай гукі,
Дзе брат гаруе з году ў год,
Дзе працы шмат чакаюць рукі,
Там беларускі наш народ.
Мы там разгонім цемру ночы,
Звядзем нядолю, ўсякі здзек,
Братам раскрыем праўдай вочы
І згонім сон з яго павек.
На шлях крывіч узыйдзе новы,
Да шчасных лепшых ясных дзён.
Магутны свежы і здаровы
У сям'і народаў роўны ён.

«Новае жыццё патрабуе і адпаведную песню, якая б жывым рытмам, мелодыяй і патрыятычным зместам будзіла народ, усведамляла, умацоўвала ў імкненнях да нацыянальных ідэалаў і адносінаў», — пісаў аўтар песні.

Пэўна, пра Стэповіча-палітыка лепш раскажа невялічкая хроніка падзей таго часу.

«...На адбытам 24 кастрычніка з'ездзе прыхільнікаў Беларускай Хрысцьянскай Дэмакратыі быў выбран Урад ЦК БХД у складзе: старшыня П. Каруза, віцэ-старшыня кс. А. Станкевіч, сэкратар А. Стэповіч».

«...пасля выхаду, з згоды Арцыбіскупа, кс. А. Станкевіча, месца віцэ-старшыні заняў А. Стэповіч» (і быў на гэтым месцы да канца жыцця. — **Г. Б.**).

«...28 снежня 1927 г. у зале Б.І.Г.К. адбыўся з'езд выбаршчыкаў, скліканы Беларускім Аб'ядналым Выбарчым Камітэтам... З'езд зацвердзіў склад іспалніцельнага камітэта ў саставе: П. Каруза, А. Пазьняк, А. Стэповіч (ад Б.Х.Д.)»

Пачалася парадвыбарная барацьба. Стэповіч разам з П. Карузам былі кандыдатамі ў сойм ад блоку нацыянальных меншасцей па Свянцянскай акрузе. Галасоў яны атрымалі больш за другіх кандыдатаў. Лічылася, што Б.Н.М. «прайграў» выбары — у параўнанні з леташнімі, але выбраныя сваім народам паслы з першых пасяджэнняў сойма пачалі барацьбу за права беларусаў на справе мець сваю мову, культуру, лепшае будучае.

Пры ўсёй занятасці Альбін Стэповіч не забываў наведваць сваіх выбаршчыкаў, аб чым сведчыць наступны артыкул змешчаны ў «Крыніцы»: «...У Шаўлянскай беларускай школе 15 ліпеня з прычыны канчатку заняткаў адбыўся спектакль... Прыехаў у той дзень і наш пасол А. Стэповіч. Дзеці ўрачыста спаткалі пасла прапяваннем бел. гімну і кветкамі. Пасол у сваёй прамове заклікаў да працы ў роднай школе на карысць Бацькоўшчыны. Пад вечар пасол склікаў у памяшканні школы сход і зрабіў справаздачу з працы сойму...»

Гэта сустрэча мела наступны цікавы працяг. Пасля размовы Стэповіча з сялянамі павінны былі адбыцца танцы, але прысутная паліцыя не дазволіла іх ладзіць. Маўляў, з меркаванняў пажарнай бяспекі. На другі дзень Стэповіч даслаў старасце скаргу, і праз два тыдні вечарына ўсё ж адбылася.

Адразу пасля прыезду з Казані А. Стэповіч супрацоўнічае з рэдакцыяй газеты «Беларуская Крыніца», а з 1926 г. разам з П. Карузам кіруюць газетай. Кола яго публіцыстыкі вельмі разнастайнае, пачынаючы са злабадзённых матэрыялаў да казак у «аддзеле для нашых дзетак». Ужо будучы хворым ён прыгатаваў рукапіс спеўніка «За Бацькоўшчыну», але хвароба не дазволіла давесці працу да канца. Стэповіч памёр у 1934 г. ад разрыву сэрца. Пахавалі яго побач з магілай брата Кастуся на могілках Роса.

«Кожны, у чые рукі дастанецца гэты спеўнік, уважыць яго як неўміручы запавет, як голас з-за свету ягонага аўтара — А. Стэповіча — гарачага беларускага патрыёта», — гаварылася ў прадмове да спеўніка. Ці пачуем гэты голас мы?

Г. БАБКІН.

Сяржук СОКАЛАЎ-ВОЮШ

●

Да В — Г

Дзве розныя птушкі,
Чатыры крылы.
Адна — прыляцела,
Другая — хацела,
А плошча знямелая
Асірацела
І тупа ў балонкі
Глядзелі валы.

Адна прыляцела
Прысесці ля ног.
Бяздольна шукала,
Адчайна гукала,
Самотным прывідам
Па плошчы блукала,
Пакой разрываў
Тэлефонны званок.

Другая хацела,
Але не магла,
Ад ейнага «раю»
Да гэтага краю
Адно толькі: думка
Шляхі вымярае
Пакутлівым пульсам
Жывога крыла.

Навошта адная
Ляцела праз золь!
Маўчалі застыла
Маленькія крылы...
Як толькі другая
Падумала: «Мілы»...
Так сэрца пакінулі
Смутак і боль.

●

Як цябе не хапала мне!
А чаканне было навалай.
Без цябе я канаў у сне!
Як цябе не хапала мне.
Як цябе не хапала!

Вусны піў і лагодзіў слых.
О, як лера мая спявала!
У абдымках займала дых.
Вусны піў і лагодзіў слых!
Але так цябе не хапала...

Як жа стала цябе зашмат!
Як жа цесна з табою стала!
Горкі прысмак тваіх памад...
Як жа стала цябе зашмат.
Як зашмат цябе стала!

●

Сыну СТАСІКУ

Аднаму Богу я малюся —
Святому Спасу на крыві:
Як я жыву для Беларусі,
Так ты жыві.

У гульнях збітыя калені
[Заўжды ж бягом]
Няхай не ведаюць малення
Чужым багом.

Дай Бог табе цяжкой дарогі
І светлых дзён,
Абрыс святарнай перамогі
Здалёк відзён.

Адно: не выпусці паходні
У бруд дарог...
У слотны дзень і ў дзень
пагодны
З табою Бог...

●

Сястры НІНЕ

Назло залевам і снягам,
І маразам-пралазам,
Назло... Назло чужым багам
Мы разам.

Назло нядобрым языкам,
Падманам і абразам,
Назло шалёным скразнякам
Мы разам.

І калі хтось пашле праклён,
Зачэпіць за жывое, —
Адчуе ён, убачыць ён:
Нас двое.

●

Зіма падобная на восень,
Зіма нагадвае вясну,
І ўсё нязбыўнае збылося,
Былое страціла цану.

Іду адзін па свеце гэтым,
Хмурнее неба парасон,
А ты як здань, а ты як сон,
А ты далёкая, як лета.

Я сам вярнуцца не хачу
І не хачу твайго звароту,
Табе самотаю плачу
За адзіноту.

●

Анатолю СЫСУ

Што ж табе так самотна,
Так няўтульна і слотна
У краіне грымотнай
На сцяжыне балотнай!

О, як зыбка пад ногі
Твань асфальту кладзецца
І аднаму з нямногіх
Тут няма дзе падзецца.

За амшарай куп'істай,
За галоднай амшарай,
Дуб чарнее бязлісты,
Дуб галее бязтвары.

Ты дайдзі, дацягніся
Да галінак рукою,
І распусціцца лісце
Маладое такое.

Азірніся на хвілю,
Кінь прывычнае: «Наце!»
І рукам, што застылі,
Дай руку сваю, браце.

●

Пайшоў, дзвярыма бразнуў,
Самотны, не гуканы,
І ў край нязнаных блазнаў
Патрапіў нечакана.

У рогат крываротых,
У погляд крыватварых,
Мяне пыталі: хто ты!
І — што ты за пачвара!

Краналі асцярожна,
Жахаліся прытворна...
Сцюдзёнасцю астрожнай
Кіпеў вятрыска чорны...

Каб тут не затрымацца,
Каб не зрабіцца блазнам,
Я шлях рукою мацаў
У цемрадзі паразнай.

Назло блазенскім асам
Намацаў згук прасвету...
Але здаецца часам,
Што мацаю дагэтуль.

●

Круціцца корба душы,
Вязне ў смузе рэчаістай:
Тчэцца сусвет.
Зорных шляхоў скавышы
Гэтай стыхіяй дваістай,
Як запавет.

Не! — мудрагелісты код,
Генныя нетры прыроды,
Чуйны закон...
Дзядзька размотвае дрот...
Сунецца цётка гародам...
Гэтак спакон.

ДВА АПАВЯДАННІ

Міхась Даніленка

НАЧЛЕГ НА «ДЗЕВЯТЫМ НЕБЕ»

Ліфт скрыпеў, здавалася, аж стагнаў, быццам стары нямоглы чалавек са зношаным сэрцам, але паволі падымаўся ўверх. Іван Іванавіч стомлена прытуліўся спіной да сценкі кабіны. «І тут паспелі нягоднікі напэцкаць», — міжволі падумалася яму, калі стары настаўнік узняў галаву. Столь кабіны была спаласавана чорнымі пісягамі: яе нядаўна нечым падкурылі. Віднеліся крыжы, плямы, нават нешта, падобнае на свастыку. У скронях шумела, глуха бухала ў грудзях сэрца, і Іван Іванавіч ужо не адчуваў радасці, не было і таго светлага ведання, што вось нарэшце ён на старасці гадоў атрымаў невялікую кватэрку аж на «дзевятым небе», як пажартавала рыжая дзеўчынёха ў аддзеле ўліку і размеркавання жылля.

Нарэшце ліфт спыніўся на апошнім паверсе. Дзверы з трэскам расчыніліся. Іван Іванавіч выйшаў на лесвічную пляцоўку і дастаў з кішэні плашча ключ.

У кватэры з абшарпанымі сценамі (шпалеры, відаць, не мяняліся, колькі жыў яго папярэднік), пакрытай іржавымі карычневымі плямамі ваннай было цёпла і ціха. Што ж, да ўсяго тут трэба прыкладваць жаночыя рукі. Цяпер усе спадзяванні былі на нявестку Таню. Можа, як-небудзь пасля яны абмяняюць яе невялічкую і гэтую вось кватэрку, што выдзелілі яму, і будзе тады жыць Іван Іванавіч апошнія свае дні не адзін, а разам з унукамі. Успомнілася, як у нядзелю доўга безуцешна плакала нявестка. Пад тонкім світэрам сіратліва ўздрыгвалі плечы. На момант яна пераставала, але не магла заглушыць рыданняў.

— Ці ж мала яшчэ чыноўнікаў? — суцяшаў яе Іван Іванавіч. — Ты ж сама ведаеш: у нас часта чалавека не бачаць, а толькі паперу з пячаткай.

— Коля, Коля! — заходзілася ў нясцерпным плачы нявестка. — Якраз жа сёння восем месяцаў, як цябе няма. А яны нясуць гэтае праклятае запрашэнне...

Трэба ж было такому здарыцца: больш чым паўгода, як памёр Мікалай. Таццяна некалькі разоў ездзіла ў ваенкамат, паведамляла ў жыллёва-эксплуатацыйны аддзел, як цяпер называлі домакіраўніцтва — паведамляла, што муж памёр. Там слухалі, спачувальна ківалі галовамі, выкрэслівалі Мікалая са спісаў жывых. А ў мінулую нядзелю... прынеслі запрашэнне ісці галасаваць у мясцовыя Саветы...

Усё-такі тады Іван Іванавіч супакоіў Таню. У чым яму пашанцавала, дык гэта з унукамі і нявесткай. Добрае, залатое ў яе сэрца. Расказаў ёй, як у адной установе таўсматая ў акулярах жанчына, калі ён падаў дакументы на расшырэнне кватэры, грэбліва скрывілася:

— Вам, паважаны, трэба шукаць ужо сабе месца дзе ў Асаўцах, а не думаць аб асобнай жылплошчы...

Іван Іванавіч адчуў, як часта заторгалася правае павека, у вушах, быццам далёкі марскі прыбой, зашумела. Вось-вось пацямнее ў вачах. Ён стараўся намаганнямі волі супакоіць сябе. Ведаў: калі згубіць над сабой кантроль — быць бядзе. Непапраўнай... Некалі ў далёкім сорак другім, калі іхні партызанскі атрад аблажылі з усіх бакоў у Амелькаўскіх балотах, ён ледзь не прыстрэліў намесніка камандзіра. Той вельмі ж прыгожа ўмеў разглагольстваваць, як трэба біць фашыстаў, расказваў пра светлае заўтра, а тады папросту струсіў... Ведаў Іван Іванавіч: Асаўцы — гэта апошні прытулак такіх, як ён. Два метры зямлі, неабгабляваная труна. Над ім хіба паплача толькі Таня з унукамі. Няма ўжо ні жонкі, ні сына Мікалая: у сорак гадоў адвезлі ў Асаўцы. Прысеў пасля змены на заводзе ў скверыку... Там і знайшлі яго — ужо халоднага — сагнутага, з расплюшчанымі вачыма. Сядзеў прыгорблены, трымаўся за левы бок грудзей.

— Я, галубка, не спяшаюся ў тыя Асаўцы. Можа, дзякаваць Богу, яшчэ вытрываю. Шкада толькі, што з-за такіх, як ты, гнід некалі праступду падхапіў, галадаў, у канцлагеры падыхаў. Дык лепей ты едзь у Асаўцы...

Цяжка дастаўся той знешні спакой Івану Іванавічу. Калі выйшаў з кабінета ў калідор, усяго трэсла, бы ў ліхаманцы, кропелькі халоднага поту пакрылі лоб. Не хапала паветра, глуха тахкала сэрца.

Колькі ён сустрэў такіх вось грубых, бяздушных чыноўнікаў, пакуль блукаў з кабінета ў кабінет у розных установах. Як метраном, у памяці старога настаўніка гучалі словы з «Новай зямлі», якую ён ведаў ледзь не ўсю на памяць: «У стол уткнуўшыся насамі, сядзяць пісцы, як гною кучкі, скрыпяць іх пёрцы, ходзяць ручкі...» Мінула ледзь не ўсе сто гадоў, як паэт напісаў гэтыя радкі. А «пісцоў» не зменшылася. Толькі цяпер шоргалі па паперы шарыкавыя ручкі, а некаторыя абзавяліся нават «паркерамі».

Іван Іванавіч прысеў на маленькую раскладушку. Яе Таццяна ўзяла ў дзіцячым садзіку; там яна працавала выхавацелькай. Што ж, можна, падкурчыўшы ногі, пераспаць і на такім вось «ложку». Усё роўна ў мэблевых магазінах не было нават заваляшчай табурэткі. Ды і які сон у старога чалавека? Іван Іванавіч падняўся, пачаў распранацца. Адсюль, з дзевятага паверха, віднелася залучына Сожа. Дым валіў з каміноў цеплацэнтралі. Да прыпынку час ад часу пад'язджалі доўгія пасажырскія «Ікарусы». (Іх мясцовыя вастраслovы ахрысцілі «гармонікамі» ці «баянамі»). Іван Іванавіч разаслаў на раскладушку прасціну, паклаў падушку. На столі-даху недзе паблізу вуркаталі галубы. У трубах вадзяного ацяплення нешта булькала, пакрэктвала, потым грымела — быццам зрываўся з нябачнай ніці нейкі груз. Настаўнік падкурчыў ногі і прылёг на раскладушку. Павекі яго змружваліся, але сон не ішоў. Іван Іванавіч ведаў: засне не раней адзінаццаці гадзін. Можна было б, вядома, у Танінай кватэры паглядзець тэлевізар. Але тады ў «гармонік» старому настаўніку не так проста было б уціснуцца. Маладзейшыя пёрлі напралом. Аднойчы дзяўчына, якую піхнулі ад дзвярэй аўтобуса, так прыціснула акаваным вугалком «дыпламата», што Іван Іванавіч — па натуры чалавек далікатны — пачаў прасіцца:

— Асцярожней, даражэнькая. Не паламайце рэбраў.

Цяпер ён ляжаў на раскладушцы і перабіраў у памяці сваё жыццё. Да вайны дапамагаў у вёсцы бацькам, а пасля — вучыўся. А потым, як вырваўся з акружэння, пайшоў у партызаны. Трапіў у канцлагер. Пасля вайны — школа. Ён быў добрым настаўнікам. Тыя, каго некалі вучыў Іван Іванавіч, на шматлікія гады палюбілі і родную мову, і літаратуру. Два разы ў раёне хацелі адзначыць працу Івана Іванавіча. Адзін раз падалі дакументы «наверх», каб яму прысвоілі званне заслужанага настаўніка. У другі раз запоўнілі паперы, каб узнагародзілі ордэнам Леніна. І першы, і другі раз нейкі бясстрасны партыйны чыноўнік выкрасліў настаўнікава прозвішча: чалавек быў вязнем канцлагера. Хіба можна яго ўзнагароджваць? Хай сядзіць і не рыпаецца. Няхай падзякуе, што значок выдатніка народнай асветы далі.

Праз шмат гадоў — ужо калі Іван Іванавіч быў на пенсіі (тады яшчэ жывая была Серафіма Дарафееўна) — знаёмы былы загадчык райана, якога ён выпадкова сустрэў у горадзе, прызнаўся:

— Мы ўсё рабілі, Іван Іванавіч. Але ведаеце: ілбом жалезабетонную сцяну не прабіць...

Так, тую сцяну наўрад ці ўдасца прабіць каму і ў бліжэйшыя гады. Мусіць, адчувала сваю сілу і праваты тая ў акулярах, якая напамінала старому настаўніку пра Асаўцы. Не стала на зямлі Серафімы Дарафееўны (яна ўсё жыццё вучыла малалетак), не падняўся з лаўкі ў заводскім скверыку яго Мікалай, і, можа, не такі ўжо далёкі дзень, калі і яго павязуць у тыя Асаўцы. Толькі вось задача: як знесці з гэтага «дзевятага неба» яго, грэшнага? Шкада Тані. Трэба хутчэй нешта рабіць, каб з'ехацца з нявесткай і ўнукамі. Цяжка і сумна будзе тут аднаму, хоць вый, як у піліпаўку галодны воўк. Падумалася: да чаго ж азвярэў за апошнія гады народ. Колькі паблукаў ён па кабінетах, пакуль атрымліваў вось гэтую кватэру! А ён жа прыехаў у горад да Тані з вёскі, якую спаліў Чарнобыль. І сустрэў толькі аднаго чалавека, які аднёсся да яго не па-чыноўніцку.

У кабінеце сярэдніх гадоў мужчына доўга тлумачыў, як трапіць у інтэрнат «пагарэльцам».

— Бачыце, яны будуць рамантаваць свой дом. А вось пасяліцца пакуль няма дзе, — растлумачыў ён Івану Іванавічу, калі падышла яго чарга вырашаць сваё пытанне.

Яўгенія МАЛЬЧЭЎСКАЯ

●

Белая Русь, Белая Русь—
Чорнае, чорнае гора.
Што прычакае цябе, Беларусь,
Ад былі Чарнобыля чорнай?

Падае зрок, тупіцца слых,
У атруце зямля святая.
Хто за нашчадкаў адкажа
малых,
Што іх усіх чакае?

Жахам вісіць над галавой
Жудаснае супадзенне:
Сыну майму, крывінцы маёй—
Чарнобыль у год нараджэння.

НА РАДЗІМЕ

Не рачны мой куток,
не азёрны,
Ні дубоў векавых, ні бяроз,
Толькі ветру разгон тут
прасторны,
Ды травою хмяліць сенакос.

Толькі ноччу, як выспеюць
зоры,
Тут такая стаіць цішыня,
Што, здаецца, ніколі у горы
Не жылі тут ніводнага дня.

Што яно і не тоіцца ў хатах
Ні ссівелых удоў, ні матуль...
Ды ці толькі ж вайна вінавата,
Што такая тут ціша дасюль?

Што ніколі не ўчуеш гармонік,
Ні сучасных юнацкіх гітар,
Што адзіны стрыножаны конік
Тут апошні за вёску змагар?

Ні вясёлых скакух,
ні прыпевак,
Ні буслоў, што прыносяць
дзяцей,
І на восем, як водзіцца,
дзевак,
Аніводнай не знойдзеш нідзе.

Дык ці толькі яна вінавата,
Да радзін яшчэ нашых вайна,
Што ўсё больш забіваецца
хатаў,
І ўсё больш—то ад'езд,
то труна.

●

Ці не надта ўжо замнога
Белым русам на вякі
Кары выпала ад бога
У разумны век такі?

Ці не надта ўжо багата
Гора чорнага для іх?
Чуеш, атам, мірны атам,
Свет у роздуме заціх.

І малюся я бясконца:
Неба, неба, заступай,
Каб не стаў смяротнай зонай
Назаўсёды ўвесь мой край.

●

Нібыта рэнтгенам дыскусія
сесій
Высвечвае ўсё, што на сёння
ў жыцці.
Мізэрных рублёў для
наймізэрных пенсій
Не могуць ніяк дэпутаты
знайсці.

Але і без сесій,-без спрэчкі
кіпучай
Прынята рашэнне, і ўжо
не зменіць,
Падоўжыць рублі рулявой
і вядучай,
За тое, што цяжка ёй стала
руліць.

Не трэба былі разуменне
і згода,
Не браўся ў разлік ні грашовы
ліміт,
Ні чорная быль за плячамі
народа,
Дыханне якога здушыў
дэфіцыт.

І толькі з газетаў, і толькі
з экранаў,
Як здзек ці насмешка гучыць
што ні дзень:
Што гэта дачасна, што гэта
ўсё рана,
Што клопаты быццам заўжды
пра людзей.

ДРЭМЛЕ ПАМЯТКА ДЗЁН... Фотаэцюд А. КЛЕШЧУКА.

— Каб не сапсаваўся ваш настрой, — сказаў Яўген Аляксеевіч (так яго звалі), — схадзіце ў ЖЭУ — вазьміце паперку, што ваша кватэра аслабанілася.

Іван Іванавіч так і зрабіў. І больш не блукаў без толку па кабінетах. Уласна, Яўген Аляксеевіч проста зрабіў так, як было палажана рабіць любому на яго месцы. «Як жа мы за семдзесят гадоў ачарсцвелі, прывыклі да свінства, хамства і зняваг, — думаў Іван Іванавіч, варочаючыся на раскладушцы, — калі звычайныя адносіны да нас лічым ледзь не выключэннем. Гатовы абняць такога чалавека, расцалаваць яго».

У ніжэйшай кватэры заплакала дзіця. Над домам прагрымеў рэактыўны самалёт. Не спалася. Стары настаўнік падняўся, абуў тэпці, зайшоў на кухню. Адчыніў фортку і закурыў. Цяжкія часы настаці. За гэтымі вось цыгарэтамі даваўся выстаяць гадзіны са тры старому чалавеку. Некалькі разоў кідаў курыць. Сварылася на яго Серафіма Дарафееўна, а потым — Таня, каб не курыў. Часта хрыпела ў грудзях, начамі даймаў кашаль. І ўсё ж пакінуць назусім курэнне Іван Іванавіч так і не змог.

Ён пражыў усё жыццё сумленна. Два разы паміраў — адзін раз у час блакады (тады яго выхадзіла маладзенькая партызанка Серафіма), другі раз пасля таго, як выбавіўся з канцлагера. Калі ж яму будзе трэці «званок» з таго, далёкага «бацькоўскага», куды навечна пайшлі шматлікія яго аднагодкі? Успомнілася, як прысадзістая кабета з поўным ротам залатых зубоў накінулася ўчора на Івана Іванавіча, калі ён запытаўся, за чым гэта чарга.

— Ідзіце, адкуль прыйшлі! — вызверылася яна. — Так і бродзяць тут розныя інваліды ды ветэраны. За вамі нічога не возьмеш.

Ён, прысаромлены, адвярнуўся і паціху патупаў прэч ад чаргі. За ўсё жыццё Іван Іванавіч, можа, які раз толькі і пакарыстаўся сваім правам удзельніка вайны. І то — калі лятаў у Казахстан да сябра, з якім некалі разам уцякалі з канцлагера.

На цёмным небе выбліснула адна, другая зоркі. У тым баку, дзе павінна была працякаць рака, прайшоў буксір — ці не апошні ў гэту навігацыю. Сігнальныя агні доўга віднеліся адсюль — з дзявятага паверха. У доме насупраць — таксама шматпавярховым — нарэшце патухла адзінае акно, што свяцілася. Іван Іванавіч уздыхнуў, старанна прытушыў у попельніцы цыгарэту, і рашыў ісці лажыцца на Таніну раскладушку. Зірнуў яшчэ раз у акно. З цемрыва неба сарвалася знічка і, апісаўшы парабалу, знікла, растаяла, не даляцеўшы да зямлі. «Яшчэ адна душа развіталася з гэтым няўтульным светам», — падумалася старому настаўніку.

ЛЮБЕНСКАЕ ВОЗЕРА

Здалёку на хвалях віднеецца беласнежны камячок. Ён пагойдваецца, калі пад павевамі золкага асенняга ветру рабаціннe хваль набліжаецца да камячка, ківаецца. Падымаецца і апускаецца на хвалях. Але, калі пільна ўглядаешся, дык мімвольна адзначаеш: гэта — нешта жывое. Яно рухаецца, плыве, снуе час ад часу чаўнаком паралельна берагу. Напружваеш зрок. Вецер з вачэй высякае слязу. Так і ёсць. Чайка! Не паляцела з сяброўкамі на цёплае мора, а засталася тут, на Любенскім возеры. Вада ў ім празрыстая, чыстая (пакуль яшчэ не забрудзілі яе прамысловымі адходамі, не накідалі падлеткі цэлафанавых пакетаў, бутэлек, іржавых бляшанак). Чайка то застывае на месцы, прыпыняецца, і тады здаецца, што гэта — бялюткі паплавок (яе грудзі) злёгку пагойдваецца на вадзе, то пачынае плаваць уздоўж берага, ківае перад сабой вытачаная маленькай галоўкай. Відаць, прывыкла да людзей, што без справы снуюдаюцца тут паўз самы ўрэз берага.

— Душа Любены, — чую я поруч ціхі голас.

Паварочваюся, ззаду стаіць дзядок у старамодным капелюшы, з кульбай. Шкельцы ў акулярах тоўстыя, бы ў тэлескопе. На маё здзіўленне ён паказвае ў той бок, дзе плавае чайка, і паўтарае:

— Людзі кажуць: гэта — душа Любены. Хочаце паслухаць?

Стары расказаў легенду.

...Даўно тое было. Яшчэ ў руска-турэцкую вайну 1877—78 гадоў. Тады на выручку братам-балгарам падаліся тысячы салдат з Расіі. Вялікай славай пакрыў сябе перадавы атрад рускай арміі на Балканах. Камандаваў ім генерал Гурка. Шыпкінскі перавал... Плеўна... Стара-Загора... Кожная скала тут памятае і беларусаў. Яны не шкадавалі сябе, калі вызвалялі той цудоўны край. Ваяваў на Балканах і Іван з гэтых вось мясцін. Прыгожы быў дзяцюк: вочы блакітныя, як вясновае неба над Сожам, а плечы шырокія, як тое поле, ад якога пайшоў ён у салдаты.

Не раз хадзіў у атаку Іван на Шыпкінскім перавале, дзе толькі вецер пасвістваў у расколінах скал, ды клекаталі арлы, раскінуўшы магутныя крылы ў вольным палёце...

Мінуў час, і вярнуўся поўны георгіеўскі кавалер Іван у вёсачку, што прытулілася сярод меднаствольных соснаў каля ціхага Сожа. Прыехаў не адзін. Прывёз з сабой чарнавокую, з тоўстай касой балгарку Любену. Мусіць, вялікае каханне апаліла іхнія сэрцы, калі не пабаялася тоненькая, як чарацінка, Любена ехаць з Іванам у далёкі край.

— Куды ты, туды і я, — сказала яна. — Без цябе няма мне жыцця.

— І мне няма, — адказаў Іван. — Я буду цябе на руках насіць.

Ён бы і насіў Любену, ды як жа ты тое зробіш? Трэба было карчаваць лес, сеяць проса на лядах, а па вечарах ставіць венцяры ў Сожскіх затоках. Затое, калі надыходзіў вясновы вечар і сонца паволі садзілася за росныя лугі, Іван і Любена прысаджваліся на прызбе сваёй маленькай хаты і пачыналі спяваць. І тады заціхалі салаўі, пераставалі снаваць у сінім паветры кажаны, падымаліся на цыбатых нагах у буслянках буслы. (Тады іх шмат тут, ля Гомеля, вялося.) Усё жывое заміpала — слухалі песні Івана і Любены. Нават у маленькім бліжнім манастыры манахі не так уважліва клалі зямны паклон, і іхні ігумен з рэдзенькай барадой злосна шыпеў:

— Зноў нечасціўцы завялі сваё. Нават памаліцца спакойна не дадуць.

Аб чым жа яны спявалі?

Калі суладна б'юцца сэрцы, дык кожная такая песня — аб любові, аб радасці сустрэчы, аб шчасці жыцця на гэтай грэшнай зямлі. І ўжо здаецца, што не гудуць ад цяжкай працы натруджаныя рукі, не шчымяць пякучыя мазалі ад тапарышча, не такі і страшны заўтрашні дзень.

Ды ў народзе кажуць: не вечна быць аднаму шчасцю. Спачатку ў адзін дзень памерлі іхнія блізняты — Саўка і Рэнька. Абодва чорненькія, з блакітнымі вачанятамі. Ускараскалася нейкая хвароба — адзёр не адзёр, але дзеці таялі на вачах. Пачалі цяжка дыхаць, тварыкі пакрыліся чырвонымі плямамі...

Як птушка з падбітымі крыламі, білася, плакала над маленькімі трунамі Любена. Да крыві засціснуў вусны Іван. З Балканаў прыйшоў — не было ніводнага сівога воласа. А тут за адну ноч пасівеў. Прыгнула чалавека бяда...

Але гэта была яшчэ не ўся бяда. Праз паўгода Івана паралізавала. Можа, застудзіўся на высокіх перавалах. Не варухне чалавек пальцам, нагой — ляжыць, бы тая калода. Толькі няўцямна глядзіць на сваю Любену. І ў тым позірку чытае яго жонка:

— Мілая мая. Праменьчык мой балканскі. Завёз я цябе ў далёкую старану. Кідай мяне, Любена. Едзь у сваю Балгарыю. Усё роўна шчасця мы мелі мала.

— Што ты? Што ты? Грэх так думаць, дарагі. Вятрыска адсюль, з бору, няхай нясе да Стара-Загоры маё маленне, мае добрыя словы пра цябе, Іване. Нашы душы заўсёды будуць разам, Іване. Заўсёды...

У адзін з асенніх дзён, калі плылі павуцінкі за Сож і ўсё далей, далей—можа, аж да далёкіх Балкан, — ціха адышоў Іван. Павекі яму закрыла Любена. Прытулілася вуснамі да непрывычна халоднага лоба, да пабеленых сівізной скроняў («Ох, Саўка і Рэня! Чаму ж вы пакінулі нас») і падалася да паслушнікаў у манастыр...

А калі манахі адпявалі Івана і труну яго на льняных ручніках апусцілі ў халодную, як лёд, магілу пад высачэзнай сасной, паднялася Любена на высокую званіцу ў манастыры. Перад ёй віднелася пакручастая лука Сожа. Пад ліштвай манастыра пішчалі вераб'і (ластаўкі паляцелі ўжо ў цёплыя краі), навокал ляжалі лясы і лясы. Лясы і палі. Ляжала зямля. Яна стала для Любены яе роднай зямлёй.

— Будзь і ты маёй, зямля, — сказала Любена і кінулася ўніз, дзе ўжо ў лагчынах пачынаў клубіцца туман...

●

— З таго часу, — расказваў мой спадарожнік, — тут разлілося возера. Людзі назвалі яго Любенскім. А вёску, што раскінулася паблізу, завуць Манастыркам. Мінаюць гады, дзесяткі гадоў. І кожны раз прылятае сюды чайка. Кажуць: то душа Любены... Як вы думаеце, можа гэтулькі гадоў жыць чалавечая душа ў птушцы? — запытаўся дзядок.

Я ўважліва яшчэ раз паглядзеў на яго. Старэчы позірк з-за акуляраў. Небагатая апратка. Акуратная барада.

— А чаму не? Можа, — адказаў я. — Чалавечая душа можа жыць вечна, калі толькі чалавек недарэмна пражыў адведзены лёсам век.

ПРЭМ'ЕРЫ

ПЕРШЫ КРОК НЕМАЎЛЯЦІ...

Аматары прыгод — у тэатр! Вас чакае стары добры Лондан, дзе ў маляўнічым Кінсінгтан - парку стаіць бронзавы хлапчук Пітэр Пэн. Па загадзе чарадзейнай палачкі англійскага пісьменніка Дж. Бары Пітэр зрабіўся яркім промнем, што азарыў панылае жыццё малодшых Дарлінгаў: Вэндзі, Джона ды Майкла. Яны з радасцю пакіравалі з ім у дзівосную краіну, на цудоўны востраў Дзесьцітам. Бо толькі там здзяйсняюцца ўсе дзіцячыя мары, надараюцца і прыгоды. Самае цудоўнае, што іграюць у гэтай казцы толькі дзеці: спектакль «Пітэр Пэн» пастаўлены Дзіцячым музычным тэатрам-студыяй, створаным пры ДАВТе БССР.

Гэта першая работа нованароджанай суполкі, праца моладзі: кампазітара А. Будзько (лібрэта А. Нілава), дырыжора А. Васілеўскага, рэжысёра-пастаноўшчыка С. Цырук, мастачкі Т. Каралёвай.

— Ідэя пастаноўкі дзіцячага спектакля ўзнікла ў галоўнага рэжысёра ДАВТа В. Цюпы, — расказвае С. Цырук. — Яна падалася нам забаўлівай. Ды з дзецьмі працаваць таксама складана: у іх тыя ж недахопы, што і ў дарослых. Прыродная артыстычная арганічнасць — рэдкасць нават у дзяцей.

— Ім усё вельмі падабаецца, і яны імкнуцца спяваць выразна, — дадае хормайстар Н. Ламановіч. — Гэтае вобразнае пяянне вельмі ўплывае на дзяцей, яны музычна развіваюцца, яны разумеюць музычныя тэрміны, руку дырыжора, гучанне аркестра — і яны шчаслівыя, бо ўдзельнікі іншых дзіцячых калектываў такога проста не маюць...

Ідучы ў оперны тэатр, я спадзявалася пабачыць жывы дзіцячы спектакль, з яскравымі фарбамі, з арыгінальнымі мізансцэнамі, з дзецьмі, якія існуюць на сцэне, як у жыцці. Аднак... Успрымалася ўсё чамусьці вельмі блякла. Дэкарацыі — без выдумкі і зусім не адпаведныя той цудоўнай дзіцячай краіне, якую стварыў казачнік Дж. Бары. Уявіце сабе цёмны фон, мабыць, сімвал змрочнасці лонданскіх вуліц. А на сцэне стаяць неўразумелыя драўляныя выгарадкі — пакой малодшых Дарлінгаў... Не надта зразумелае і лібрэта: што за чым, што да чаго? Можа, з гэтым звязана і шматковасць спектакля, адсутнасць адзінай драматургічнай лініі. А дзеці? Гэты самы жывы і пластычны «матэрыял», з якога можна вылепіць і брыдкае качаня, і прыгожага лебедзя!

— Проста здзіўляешся. — кажа С. Цырук, — адкуль бяруцца штампы, зацятасць...

А ў мяне, прызнаюся, узнікла ўражанне, што гэтыя сімпатычныя піраты ды русалкі толькі робяць тое, што ім загадана, што ў іх «запраграмавана» самой пастаноўкай, не багатай, на жаль, на ўдалыя знаходкі. Тут, як мне здаецца, пралік рэжысуры, што не дала юным артыстам творчай свабоды. Вось і атрымліваецца, што пры цікавай музыцы, жвавай і захапляючай, спектакль пакуль не саспеў для гледачоў. Доказ — рассеяная іх увага, мімаходзь пачутая ад дзіцяці фраза: «Мне фільм больш падабаецца. Там цікавей...» Гэта можа быць вострым сігналам для ўсёй пастановачнай групы.

Мне могуць запярэчыць: маляў, для яркага ўвасаблення задумы пастаноўшчыкаў няма матэрыяльных сродкаў. Але гэта бяда цяпер усіхняя, ды яна не здымае адказнасці за любую справу, тым больш задуманую для дзяцей. Галоўнае, былі б рэсурсы духоўныя, а яшчэ — талент ды натхненне.

Пры ўсім гэтым — нованароджаны калектыў зрабіў першы крок, пастаноўка жыве і прываблівае гледача тым, што там іграюць юныя артысты, галасістыя і па-малечы абаяльныя. Асабліва падабаецца публіцы галоўны герой Пітэр Пэн — чароўны хлопчык, «у міру» Глеб Мацвяйчук. Амаль «оперная» роля ўдаецца яму проста цудоўна.

Дарэчы, многія з удзельнікаў спектакля маюць музычную адукацыю, ёсць тут і вучні Музычнага ліцэя пры БДК.

Са стваральнікаў «Пітэра Пэна» вылучу асабліва аркестрантаў, дырыжора ды маладога кампазітара.

Дадам: калі ўжо закладваюцца рэпертуарныя асновы унікальнага Дзіцячага музычнага тэатра, дык чаму б новаму калектыву не звярнуцца да ўжо напісаных нашымі кампазітарамі дзіцячых опер, музычна-тэатралізаваных дзействаў? Гэта значна пашырыла б жанравы дыяпазон тэатра.

Марына МДЗІВАНІ.

Сцэна з мюзікла «Пітэр Пэн». Фота Ул. КРУКА.

МУЗЫКА

ГРОШЫ ДЛЯ ФЕСТЫВАЛЮ

Летась у Петрапаўлаўску-Камчацкім прайшоў фестываль беларускага мастацтва. Разам з артыстамі на далёкім паўвостраве пабываў карэспандэнт БЕЛТА, які зрабіў гэты матэрыял спецыяльна для «ЛіМа».

Які гэта быў поспех! На кансервавым заводзе ва Усць-Бальшарэцкім раёне рабочыя прыгразілі наладзіць забастоўку, калі артысты паедуць і не выступяць перад другой зменай. Рыбакі, каб паслухаць беларускія песні, плылі за некалькі кіламетраў на лодках. У Петрапаўлаўску - Камчацкім, не пакрыўджаным гастролямі знакамітасцяў, білеты на канцэрты раскупляліся за некалькі дзён. «Фестываль беларускага местацтва прайшоў з аншлагам», — пісала «Камчатская правда». Артыстаў літаральна засыпалі кветкамі і просьбамі прыехаць праз год-два яшчэ. Яны пагаджаліся, але кожны разумеў, што верагоднасць новай сустрэчы зусім малая. Недаступнай Камчатку робяць не адлегласць, а самы звычайны рубель.

— Сродкі для аплаты паездак, сустрэч, канцэртаў мы збіралі некалькі месяцаў, — расказвае дырэктар Петрапаўлаўскай філармоніі Эдуард Бондараў. — Да каго толькі ні хадзілі на паклон! Добра, калі прадпрыемства выдаткоўвала тры-чатыры тысячы рублёў, часцей жа вярталіся ні з чым — працоўныя калектывы лепш купяць відэамагнітафоны, чым канцэрты. У рэшце рэшт дапамог аблвыканком, ды і Беларусь узяла на сябе частку выдаткаў. Але гэтая крыніца не можа быць пастаяннай, таму і ніякіх дагавораў наконт культурных абменаў з вашай рэспублікай заключыць пакуль не змаглі.

Значыць лепшае, што, на думку спрактыкаванага Э. Бондарава, засталося ў культуры ад застойных часоў, — традыцыя такіх вось некамерцыйных фестываляў, пад націскам прымітыўнага меркантылізму паступова адыдзе ў мінулае, і мы асуджаны абмяжоўваць свой выбар спісам нямногіх эстрадных зорак, здольных сабраць стадыёны?

Калі арганізатары фестываляў будуць разлічваць толькі на бюджэтны ды падораны рубель, так яно, хутчэй за ўсё, і атрымаецца. Але чым хадзіць з шапкай па крузе і чакаць міласціны ад дабрадзеяў, ці не лепей паспрабаваць зарабіць патрэбныя сродкі самім? Справа гэта няпростая, аднак, як паказаў вопыт той жа камчацкай паездкі, зусім мажлівая.

...З Мінска ў Петрапаўлаўск-Камчацкі мы ляцелі на — ТУ-154. Акрамя пасажыраў, ён забраў з сабой нямала дадатковага грузу,— пра што я дазнаўся пасля адной з сяброўскіх сустрэч на камчацкай зямлі. Як і належыць, мы абмяняліся з гаспадарамі сувенірамі. Мае новыя знаёмыя, якія пабывалі ў Японіі, ЗША, Паўднёвай Карэі і ў Індыі, з захапленнем паказвалі сваю калекцыю заморскіх экзатычных цацак і былі вельмі задаволены яе папаўненнем — льняной беларускай лялькай. «Колькі каштуе такі цуд, напэўна, вельмі дарага?» — не змагла ўтрымацца ад пытання гаспадыня. Названая мною цана падалася ёй проста смешнай. «Ды ў нас бы за гэта...»

Вось тады я і ўспомніў пра наш паўгрузавы рэйс. На жаль, магчымасці магутнага авіялайнера аказаліся, можна сказаць, незапатрабаванымі. Ніхто проста не падумаў пра тое, што ў час канцэртаў, а іх у розных гарадах было каля пяцідзесяці, можна разгарнуць кіёск з беларускімі лялькамі, ручнікамі. І прадаць усе гэтыя зусім не дэфіцытныя на Беларусі сувеніры па цэнах досыць дарагога мясцовага рынку. Прыбытак ад такой аперацыі мог бы пакрыць немалую частку фестывальных расходаў.

Другой нескарыстанай крыніцай даходаў Э. Бондараў назваў рэкламу. Нават у мяне, чалавека далёкага ад эканомікі, субяседнікі нярэдка імкнуліся «выпытаць», чым багатая Беларусь, што яна выпускае, чым гандлюе. Прамысловасць Камчаткі бурна развіваецца і шукае любыя магчымасці для наладжвання прамых гаспадарчых сувязей, так што рэклама беларускіх прадпрыемстваў была б тут вельмі дарэчы. Да слова, без такой камерцыйнай рэкламы на Захадзе не праходзіць ніводнае канцэртнае шоу.

І калі нават рэклама разам з продажам сувеніраў не дасць арганізатарам фестывалю патрэбнай сумы, дык грошы, якіх не хапае, — а гэта будуць ужо яўна не сотні тысяч — прасцей будзе знайсці ў фундатараў. Асабліва, калі такія выдаткі для іх саміх будуць выгаднымі. Ды на жаль, калі сёння фундатарам захоча стаць не дзяржаўнае прадпрыемства, а кааператыў, то яму за гэта давядзецца яшчэ і плаціць. Бо ў адпаведнасці з заканадаўствам на ахвяраванні кааператываў накладаюцца падаткі. Ці не таму ў спісе фундатараў камчацкага фестывалю свабодных прадпрымальнікаў не было зусім. Такая ж сітуацыя і на Беларусі.

Сваімі меркаваннямі я падзяліўся з адным з арганізатараў фестывалю, намеснікам дырэктара Мінскканцэрта Л. Бажко.

— Усё правільна, — пагаджаецца ён. — Калі ўся рэспубліка ідзе да рынку, то і нам трэба вучыцца жыць па ягоных законах. Думаю, мастацтву ніяк не абысціся без сваіх камерсантаў, арганізатараў. Да слова, у рэспубліцы ўжо ёсць вопыт стварэння камерцыйных дырэкцый. З іх дапамогай, напрыклад, удалося атрымаць нямала сродкаў ад канцэртаў і іншых мерапрыемстваў фестывалю польскай песні ў Віцебску. Але гэта буйное міжнароднае шоу. Калі ж арганізоўваюцца рэгіянальныя фестывалі, дык пра неабходнасць і для іх зарабляць грошы забываюць. Уся арганізацыйная работа кладзецца на плечы трох-чатырох чалавек, якія проста не паспяваюць заняцца пошукам рэкламы, рэалізацыяй сувеніраў, іншымі пабочнымі справамі. Вось чаму ва ўмовах гасразліку, ва ўмовах рыначных адносін, якія развіваюцца, калі рубель робіцца ці не вырашальны ўплыў на ўсю рэпертуарную палітыку, неабходна пастаянная камерцыйная дырэкцыя масавых мерапрыемстваў.

Неабходна падкрэсліць, гэта патрэбна не для камерцыі, а для самой жа культуры. Каб афішы фестываляў накшталт камчацкага можна было б бачыць не раз на год і не толькі ў буйных гарадах.

Ю. БЕХЦЕРАЎ.

Харэаграфічнае мастацтва Беларусі вырасла з нетраў багатай скарбніцы народнай творчасці. Беларусы маюць мноства самабытных, яркіх, разнастайных танцаў, цесна звязаных з жыццём і побытам народа, святамі, абрадамі. Формы нацыянальнай харэаграфіі шматстайныя: танцавальныя гульні, арнаментальныя карагоды, мноства варыянтаў мудрагелістых кадрыляў, тэмпераментныя полькі, танцы, звязаныя з усімі падзеямі чалавечага жыцця, бытавыя скокі. Для многіх беларускіх танцаў характэрная сюжэтнасць, што, як правіла, вызначае назву: «Шаўцы», «Чарот», «Бычок», «Мяцеліца», «Лянок», «Дударыкі», «Малацілачка», «Бульба», «Ручнікі», «Кросны» і г. д.

Што такое народны танец? Пластычная мова, якая раскрывае ўяўленне народа пра лепшага чалавека, пра лепшыя рысы нацыянальнага характару... Але мы ўсё больш губляем беларускі сапраўдны народны танец, і варта было б даўно звярнуць увагу на велізарныя яго страты. У горадзе яго перасталі разумець, выцясняецца ён і з вёскі.

Напрошваецца пытанне: ці магчыма расліна без кораня?.. Мы ж у нашай сцэнічнай харэаграфіі часам рэжам карані — начыста адкідаем гісторыю, фальклор ды яшчэ прэтэндуем на поспех. Трэба ашчадна і прафесійна ратаваць гэтыя карані, успамінаць звычаі, народныя танцы, рытуалы — і неадкладна, іначай будзе позна. І што важна — імкненне да каранёў развіць у свядомасці моладзі. Страта гістарычных каранёў, нацыянальных культурных традыцый можа абярнуцца і ўжо, як вядома, абарочваецца бездухоўнасцю. А калі адмовіцца ад мінулага, ад цябе адвернецца будучыня. Дык што ж мы пакінем нашчадкам?

Нам трэба вярнуць цудоўныя нашы традыцыі народнай харэаграфіі, пра якую высока адзываліся відныя дзеячы культуры і мастацтва ў 20—50-я гады і якая, на жаль, пайшла да заняпаду, пачынаючы з 50—60-х гг. Больш таго, калі цяпер і з'яўляюцца на сцэне шэдэўры мінулага, то «знаўцы»-перастрахоўшчыкі крытыкуюць, кажучы, што гэта састарэла. Некампетэнтнасць, часам і некампетэнтнасць так званых «прафесіяналаў», — гэта небяспечны вораг у нашым мастацтве.

Праблем у працы прафесійных і самадзейных танцавальных ансамбляў сёння нямала. Трывожна, што ў апошнія гады з'яўляецца мала нацыянальных сцэнічных беларускіх танцаў, якія абапіраліся б на народную аснову, на багаты фальклорны матэрыял, мала наватарскіх работ. Многія праграмы «сярэднія», а то і слабыя, яркіх, запамінальных работ яўна не хапае.

А ёсць жа вялікая колькасць беларускіх танцаў, дагэтуль яшчэ невядомых шырокаму колу гледачоў. Застаючыся як бы некранутай цалінай, яны мала выконваюцца ў прафесійных ансамблях і ў самадзейнасці. Знаходзіць іх і культываваць — справа гонару кожнага кіраўніка-харэографа. Трэба толькі памятаць, што кожны танец — душа народа, пакрыўдзіць якую дапушчэннем фальшу ў танцы — злачынства перад народам і мастацтвам. З другога боку, сёння мастацкія запатрабаванні гледачоў узраслі, а танцы любяць усе, і гэтае мастацтва адрасавана ўсім, незалежна ад узросту, дык не менш важная задача— прывабіць гледача цікавым актуальным рэпертуарам.

У РАМКАХ аднаго артыкула немажліва падрабязна прааналізаваць прычыны, што прывялі да адставання народнай харэаграфіі на Беларусі. Але перадусім трэба сказаць, што вельмі мала выпускаецца літаратуры пра беларускую харэаграфію, бракуе спрактыкаваных метадыстаў, слабая дасведчанасць і нізкая культура і мастацкі густ многіх харэографаў, яны не працуюць над сабой. А трэба вывучаць беларускі танец, яго асаблівасці! У пагоні за знешнім поспехам, эклектычнай віртуознасцю, якія ашаламляюць гледача, пастаноўшчыкі, быццам бы ўзбагачаючы мастацтва танца, адводзяць яго ад народнай асновы, ад яго каранёў. І мы прыйшлі да таго, што беларускі танец раствараецца ў наносных уплывах, засмечваецца іншароднымі элементамі, трукацтвам, акрабатыкай, свавольствамі. Гэта выцясняе сапраўдны народныя годнасць, высакароднасць, лірыку, стрыманы гумар. Вось і адбываецца скажэнне народнага танца. Змагацца з гэтай з'явай няпроста.

Словам, танец перажывае цяпер у канцэртных праграмах жорсткія скажэнні. Стваральнікі гэтых «узораў», відаць, не ведаюць гісторыі, ужо не кажу пра талент, пачуццё мастацкага такту ў пошуках тых ці іншых сродкаў увасаблення на сцэне сапраўды беларускага нацыянальнага танца.

Напрыклад, такія жамчужыны, як «Лявоніха», «Юрачка», «Крыжачок», «Лянок», «Бульба», «Мікіта», «Таўкачыкі», «Мяцеліца», «Чарот», «Карагод», полькі,

ШТО Ж БУДЗЕ З НАШЫМ ТАНЦАМ?

Палемічныя меркаванні пра сённяшні стан харэаграфічнага мастацтва

кадрылі і іншыя беларускія танцы да такой ступені «асучаснілі», што іх проста немагчыма пазнаць — слабыя спробы безгустоўнай тэатралізацыі не толькі выклікаюць пачуццё пратэсту, але і падкрэсліваюць непапаўняльныя страты, нанесеныя народнаму танцу такім, мякка кажучы, вольным з ім абыходжаннем.

Трэба пазбаўляцца беларускаму танцу ўсяго наноснага, псеўданароднага, засцерагацца ад штампа ў выкананні, які заўсёды зніжае ўзровень майстэрства. Трэба аберагаць нашу культуру ад усяго выпадковага. Але гэта не азначае, што танцы трэба ставіць прымітыўна.

Калі ёсць веданне сапраўдных першакрыніц, карэнных элементаў харэаграфічнага фальклору, тады толькі ўласная фантазія пастаноўшчыка працуе вольна і цікава. Справа, канечне, не ў тым, каб механічна вывучыць канкрэтныя рухі народнага танца — хоць гэта таксама вельмі важна, — але балетмайстар павінен тонка разбірацца ў манеры, у тых штрыхах і выяўленчых прыёмах, якія вельмі важныя ў фальклоры.

Стварыць кампазіцыю танца — справа складаная, тонкая, якая вымагае працяглага пошуку і арыгінальных творчых рашэнняў. На працягу свайго існавання танцы змяняліся, узбагачаліся новымі роднаснымі рухамі. Напрыклад, танец можа быць цікавы сваёй самабытнасцю, сваёй манерай, але для сцэны занадта просты. Тады пастаноўшчык яго развівае, узбагачае сваёй фантазіяй і падкрэслівае найбольш характэрныя элементы танца, захоўваючы яго прыроду, манеру, стыль. Толькі добра ведаючы народны танец у яго мінулым, можна і далей яго развіваць, уносячы ў яго новыя элементы. Народны беларускі танец — не застыглая догма. І не трэба баяцца эксперыментаваць, трэба даць разгарнуцца таленавітым балетмайстрам. Эксперымент у мастацтве таксама неабходны. Пытанне толькі ў тым, як эксперыментаваць і навошта? Калі эксперымент не мае пад сабой рэальнай традыцыйнай народнай харэаграфіі і робіцца толькі самамэтай, то ён ніколі не станецца грунтам для твора мастацтва, які пражыў бы доўгае жыццё.

ДАВАЙЦЕ ўявім сабе творчую атмасферу 20-х — пачатку 40-х гадоў, час пошукаў. Хочацца ўспомніць, як працаваў вядомы беларускі балетмайстар Канстанцін Андрэевіч Алексютовіч. Яго прыклад — павучальны. Перш за ўсё ён правёў вялікую работу па зборы, вывучэнні, распрацоўцы і апрацоўцы беларускага танцавальнага фальклору, што дало магчымасць папулярызаваць беларускі народны танец. Алексютовіч — і балетмайстар-эксперыментатар. Ён для пастановак танцаў знаходзіў новыя сродкі выяўлення ў рухах, у жэсце, нават у міміцы. З такой выдумкай, дзякуючы вялікай фантазіі і вынаходлівасці пастаноўшчыка, паказваў новыя тэхнічныя рухі, якія з'яўляліся выяўленчымі сродкамі, але ні ў якай меры не трукацтвам. Ён ведаў, калі і якія рухі мэтазгодна ўжываць, бо адзін і той жа рух можа мець розны сэнс, у залежнасці ад месца ў танцы, ад спалучэння з іншымі рухамі. Галоўнае, каб яны былі пераканаўчыя, перадавалі мастацкую задуму і падкрэслівалі думку пастаноўшчыка. Многія створаныя К. Алексютовічам танцы, кампазіцыі глыбока народныя, у яго творчасці ўвасоблены лепшыя пачуцці і думкі беларусаў. Але хутка не застанецца людзей, якія захоўваюць у памяці гэтыя танцы-шэдэўры, і яны будуць незваротна страчаны для новых пакаленняў.

Які б этап творчага шляху Алексютовіча мы ні ўзялі, кожны адыграў велізарную ролю ў гісторыі беларускай харэаграфіі. Я лічу, што неабходна правесці вялікую работу па аднаўленні сапраўдных пастановак беларускіх танцаў Канстанціна Андрэевіча Алексютовіча, пакуль яшчэ не позна, бо ёсць былыя ягоны вучні да паплечнікі. Хацелася б спадзявацца, што Міністэрства культуры БССР, Музычнае таварыства, СТД БССР і Навукова-метадычны цэнтр культуры праявяць цікавасць да творчай спадчыны харэографа і паспрыяюць выпуску кнігі танцаў К. Алексютовіча.

Я, як і іншыя ягоныя вучні, ганаруся тым, што належала да школы К. Алексютовіча. Пасеяныя ім добрыя зярняты далі добрыя ўсходы. У рэспубліцы сфарміравалася некалькі ансамбляў, якія ўнеслі вялікі ўклад у развіццё і прапаганду народнага беларускага танца, — дзякуючы А. Рыбальчанку, С. Дрэчыну, П. Акулёнку, І. Серыкаву, М. Рохману і многім іншым. Адыходзіць старэйшае пакаленне. А што адбываецца ў наш час?

Самай актуальнай праблемай робіцца праблема кадраў. Сур'ёзнае пытанне — недахват кваліфікаваных харэографаў-балетмайстраў для прафесійных і самадзейных калектываў. І нам патрэбна не толькі колькасць, а і якасць кіраўнікоў — прапагандыстаў беларускага народнага танца, іх творчае мысленне, фантазія, веды павінны быць на высокім прафесійным узроўні.

У выхаванні будучых харэографаў вялікую адказнасць нясуць Мінскі інстытут культуры, Мінскае вучылішча мастацтва і культуры, Беларускае дзяржаўнае харэаграфічнае вучылішча, дый Дзяржаўны ансамбль танца БССР. Неабходна, каб гэтыя ўстановы больш дакладна вызначылі сваю пазіцыю ў справе выхавання маладых спецыялістаў у галіне харэаграфіі, арыентуючы іх на спасціжэнне танцавальнай спадчыны розных народаў. Надаваць увагу вывучэнню беларускага народнага танца з яго рэгіянальнымі асаблівасцямі, абавязкова знаёміць выпускнікоў з усімі апублікаванымі матэрыяламі ў гэтай галіне. Цудоўныя ўзоры народнага танцавальнага мастацтва з цудоўнай музыкай, выдатнай лексікай трэба захаваць і данесці да будучых пакаленняў. Гэтым у нас у спецыяльных навучальных установах займаюцца недастаткова шырока і недастаткова адукавана.

Вядома, галоўнае ў тым, каб мастацтва танца не толькі не страціла заваяваных пазіцый, а і дасягнула новых вышыняў. Вось чаму нашы погляды звяртаюцца да навучальных устаноў, якія займаюцца падрыхтоўкай харэографаў-балетмайстраў. Думаецца, трэба пашырыць агульную эстэтычную падрыхтоўку студэнтаў, што паўплывае на фарміраванне культурных патрэбнасцей, інтарэсаў будучага спецыяліста. На маю думку, у гэтых навучальных установах пакуль не вывучаюць грунтоўна і сур'ёзна беларускі танец, рытміку, акцёрскае майстэрства, запіс і разбор танцаў, педагагічную і рэпетытарскую дзейнасць, эстэтыку харэаграфіі.

Рыхтаваць кваліфікаваныя кадры балетмайстраў — адна з галоўных задач, напрыклад, кафедры харэаграфіі Мінскага інстытута культуры. Існуе кафедра ўжо больш за 10 гадоў, але, як паказаў І Рэспубліканскі фестываль беларускага народнага танца (сакавік 1990 г., Гродна), востра стаіць праблема падрыхтоўкі балетмайстарскіх кадраў. Кафедра харэаграфіі МІКа мае лабараторыю па вывучэнні танцавальнай культуры Беларусі. Лічу, што ўжо можна выявіць моцную дыспрапорцыю паміж затрачанымі лабараторыяй намаганнямі і вынікам падрыхтоўкі кадраў.

Наколькі мне вядома, на сённяшні дзень Мінскі інстытут культуры, гэтаксама як і вучылішча мастацтва і культуры, харэаграфічнае вучылішча БССР з многіх соцень народных танцавальных рэгіянальных узораў і варыянтаў танцаў знаёмяць студэнтаў у працэсе вучобы не больш як з дзесяткам вядомых: «Лявоніха», «Крыжачок», «Бульба», «Мяцеліца», «Лянок», «Карагод», «Таўкачыкі»... Элементы руху падаюцца толькі абстрактна, ускладнёна. А дзе ж знаёмства з натуральнай лексікай нацыянальных народных узораў, як у танцы «Бычок», «Галубец», «Качан», «Закаблука», «Завейніца», «Казачок», «Кросны», «Мельнік», «Малацілачка», «Плясуха», «Падсяванка», «Ручнікі», «Цярніца», «Шаўцы», «Шостак», «Ветрык» і інш? Чаму амаль забыты сольны танец беларускіх танцоўшчыц і танцоўшчыкаў, дзе выяўлены яркі самабытны характар беларуса, ягоны гумар, выдумка ў арыгінальных «каленцах»? Як цудоўна было б аднавіць гэтую традыцыю жаночых скокаў-імправізацый і мужчынскіх сольных скокаў! Гэта традыцыя адыходзіць у нябыт, хоць у вёсцы пакуль яшчэ не зусім забыта.

Пытанне пра знікненне народных беларускіх танцаў, якія ўжо павінны быць занесены ў Чырвоную кнігу, узнімалася на нарадах, канферэнцыях кіраўнікоў танцавальных калектываў і ў рознай форме гучала шмат разоў, але зрухаў пакуль няма.

СЛОВАМ, у цэлым стан у галіне беларускага харэаграфічнага мастацтва больш чым трывожны. Нават у нашым харэаграфічным вучылішчы, якое выпускае прафесійныя кадры, улічваючы індывідуальныя асаблівасці выхаванца, ягоны характар, музычнасць, творчыя схільнасці, не вывучаецца курс народнага беларускага танца і выпускнікі яго не ведаюць. А быў час, калі ў кожным класе вучылішча я асабіста вяла абавязковыя ўрокі народнага танца, і выхаванцы былі падрыхтаваныя для працы ў беларускіх ансамблях. А што цяпер? Век балетных артыстаў адмераны — праз дваццаць гадоў сцэнічнай працы ім прызначаецца пенсія. Развітваюцца са сцэнай, але імкнуцца і далей быць карыснымі мастацтву. Нярэдка яны робяцца кіраўнікамі самадзейных калектываў. Гэта, вядома, добра, бо маюць велізарны сцэнічны вопыт, гадамі выхаванае пачуццё танца. Але тут і праяўляецца негатыўны бок. Працуючы ў Беларусі, яны не ведаюць асаблівасцей нацыянальнага танца і таму не здатныя да самастойнага асваення танцавальнай першакрыніцы. Што ж адбываецца пры гэтым няведанні? Пры сцэнічнай апрацоўцы танца яны могуць скажаць яго сутнасць, вымушаны ісці па шляху пераймання, цалкам пераносіць у свой рэпертуар гатовыя распрацоўкі іншых балетмайстраў, галоўным чынам, з прафесійных ансамбляў. Падобнае папаўненне вядзе да перапеву адных і тых жа пастановачных прыёмаў.

А як бы выйграла танцавальнае мастацтва, калі б кожны выпускнік-балетмайстар помніў галоўную сваю задачу: ствараць танец і прыносіць у калектыў штосьці новае, яркае, непаўторнае па задуме!

З'явілася маладое пакаленне харэографаў, і яны павінны ўнесці свой уклад у развіццё беларускага мастацтва. Ад іх многае залежыць: як узбагаціцца наша танцавальнае мастацтва спадчынай мінулага, як будуць захоўвацца каштоўнасці культурнай спадчыны, якой будзе праграма далейшага жыцця танцавальнага мастацтва.

Наперадзе ў іх вялікія і цікавыя творчыя задачы, калі яны будуць абапірацца на самыя багатыя крыніцы народнай творчасці і будуць улюбёныя ў беларускі народны танец, у наш фальклор. Тады яны стануць вартымі вялікіх задач.

І яшчэ. Наспела неабходнасць у правядзенні рэспубліканскай канферэнцыі, прысвечанай сучаснаму стану нашага харэаграфічнага мастацтва. Трэба ўсё абдумаць разам, разам абмеркаваць надзённыя праблемы.

Ларыса АЛЕКСЮТОВІЧ.

АД РЭДАКЦЫІ: Артыкул Л. Алексютовіч надрукаваны са скарачэннямі, але гэта не скажае яго змест. Пазіцыя аўтара зразумелая. Спадзяёмся, на публікацыю адгукнуцца прафесійныя харэографы, навукоўцы, спецыялісты-педагогі.

ЧАСІНА РАСЧАРАВАННЯЎ

Лірычная споведзь тэатральнага мастака

Хацеў быў зрабіць уступ да гэтых сваіх нататак, ды зразумеў — не трэба. «Уступ» даўно ўжо зроблены — усім прыкладам развіцця нашае дзяржавы. Цяпер, мовячы па-тэатральнаму, адбываецца суцэльная кульмінацыя, якая вельмі нагадвае эпілог...

Аднак што гэта я пра дзяржаву! Збіраўся ж — аб праблемах тэатра (у дзяржаве), пра ягонае матэрыяльна-духоўнае жыццё...

Я прыехаў у Гродзенскі абласны тэатр лялек з Ленінградскага ДІТМІКа па ўласным жаданні і запрашэнні галоўнага рэжысёра. Я быў натхнёны працаю, дзень бег як гадзіна, усе наўкол былі сябры, браты, аднадумцы! У мяне — ідэі, жаданні, магчымасці!.. Мог паскардзіцца хіба толькі на сумныя і манатонныя п'есы з «абавязковага лялечнага рэпертуару», якія, праўда, разнастаіла захапляючая работа з рэжысёрам. Аднак...

Аднак наспела часіна расчараванняў, жыццё балюча ўдарыла — і дзякуй яму за гэта, бо цаляла яно не ў мяне, а ў мае ружовыя акуляры, што са студэнцкіх часоў угнездзіліся на носе...

...Спектаклі пра добрае і светлае, аказваецца, могуць рабіцца цёмным і злосным чынам; фальшывае лідэрства ноты «я» можа замяняць старую і добрую тэатральную ноту «мы»; размовы пра духоўнасць не гарманіруюць з думкамі пра побыт; перадпрэм'ерная беганіна і кліч «давай, давай!» змяняе пасляпрэм'ерны тэмп «не трэба». калі ўсе, хто ёсць у тэатры, дружна вяртаюцца да сваіх спраў, нібыта займаючыся справаю агульнай..

Я, мабыць, доўгі час сам ствараў сваё рамантычнае аблічча, песціў сваё рамантычнае «нутро», і ўдача ў стварэнні вобраза была б ідавочнаю, калі б менш даводзілася дбаць... ну хоць бы пра каўбасу. Цела, бачыце, выдае ўжо «духоўнасць», а душы, аказваецца, патрабуецца грубая матэрыя. Болей за ўсе парадоксы сцэны мяне знясільвае пытанне-парадокс: матэрыяльны дэфіцыт спараджае духоўны ці наадварот? Цяжка і недарэчна вінаваціць акцёра, рэжысёра ці мастака, якія нібыта вольна твораць у тэатры, за тое, што ў жыцці яны перакідваюцца рабамі — занадта «спрыяльных фактараў». Дый жа злыбеда ў тым, што гэты самы працэс мае і адваротны кірунак, і штодня ўжо я жахаюся думкі: раб, раб не толькі ў жыцці, але і ў мастацтве!

...А хто царуе ў тэатры? Хто валадарыць матэрыяльным і духоўным? Мельпамена? Што вы... Тая самая каўбаса ці чарга на кватэру. Няўжо таму, што нехта нешта тэатру не дае? Нечага творцам тэатра не дазваляе? Трымае за рукі, сядзіць на карку, замінае, шкодзіць і ненавідзіць?

Думаю, што не. Спачатку з'яўляецца пан, потым ужо — раб, дый кожны першапачаткова народжаны вольным. Вольным!...

Юрый ДАВЫДЗЮК,
галоўны мастак Гродзенскага абласнога тэатра лялек.

ЗЯМЛЯ І ВОЛЯ

(Пачатак на стар. 5).

рэформа падаецца ў тым святле, што яна была праведзена цалкам у інтарэсах «кулацтва», у асобе якога П. Сталыпін меў намер стварыць апірышча царызму. Сапраўды, рэформа развязала рукі тым сялянам, якія ўмелі і хацелі працаваць на зямлі. І ў гэтым сэнсе вялікі рэфарматар кіраваўся не групавымі інтарэсамі, а найперш інтарэсамі дзяржавы. Але рэформа была і ў інтарэсах тых, хто альбо не ўмеў, альбо не хацеў звязваць свой лёс з зямлёй. Справа ў тым, што рэформа 1861 года забараняла сялянам адмаўляцца ад землекарыстання, інакш кажучы, селянін, які па нейкай прычыне не хацеў рабіць на выдзеленым яму надзеле зямлі, усё адно павінен быў за яго плаціць. А паколькі аб'ектам падаткаабкладання была абшчына, а не кожны асобны яе член, то гэта стварала сітуацыю, калі інтарэсы селяніна і абшчыны прыходзілі ў супярэчнасць. З аднаго боку, абшчына не адпускала сваіх членаў «на волю» проста так, бо ў такім выпадку ёй даводзілася б плаціць за пакінуты надзел. З другога боку, селянін апыняўся ў залежнасці ад абшчыны, якая магла вырашыць яго лёс самахоць. На практыцы гэта паўсюдна прыводзіла да таго, што селянін, які здаваў свой надзел у арэнду абшчыне, яшчэ ёй і даплачваў. Недарэчная сітуацыя: чалавек плаціць з уласнай кішэні толькі за тое, каб здаць свой зямельны надзел у арэнду! Рэформа П. Сталыпіна развязвала многія з такіх супярэчнасцей. І няма сумненняў, што гэта дало б магутны штуршок развіццю сельскай гаспадаркі ў Расіі. Справа, аднак, павярнулася па-іншаму. Пачалася Лютаўская рэвалюцыя, за ёй паследаваў кастрычніцкі пераварот 1917 года...

„ФАБРЫКІ І ЗАВОДЫ — рабочым! Зямля — сялянам!»— з гэтымі лозунгамі ішлі бальшавікі на «штурм старога свету», які яны мелі намер «разбурыць да асноў». Лозунгі чыста папуліцкія. Кажу гэтак, бо што датычыць, напрыклад, зямлі, дык яе заставалася ў памешчыцкім уладанні на той час зусім мала. Праўда, існаваў яшчэ дзяржаўны зямельны фонд. Але, дазвольце запытацца, якім чынам дзяржава, аграрная па сутнасці, магла існаваць без свайго зямельнага фонду? І чаму тая ж самая ўлада, якая з лукулаўскай шчодрасцю абяцала сялянам аддаць усю зямлю да апошняга гектара, сёння, наадварот, са скупасцю пушкінскага рыцара трымаецца за так званую агульнасаюзную ўласнасць, якая ў Расійскай Федэрацыі, напрыклад, дасягае 70 працэнтаў? Чаму яна вядзе дробязны торг з іншымі рэспублікамі, адстойваючы сваё права ледзь ці не на кожны заводскі цэх? Урэшце, ці мае яна намер сёння перадаць усе заводы рабочым, зямлю — сялянам ці пакінуць усё ж сёе-тое і ў дзяржаўнай уласнасці? Пытанні чыста рытарычныя, вядома. Нават калі б бальшавікі былі шчырыя ў сваіх абяцаннях, усё роўна — трэба было б валодаць надта вялікай фантазіяй і добрай дозай эканамічнага і палітычнага невуцтва, каб спрабаваць рэалізаваць гэтыя свае лозунгі на практыцы.

Мне могуць запярэчыць: але ж пайшло сялянства за бальшавікамі? Не кранаючыся пытання аб тым, ці пайшло і ў якой ступені пайшло (гэта прадмет асобнай і вельмі сур'ёзнай гаворкі — міфаў тут не менш, чым наогул ва ўсёй нашай гістарыяграфіі паслякастрычніцкага перыяду), я мог бы адказаць: нельга ж патрабаваць ад кожнай кухаркі мудрасці палітычнага мужа. Бальшавікі, праўда, думалі інакш. Але гэта толькі таму, што дзяржаўная мудрасць не адносілася да ліку іх уласных палітычных дабрачынасцей. Ніводная дзяржава не можа існаваць, не маючы ў сваёй уласнасці сродкаў вытворчасці — гэта з галіны палітычнага лікбезу. І пытанне, значыць, можа заключацца толькі ў тым, якая гэта ягоная доля ў агульным аб'ёме.

Для сялян пытанне ў 1917 годзе заключалася не столькі ў самой зямлі, колькі ў форме землекарыстання. Абшчынная ж форма была, як я ўжо казаў, надзвычай неэфектыўная і часта проста не акупляла дзяржаўных плацяжоў. Так, па дадзеных «найвысачэйша створанай камісіі», у Ноўгарадскай губерні з дзесяціны зямлі плацяжы ў адносінах да атрымліваемага даходу складалі ад 160 да 210 працэнтаў. І прычына такога становішча была менавіта ў неэфектыўнасці абшчыннай формы землекарыстання. «...Менавіта карыстанню, у адрозненне ад уласнасці, — пісаў вядомы рускі філосаф Я. Трубяцкой, — уласціва спустошваць зямлю. Арандатар казённай зямлі наогул менш, чым уласнік, зацікаўлены ў павелічэнні яе прадукцыйных сіл: тэрміноваму карыстальніку няма клопату да таго, у якім стане ён перадасць зямлю сваім пераемнікам. Ён зацікаўлены ў тым, каб на працягу арэнднага тэрміну выцягнуць з зямлі ўсе сокі». Гэта, як бачым, тое ж самае, што гаварыў і аграном Гекстгаўзен.

Я змушаны яшчэ раз паўтарыць: для селяніна пытанне заключалася не столькі ў тым, каб адабраць зямлю ў памешчыкаў і дзяржавы (хоць ён, вядома ж, не адмовіўся б яе атрымаць, тым больш, што па сваёй якасці яна значна пераўзыходзіла ягоную зямлю, спустошаную сістэмай абшчыннага землекарыстання), колькі ў тым, каб атрымаць зямлю ў прыватную ўласнасць. Але менавіта гэта і не ўваходзіла ў разлікі ні бальшавікоў, ні эсэраў, праграму якіх прынялі бальшавікі.

Не буду закранаць тут палітыку, якую праводзілі ў дачыненні да сялянства бальшавікі ў той час, калі яны, кажучы словамі У. І. Леніна, толькі яшчэ «заваёвалі Расію». Зацікаўленаму чытачу магу параіць звярнуцца да артыкула пісьменніка Уладзіміра Салаухіна «Чытаючы Леніна». Наша афіцыёзная гістарыяграфія схільная тлумачыць бесчалавечнасць гэтай палітыкі экстрэмальнымі ўмовамі грамадзянскай вайны. З гэтым цяжка пагадзіцца. Бо чым жа тады вытлумачыць тое, што тая ж самая палітыка з большай ці меншай паслядоўнасцю праводзілася ўсе 70 гадоў? Справа, хутчэй, не ў экстрэмальных умовах, а ў прынцыповых адносінах бальшавікоў да сялянства, да яго «псіхалогіі ўласніка», якая надта ж не падабалася Ільічу і якую ён хацеў усімі сіламі вытруціць. Высоўваючы лозунг «Зямля — сялянам!», бальшавікі менш за ўсё думалі аб тым, каб сапраўды аддаць яе ва ўласнасць сялян. Наадварот, іх праграма поўнай нацыяналізацыі зямлі рабіла крок назад не толькі ад рэформы П. Сталыпіна, але і ад рэформы 1861 года. Бо калі рэформа 1861 года, пакідаючы сялян у абшчыне, тым не менш распрацоўвала іх у адносінах да дзяржавы, то праведзеная бальшавікамі нацыяналізацыя зноў паставіла іх у поўную залежнасць ад дзяржавы. Як і ў XIV стагоддзі, сяляне зноў ператварыліся толькі ва ўладальнікаў дзяржаўнай зямлі. Сталінская калектывізацыя давяршыла справу — аднавіла прыгоннае права. Будучы прымацаванымі да зямлі сістэмай пашпартоў, селянін пазбавіўся і асабістай свабоды, права распараджацца нават уласнай рабочай сілай (такое становішча доўжылася аж да хрушчоўскага часу). Лішне, вядома, гаварыць, што ў гэтай сітуацыі і ўсё здабытае сялянскай працай паступала ў поўнае і выключнае распараджэнне дзяржавы.

Як і трэба было чакаць, сталінская «рэвалюцыя зверху» неадкладна прынесла свой плён. Не буду прыводзіць статыстычныя звесткі, яны цяпер вядомыя. Спашлюся толькі на пісьмо вядомага да нядаўняга часу па выступленні Сталіна, а цяпер і па арыгінале, апублікаваным нядаўна ў «Літаратурной газете», М. Фрумкіна. «Панцючыя настроі ў вёсцы, — пісаў ён у Палітбюро ў 1928 годзе, — акрамя іх непасрэднага палітычнага значэння, вядуць да дэградацыі сельскай гаспадаркі і сістэматычных недахопаў хлеба». Як жа адрэагаваў Сталін? «Вядома, — кажа ён, пярэчачы М. Фрумкіну, — што калі падысці да справы з пункту гледжання ўдзельнай вагі тых ці іншых форм сельскай гаспадаркі, то на першае месца трэба паставіць індывідуальную гаспадарку, бо яна дае ў шэсць разоў больш таварнага хлеба, чым калгасы і саўгасы. Але калі падысці да справы з пункту гледжання таго, якая з форм гаспадаркі з'яўляецца найбольш блізкай нам, то на першае месца трэба паставіць калгасы і саўгасы, якія ўяўляюць вышэйшы тып сельскай гаспадаркі ў параўнанні з індывідуальнай сялянскай гаспадаркай».

Але цяпер мы ведаем, што сталінскі «вышэйшы тып сельскай гаспадаркі» — гэта тып гаспадаркі, ад якога Расія пачала паступова адыходзіць ужо ў пачатку XVIII стагоддзя, калі зямля хоць бы часткова стала перадавацца ў прыватную ўласнасць. Зрэшты, што ўзяць са Сталіна, калі нават сёння, пасля сапраўды ўсеагульнай катастрофы, якая спасціга нашу вёску, сталінскія саўгасы і калгасы па-ранейшаму застаюцца «вышэйшым тыпам» для цвёрдакаменных прыхільнікаў «сацыялістычных прынцыпаў».

Калгасы і саўгасы яшчэ сябе пакажуць, запэўніваюць нас, а тыя, хто ад іх не ў захапленні, — проста невукі, якія нічога не цямяць у сельскай гаспадарцы. Думаю, што справа ўсё ж не ў невуцтве, а ў «сектары агляду», у тым, адкуль глядзець — з акна старшынёўскага кабінета ці знаходзячыся пад спякотным сонцам жытнёвага ці бавоўнавага поля. Зрэшты, я несправядлівы да старшынь калгасаў і дырэктараў саўгасаў. Тыя з іх, хто не канчаткова разбэшчаны камандна-адміністрацыйнай сістэмай і каму сапраўды неабыякавы лёс нашай вёскі, цалкам падзяляюць пункт гледжання «невукаў». Выступаючы на IV З'ездзе народных дэпутатаў СССР, дырэктар саўгаса «Перамога» з Растоўскай вобласці дэпутат В. Мельнікаў, у прыватнасці, канстатаваў: «Да прыватызацыі неабходна прыступіць неадкладна, бо тэхналагічная дысцыпліна падае прапарцыянальна прадукцыйнасці працы, і ніякімі грашовымі ін'екцыямі і насіллем прымусіць працаваць лепш, чым яны працуюць сёння, ужо нельга. Сяляне, атрымліваючы за дзённую норму выпрацоўкі 3 рублі 15 капеек, пачынаюць жыць за кошт падсобных гаспадарак. Дзяржаўны палетак непакоіць іх усё менш і менш».

Якая ж, аднак, аргументацыя тых, хто выступае супраць перадачы зямлі ва ўласнасць сялян?

Першы «аргумент» са сталінскага арсеналу 30-х гадоў: такая перадача была б, маўляў, рэвізіяй нашых «сацыялістычных заваёў», супярэчыла б «сацыялістычнаму выбару». Я не магу ўцяміць, на які рахунак аднесці гэты аргумент. Называць тое, што адбываецца сёння на вёсцы, «нашымі заваёвамі» і «нашым выбарам», значыць, альбо выяўляць сваю ўласную тупасць, альбо мець вельмі невысокую думку пра разумовыя здольнасці іншых. Да ўсяго ж, гаворка ідзе — і пра гэта гаварылася тысячу разоў — зусім не пра тое, каб валявым парадкам ліквідаваць калгасы і саўгасы. Гаворка ідзе ўсяго толькі пра свабоду выбару і стварэнне ўмоў для нармальнай канкурэнцыі розных форм гаспадарання. Аднак нашы кузьмічы цудоўна разумеюць (прысядзібная гаспадарка — лішняе таму пацверджанне), што ніякай канкурэнцыі калгасы і саўгасы не вытрымаюць, што рэальная шматстайнасць форм уласнасці — саван для калгасна-саўгаснага гаспадарання. Але... хай загіне свет, але жыве «сацыялістычны выбар»!

Наступны «аргумент»: увядзенне інстытута прыватнай уласнасці адкрывае шлях да эксплуатацыі. І тут я зноў бянтэжуся: што гэта — невуцтва ці цынізм? Так, прыватная ўласнасць стварае магчымасць эксплуатацыі. Але для таго, каб гэтая магчымасць перайшла ў рэальнасць, патрэбны яшчэ дадатковыя ўмовы. Калі я працую на чужым полі, гэта яшчэ не азначае, што я падвяргаюся эксплуатацыі. Эксплуатацыя пачынаецца толькі тады, калі аплата маёй працы не эквівалентная яе колькасці і эфектыўнасці. Працаю кажучы, калі я за сваю працу атрымліваю менш, чым яна таго варта. А пры якіх умовах гэта магчыма? Пры ўмове манаполіі на ўласнасць. Менавіта манаполія дзяржавы на ўласнасць, на сродкі вытворчасці дазволіла нам укараніць і ажыццяўляць на працягу дзесяткаў гадоў эксплуатацыю ў такіх варварскіх формах, якія чалавецтва не ведала з эпохі егіпецкіх фараонаў.

Не будзем згадваць набыўшых сусветную вядомасць «палачак», якімі таварыш Сталін аплачваў працу сялян-калгаснікаў. Пагодзімся з М. С. Гарбачовым і аднясём іх на рахунак «дэфармацый сацыялізму». Але як загадаеце кваліфікаваць той факт, што і сёння савецкі чалавек атрымлівае трэць таго, што ён зарабляе? Як работніка вышэйшай школы мяне цікавіць і іншае: што азначае шматгадовая і штогадовая пасылка студэнтаў на сельгасработы? Ні для кога ж не сакрэт, што каля 80 працэнтаў калгасаў і саўгасаў стратныя і існуюць толькі за кошт датацый. З якіх жа сродкаў і за кошт каго ажыццяўляюцца гэтыя фінансавыя ін'екцыі? Ужо некалькі месяцаў ідзе масіраваная апрацоўка грамадскай думкі: дзяржава вымушана будзе павысіць розгічныя цэны на харчовыя тавары, бо іх сабекошт значна вышэйшы за тую цану, па якой дзяржава прадае іх насельніцтву. Але ж хто вінаваты ў тым, што цана кілаграма нашай бульбы неўзабаве будзе роўная цане кілаграма цытрусавых, якія прывозяцца за тысячы кіламетраў? Чаму менавіта народ павінен аплачваць чыёсьці нежаданне «адмовіцца ад прынцыпаў», чыйсьці «сацыялістычны выбар»? І, нарэшце, яшчэ адно. Кіраўніцтва КПСС, якое валодае немалым капіталам, атрыманым у перыяд «першапачатковага капіталістычнага накаплення», у масавым парадку пускае сёння гэты капітал «у справу». Хацелася б ведаць, яно мае намер само працаваць на тых прадпрыемствах, у якія укладвае грошы, ці ўсё ж будзе наймаць рабочую сілу? Пакіньце, панове-таварышы, вашы хітрыя гаворкі аб эксплуатацыі — чыя б кароўка рыкала, а вашай варта было б памаўчаць.

Трэці «аргумент»—сяляне зямлю не возьмуць. Але калі так, дык дзеля чаго, скажыце, увесь гэты сырбор? Адкуль тады боязь замацаваць заканадаўча ўсяго толькі права ўзяць зямлю ў прыватную ўласнасць? Не, штосьці тут канцы з канцамі не сыходзяцца. Але працаўнікі прыватнай уласнасці ў зямлю маюць рацыю: пры цяперашніх пастаянных фінансавых ін'екцыях (прамых ці ўскосных) большасць сялян зямлю сапраўды не возьме. Прынамсі, адзін з заветаў Ільіча нам удалося выканаць: мы забілі ў селяніне гаспадара і селекцыянавалі ўтрыманца. Многія аддадуць перавагу таму, каб, перабіваючысь з хлеба на квас, атрымліваць свае гарантаваныя 3 рублі 15 капеек, чым працаваць так, як умеў калісьці працаваць наш селянін. Многія, але, на шчасце, не ўсе. Знаходзяцца «дзівакі», якія і сёння, перадольваючы ўсялякія перашкоды, спрабуюць вызваліцца ад камандна-адміністрацыйнага бізуна. Дык чаму ж мы не хочам узаконіць гэтае іх імкненне?

Не, зусім не нежаданне сялян узяць зямлю ва ўласнасць турбуе камандна-бюракратычную сістэму. Клопат тут іншы: «трымаць і не пускаць», не даць селяніну выйсці з эканамічнай залежнасці ад дзяржавы. Бо, атрымаўшы эканамічную незалежнасць, ён набудзе разам з ёй і сапраўдную свабоду. Яшчэ горш тое, што ён пакажа непатрэбнасць усёй той аграмаднай дзяржаўна-бюракратычнай надбудовы, якая сядзіць у яго сёння на карку. Вось чаму бюракратыя гатова аддаць зямлю ва УЛАДАННЕ селяніну, але рашуча супрацiўляецца таму, каб перадаць яе яму ва УЛАСНАСЦЬ. Аддаючы зямлю селяніну ва ўладанне, дзяржава захоўвае за сабой права ўмешвацца ў справы селяніна (а значыць, і ўтрымліваць свой штат нагляднічых). І гэта натуральна: якому ж уласніку абыякава, як распараджаюцца яго маёмасцю? Акрамя таго, тое, што перададзена толькі ва ўладанне, у любы момант можа быць узята назад, прычына заўсёды знойдзецца. Над селянінам, такім чынам, заўсёды дамоклаў меч, які будзе змушаць яго быць згаворлівым. Дык хто ж пры такіх умовах стане браць зямлю ва ўладанне, укладваць у яе капітал? Латарэя, якую разыгрывае бюракратыя, бяспройгрышная для яе. Не возьме селянін зямлю ва ўладанне — цудоўна, захаваюцца нашы «калгасна-саўгасныя заваёвы». Возьме — таксама не бяда, уласнасць жа на зямлю застанецца ў руках дзяржавы (г.зн. у нас), і нікуды ты, галубок-селянін, ад нас не дзенешся. Заручаны мацней, чым царкоўным абрадам.

Ёсць у гэтай праблеме яшчэ адзін аспект — праваы, які я ўжо закранаў трошкі («ЛіМ», 1990, № 51), але які варты спецыяльнай гаворкі. Маем на ўвазе рэферэндум па пытанні аб прыватнай уласнасці на зямлю, які прапанаваў Прэзідэнт і рашэнне па якім прыняў IV З'езд народных дэпутатаў. Што ж тут благога, спытае недасведчаны ў палітыцы чалавек. Мера ж досыць дэмакратычная. А гэта як сказаць... Калі па нормах партыйнага Статута КПСС, дык зусім дэмакратычная: падпарадкаванне меншасці большасці — апагей бальшавіцкай дэмакратыі. Калі ж па нормах цывілізаванага грамадства, дык — не дэмакратычная, а охлакратычная. Бо ёсць правы грамадства, але ёсць і правы чалавека, пасягаць на якія не дадзена ні дзяржаве, ні грамадству. Да ліку гэтых правоў адносіцца і права ўласнасці. Артыкул 17 Усеагульнай дэкларацыі правоў чалавека гаворыць: «Кожны чалавек мае права валодаць маёмасцю як аднаасобна, так і сумесна з іншымі». І далей (артыкул 29): «Пры ажыццяўленні сваіх правоў кожны чалавек падвяргаецца толькі такім абмежаванням, якія вызначаны законам выключна з мэтаю забеспячэння належнага прызнання і павагі правоў і свабод іншых і задавальнення справядлівых патрабаванняў маралі, грамадскага парадку і дабрабыту ў дэмакратычным грамадстве».

Усё. І ні на ёту больш.

Вось я і хачу спытаць Прэзідэнта: ці маем мы намер трымацца Усеагульнай дэкларацыі правоў чалавека, іншых міжнародных пагадненняў, якія тычацца грамадзянскіх і палітычных правоў і свабод, ці будзем па-ранейшаму жыць па Праграме і Статуце той партыі, Генеральным сакратаром якой ён з'яўляецца?

З жыцця Антона ЛУЦКЕВІЧА

Давайце адзначым дзень нараджэння Антона Луцкевіча.

Сёлета не юбілей — 107-ыя ўгодкі. Але нам так доўга забаранялі сказаць пра яго справядлівыя словы, што й някруглую дату можна адзначыць.

Сёлета юбілей Максіма Багдановіча, якога любіць, здаецца, уся Беларусь асабліва моладзь. Яго любіў Луцкевіч. Чытаў пра яго лекцыі ў 10-ую і 20-ую гадавіны смерці, перавыдаў «Вянок» і напісаў прадмову, апублікаваў спадчыну. Гэта ён, Луцкевіч, здзейсніў і першае выданне «Вянка», ён напісаў і першую рэцэнзію на зборнік. Ён разам з братам і Аляксандрам Уласавым паклікаў паэта на Беларусь: у Вільню, у бабуліну Ракуцёўшчыну. Гэта яму, Луцкевічу, прысвяціў Максім свой верш «Дзень добры, Пане!»

Луцкевіч умеў прыкмячаць і заахвочваць таленты. Разам з братам Іванам, Уладзімірам Самойлам, Алесем Бурбісам ды Сяргеем Скандраковым (сябрам БСГ) ён у 1904 — 1905 гг. далучыў да беларускага руху маладога Яна Луцэвіча. І аўтар малаарыгінальных польскіх вершыкаў стаў Янкам Купалам. Ён, Луцкевіч, паклікаў работніка бровара Янку Купалу ў «Нашу Ніву»... Ён, Луцкевіч, далучыў да беларускага руху настаўніка, аўтара слабаватых рускіх вершаў Костуся Міцкевіча, і той дэбютаваў у першым нумары «Нашай Долі» пад гучным, слаўным імем — Якуб Колас. Калі ж настаўнік апынуўся без сродкаў, яго паклікалі ў «Нашу Ніву». У «Нашу Ніву» паклікалі і Цішку Гартнага, і Змітрака Бядулю, і Вацлава Ластоўскага, у «Нашай Ніве» прывецілі й Максіма Гарэцкага, Канстанцыю Буйло, Гальяша Леўчыка... Першыя вершы і першы зборнік нашай выдатнай паэткі Наталлі Арсенневай рэдагаваў А. Луцкевіч. Яго памочнікам і вучнем быў Хведар Ільяшэвіч. Да яго ў хвілю адчаю звяртаўся вясковы бядняк Міхась Машара. Луцкевіч паспрыяў Уладзіміру Жылку, быў рэдактарам першае кнігі паэта. Ён вітаў паэтычны талент камуніста-падпольшчыка Максіма Танка і бываў з ім у адной сябрыне...

Пра Луцкевіча трэба пісаць.

Вывучаючы яго жыццё, грамадскую і палітычную дзейнасць, я наракаю на нашых лінгвістаў: чаму яны не апублікуюць і не прааналізуюць рукапісы А. Луцкевіча «Беларуская граматыка. (Паводле лекцый, чытаных на Беларускіх Вучыцельскіх Курсах у Вільні ў 1915—1916 гг.) Часьць 1. Фонэтыка і этымолёгія», «Беларуская граматыка. Паводле лекцый, чытаных на Беларускіх Вучыцельскіх курсах у Вільні ў 1915—1916 гг.» (абедзве працы напісаны лацінкаю) і кірылічны рукапіс «Беларуская граматыка. Фонэтыка і этымолёгія. Лекціі, чытаные на Вячорных Курсах для народных вучыцялёў у Вільні»? Гэтыя матэрыялы захоўваюцца ў Цэнтральнай бібліятэцы Літоўскай Акадэміі навук (фонд 21, справы 326, 325, 324). Гісторыкі і метадысты маглі б звярнуць увагу на рукапіс А. Луцкевіча «Гісторыя сярэдніх вякоў» і працу з гісторыі Беларусі ад 1067 года да Усяслава Васількавіча (ЦБ ЛітАН, ф. 21, спр. 328, 331). Матэматыкі і метадысты маглі б вывучыць працу А. Луцкевіча (а ён вучыўся на фізіка-матэматычным факультэце Пецярбургскага універсітэта) з тэорыі лікаў, ягоны пераклад «Алгебры» Кісялёва (тамсама, спр. 329), а таксама «Уступленне да гэомэтрыі» (спр. 330). Нашы выдавецтвы маглі б зацікавіцца перакладам «Кнігі джунгляў» Рэдзьярда Кіплінга (спр. 221—226). Я ўжо маўчу, што даследчыкаў чакаюць літаратуразнаўчыя публікацыі ды рукапісы А. Луцкевіча, а таксама шматлікія лісты паэтаў, празаікаў, драматургаў, адрасаваныя яму.

У асобе, у шматграннай дзейнасці А. Луцкевіча мяне асабіста найперш цікавяць яго палітычныя і філасофскія погляды, яго грамадская і палітычная праца. У 7-ым нумары часопіса «Нёман» за мінулы год я ўжо знаёміў чытачоў з асноўнымі фактамі з жыцця А. Луцкевіча. Праца працягваецца. І таму гэты цыкл з трох артыкулаў я разглядаю як дадатак да мінулагодняе публікацыі.

Для мяне важна, што артыкул «Маёнтак» друкуецца напярэдадні 107-ых угодкаў Антона Луцкевіча. Давайце першы раз у гісторыі Беларусі адзначым дзень яго нараджэння.

АЎТАР.

Анатоль СІДАРЭВІЧ

МАЁНТАК

Луцкевічы былі шляхціцамі, але не памешчыкамі. Не магу сказаць дакладна, калі і ў выніку чаго яны пазбавіліся зямлі, але магу меркаваць, што прычынаю таго было паўстанне 1863—1864 гг. У лісце да прафесара Ягелонскага універсітэта Ю. Каленбаха (Цэнтральная бібліятэка Літоўскай Акадэміі навук, фонд 21, справа 294, аркушы 5—7)[1] Антон Луцкевіч пісаў: «... дзядзька мой, Сцяпан Луцкевіч, загінуў у паўстанні 1863 года». Паводле агульнага правіла, паўстанцы пазбаўляліся шляхецкага звання і маёнткаў.

Нават калі дапусціць, што ў Сцяпана Луцкевіча быў нейкі маёнтак, гэтага не скажаш пра яго брата Яна Баляслава, Антонавага бацьку, які спачатку жыў з вайсковай службы (даслужыўся да чына капітана расійскай арміі), а потым арандаваў зямлю, меў заробак у ведамстве шляхоў зносін[2].

Язэп Янушкевіч, які вывучае жыццё Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча (а з ім сябраваў Ян Баляслаў), апавядаў мне, што бацька Антонаў быў шляхціцам старое даты: любіў пажыць весела. Ажаніўся, як і належала шляхціцу, пазнавата.

З якое фаміліі паходзіла першая жонка Яна Баляслава, даведацца пакуль што не ўдалося. Пакінуўшы дзвюх дачок — Станіславу і Марыю,— яна памерла. Марыя Луцкевічанка нарадзілася ў 1876 годзе. У замустве мела прозвішча Плявака. Памерла ў 1915 годзе; пахавана побач з бацькам. Станіслава перажыла сваю сястру. Жыла ў Варшаве. Актыўна ліставалася з Антонам (пісьмы яе захоўваюцца ў справах 299—300).

Другою жонкаю Яна Баляслава была дачка памешчыка Эмерыка Лычкоўскага — Зоф'я. Паны Лычкоўскія валодалі невялічкім (1 валока) фальваркам у вёсцы Ракуцёўшчына Вілейскага павета Віленскай губерні. Відаць, невялікае было іх багацце, калі яны аддалі сваю дачку за беззямельнага шляхціца, ды яшчэ ўдаўца з дзецьмі. Галеча новай сям'і не пагражала: як удзельнік Крымскай вайны і абароны Севастопаля, Ян Баляслаў Луцкевіч меў неблагі пенсіён, меў права вучыць сваіх дзяцей у гімназіі за казённы кошт. І на чыгунцы, дзе ён служыў, чыноўнікі атрымлівалі някепскія грошы, казённае жыллё і г.д.

Ад другое жонкі ў Яна Луцкевіча было чацвёра дзяцей: Іван Герман, Антон, Эмілія і Сцяпан. Пра першых двух мы начуліся і начыталіся ўсяго ўсякага. Эмілія была потым жонкаю Алеся Шабуні, выкладчыка Менскага політэхнічнага тэхнікума, малодшага брата аднаго з заснавальнікаў Беларускай Сацыялістычнай Грамады Антона Шабуні. Як вынікае з аднаго яе ліста да А. Луцкевіча, Эмілія сябравала з Уладзіславай Луцкевіч (Купаліхай): называла яе Уладкай. Меншы з дзяцей Яна Баляслава, Сцяпан, быў вайсковым лекарам і ў гэтым сваім званні прайшоў дзве сусветныя вайны. З 1926 года жыў у Менску. Ён быў першым лекарам, якога паклікалі адразу пасля таго, як Купала параніў сябе ў лістападзе 1930 года. Памёр у 1947 годзе.

Ян Баляслаў, пакінуўшы малалетніх дзяцей, памёр у 1895 годзе. Жонка пахавала яго ў Мінску — на Кальварыі. І зараз стаіць там надмагільны помнік.

У 1897 годзе Зоф'я Луцкевіч з Лібавы, апошняга месца службы яе мужа, пераехала ў Мінск. Жыла ў сваім доме на вуліцы Хрышчэнскай (цяпер адрэзак Інтэрнацыянальнай ад вуліцы Янкі Купалы да плошчы Свабоды). Мяркуючы па гэтым, сродкі ў яе былі. Не ведаю, калі памёр бацька Зоф'і Луцкевіч. З вядомых мне дакументаў вынікае, што маёнтачкам у Ракуцёўшчыне валодала яе маці — Эмілія Лычкоўская. 1 жніўня 1897 года яна засведчыла ў мінскага натарыуса Пятра Галіневіча даверанасць на права валодання маёнткам. Такое права яна дала Вацлаву Захару Лычкоўскаму, свайму сыну, брату Зоф'і і дзядзьку Антона Луцкевіча (спр. 310, арк. 9).

У 1904 годзе, 21 ліпеня, бабуля А. Луцкевіча памерла. 4 сакавіка 1905 года ў Віленскі акруговы суд было накіравана прашэнне дваранкі Зоф'і Луцкевіч, засведчанае тым жа натарыусам Галіневічам. У прашэнні мы чытаем: «Не желая воспользоваться наследством, оставшимся после матери моей Лычковской, в чем бы оно ни состояло и где бы оно не находилось, я отрекаюсь от оного и покорнейше прошу Суд отречение мое принять к сведению» (спр. 310, арк. 8).

Такім чынам уладальнікам фальварка ў Ракуцёўшчыне стаў той самы дробны, паводле вызначэння Вацлава Ластоўскага, шляхціц дзядзька Антона Луцкевіча Вацлаў Захар Лычкоўскі, у якога госцем будзе Максім Багдановіч. Але ў Вацлава Захара, апрача Зоф'і, былі яшчэ сёстры. І яны прэтэндавалі на матчыну спадчыну. Пра гэта сведчыць ліст В. З. Лычкоўскага да пляменніка, пісаны 20 верасня 1923 года (спр. 279, арк. 32). Дзядзька быў не вялікі грамацей, але з гэтага ліста можна даведацца, што ён пакінуў сабе сад і будоўлі і прызнаў права сясцёр на астатнюю зямлю. Дзядзька высылаў А. Луцкевічу дакументы, каб той аддаў іх на прагляд віленскаму адвакату Іванову. З гэтага ліста вынікае таксама, што А. Луцкевіч стаў уладальнікам часткі маёнтка.

Як жа так? — спытае чытач. Вельмі проста. Паколькі сёстры Зоф'і Луцкевіч не адмовіліся ад сваёй долі спадчыны, то, паводле элементарнай логікі, нельга было не ўлічваць і правы яе законнага спадкаемцы, нават нягледзячы на тое, што сама маці А. Луцкевіча ад гэтае спадчыны адмовілася. Па-другое, дакументы сведчаць, што А. Луцкевіч высылаў грошы свайму дзядзьку — няйначай дапамагаў яму. З дакументаў відаць, што паміж дзядзькам і пляменнікам былі даверлівыя, прыязныя адносіны.

Сваю частку маёнтка А. Луцкевіч аддаў у арэнду жыхару Ракуцёўшчыны Андрэю Грышалю. На пачатку 1926 года Вацлаў Захар Лычкоўскі памёр. У лісце, пісаным 1 сакавіка 1926 года (спр.279, аркушы 9—10), А. Грышэль паведамляў, што цётка А. Луцкевіча, Ядвіга Русецкая, пасля «соймікавання» з панам Таргоньскім, які хацеў узяць у арэнду ўвесь маёнтак, заявіла што «сёстры прыслалі наказ, кабы не аддаваць у арэнду дзеля таго, што ўсе сёстры w kwietniu паз'язджаюцца дзяліць усю маёмасць»... «...Арандатар прасіў А. Луцкевіча «зрабіць уплыў, штоб дайсці да толку, а ў праціўным выпадку прашу сваю часьць прадаць мне». Ліст скончаны такімі словамі: «Астаюся зь вялікай павагай да Вас. Антон Іванавіч, і з надзеяй, што паможаце. Сьцеражы Вас Бог ад арэндатар, якім мосьціца недалёкі сусед pan Targoński».

Як бачым, і з арандатарам у Луцкевіча былі добрыя адносіны. Але прадаць сваю долю фальварка ён не меў права да таго часу, пакуль жывая сястра ягонай маці — Ядвіга Русецкая. Такая была воля В. З. Лычкоўскага. Такім чынам, маёнтак быў супольным уладаннем. Карыстаючы з гэтага, А. Луцкевіч зрабіў усё залежнае ад яго, каб беларускага мужыка Андрэя Грышаля не сагналі з зямлі, каб арандатарам не стаў паляк Таргоньскі. Пры пілсудчыне для яго—сацыял-дэмакрата, беларуса, — гэта было справай гонару, прынцыпу.

●

З чаго жыў А. Луцкевіч! Мусіць, чытачам будзе цікава даведацца, што адзін з фактычных кіраўнікоў «Нашай Нівы» і Беларускага выдавецкага таварыства не атрымліваў за гэта ні капейкі. Грошы ён меў ад Першага Узаемнага Таварыства Страхавання Жыцця (Первое Взаимное Общество Страхования Жизни). Спачатку працаваў у Віленскай акрузе гэтага таварыства, а потым, пасля перайменавання, — у Літоўска-Беларускай акрузе (спр. 305, арк. 3). У час нямецкай акупацыі А. Луцкевіч узначальваў Беларускае таварыства дапамогі пацярпелым ад вайны. Існавалі таксама літоўскае і польскае таварыствы. Гэтыя арганізацыі займаліся гуманітарнымі справамі, працавалі зусім легальна. Кіраўнікі гэтых арганізацый атрымлівалі зарплату. З дакументаў відаць, што А. Луцкевіч атрымліваў 300 марак за месяц. Гэты даход даваў яму магчымасць бясплатна працаваць на беларускіх настаўніцкіх курсах, у іншых беларускіх установах і арганізацыях.

Праца ў Першым Узаемным Таварыстве Страхавання Жыцця была больш-менш прыбытковаю. Да гэтага дадамо ганарары з рускіх, польскіх і ўкраінскіх выданняў (беларускія—практычна ўсе — былі безганарарныя). На што ж траціў А. Луцкевіч зробленыя грошы? Сям'і ў яго не было. Таму купляў кнігі, карціны.

Мы ўсе ведаем, што Янка Купала працаваў у бібліятэцы Даніловіча. Інакш гэтая ўстанова называлася бібліятэкай-чытальняй «Знание». У 1904 годзе яе адчыніў Ізраіль Немзер. Кампаньёнам Немзера быў Барыс Даніловіч. У канцы 1906 года Даніловіч выкупіў у Немзера ягоную частку і стаў паўнапраўным уладальнікам бібліятэкі-чытальні. У 1911 годзе ў справу ўступіў А. Луцкевіч, а 1914 годзе купіў Даніловічаву частку. У 1923 годзе Б. Даніловіч пацвердзіў права А. Луцкевіча на бібліятэку ў народнага натарыуса 5-ай камеры г. Адэсы (спр. 310, арк. 7). Гэтае кнігасховішча стала складовай часткаю Беларускага музея імя Івана Луцкевіча пры Беларускім навуковым таварыстве. (Нагадаю, што Музей арганізаваў і да 1939 года ўзначальваў А. Луцкевіч).

У 1919 годзе А. Луцкевіч ажаніўся. Яго жонка — у дзявоцтве Зоф'я Абрамовіч — была педыятрам. Выспускніца Сарбоны, яна была, думаю, спецыялістам высокай кваліфікацыі. У матэрыялах фонду (спр. 280, арк. 18) можна знайсці рахунак, які сведчыць, што доктар Луцкевіч выпісвала медыцынскую літаратуру з Нямеччыны. Рахунак датаваны 15 чэрвеня 1927 года. Але ў тым самым фондзе (спр. 320, арк. 40) ляжыць чарнавік заявы ў бюро працы пры Яўрэйскім гуртку лекараў у Вільні, з якога вынікае, што д-р Луцкевіч была беспрацоўнаю. Вось поўны тэкст заявы:

«Состоя в течении многих лет членом Кружка, я неоднократно обращалась в Бюро Труда с просьбой о предоставлении мне работы каковой не имею. Обращения все мои остались безрезультатными. Т. к. в настоящее время открывается вакансия на место врача станции опеки над матерью и ребенком в Больничной Кассе (Kasa Chorych), прошу выставить мою кандидатуру на это место».

Жонка Луцкевіча была з яўрэйскай хрысціянскай сям'і, якая цалкам успрыняла рускую культуру. Магчыма, гэта і было прычынай яе беспрацоўя. Беспрацоўе было адной з прычын яе трагічнай смерці.

Луцкевіч утрымліваў жонку і двух сыноў. Грошай не хапала. Матэрыяльнае становішча пагоршылася пасля яго арышту і суда. У справе 280 (арк. 16) мы чытаем, што ў 1928 годзе А. Луцкевіч праз пасрэдніка прадаваў карціну са сваёй калекцыі. Пасля смерці жонкі ў 1929 годзе ён прадаваў старыя англійскія гравюры (спр. 306, арк. 1). У 1930 годзе яго выключылі з пайшчыкаў Беларускага кааператыўнага банку, таму што ён не здолеў унесці свой пай (спр. 313, арк. 3).

Застаўшыся ўдаўцом, А. Луцкевіч сам выхоўваў і вучыў сыноў. Кошт навучання ў Віленскай беларускай гімназіі быў немалы: у 1934—1935 годзе, напрыклад, за адно паўгоддзе трэба было заплаціць 127 злотых 50 грошаў (спр. 318, арк. 4—5). Нагадаю, што пуд жыта каштаваў два злотыя.

Пэўны даход у 20-я гады А. Луцкевіч меў з выкладчыцкае працы ў Віленскай беларускай гімназіі. Але ў 1931 годзе яго звольнілі.

Да пытання аб прычыне і механізме звальнення А. Луцкевіча мы яшчэ вернемся. А цяпер прашу звярнуць увагу на наступны дакумент — на чарнавік яго ліста ў Дзяржаўную экзаменацыйную камісію для кандыдатаў у настаўнікі сярэдніх школ (спр. 315, арк. 1). 26 студзеня 1932 года А. Луцкевіч пісаў: «...на працягу пяцёх месяцаў беспрацоўя я вымушаны быў на ўтрыманне сваё і двух дзяцей вычарпаць свае зберажэнні і пазбыцца самых каштоўных рэчаў».

(Працяг на стар. 14).

---

[1] Тут і далей будзе называцца толькі нумар справы з гэтага фонду, а таксама нумар аркуша.

[2] Падрабязней пра бацьку А. Луцкевіча напісаў Генадзь Каханоўскі («ЛіМ», 2 лістапада 1990 г.). Дадам адно: аўтар памыляецца, калі піша, што Я. Б. Луцкевіч даслужыўся да чына штабс-капітана; на самай справе ён падняўся на адну ступеньку вышэй — быў капітанам, што, дарэчы, засведчана на надмагільным помніку.

МАЁНТАК

(Пачатак на стар. 13).

Пазней Віленская беларуская гімназія стала філіяй дзяржаўнай гімназіі імя Ю. Славацкага. Луцкевіч, які жыў на ганарары, у 1933—1934 школьным годзе быў вызвалены ад платы за навучэнне аднаго з сыноў, а за вучобу другога сына плаціў 75 працэнтаў. З чарнавіка просьбы да педагагічнай рады (спр. 306, арк. 12) можна даведацца, што заробкі яго ў 1934 годзе зменшыліся на адну трэць. Таму А. Луцкевіч прасіў «звольніць цалком ад платы за навуку сына майго Юрыя і зьменшыць плату сыну Лявону прынамся да палавіны».

●

Караю для Луцкевічаў былі сухоты, хваробы дыхальных шляхоў. Інфармацыю на гэты конт мы атрымліваем з лістоў Эміліі (Мілі) Шабуні, сястры А. Луцкевіча, якая жыла ў Менску (пісьмы захоўваюцца ў справах 295—296). Хварэлі сама Міля, яе дачка Маня, сын Дзюнік (Эдвард)[3]. З трывогай паведамляе Міля, што яе другая дачка — Яня[4] — кашляе, што ў зяця — Вадзіма — няважныя лёгкія. Пра свайго мужа яна піша: «Алесь страшэнна выглядае, можна смела класці ў труну». З 17 снежня 1926 года сястрою і яе сям'ёю апекаваўся доктар Сцяпан Луцкевіч.

Сям'я Эміліі жыла цяжка. Муж яе — Алесь Шабуня — працу ў палітэхнікуме спалучаў з выкладаннем у чыгуначнай школе. Напісаў па-беларуску падручнік. А цэны тым часам раслі. (Успомнім лісты М. Гарэцкага з Вяткі: класік таксама пісаў аб росце цэн у 1932 годзе). Гэта ў самы просты спосаб было выклікана калектывізацыяй. Мы ведаем пра арганізаваны голад на Украіне і Расіі. Але яшчэ не пішам пра дэфіцыт харчоў на Беларусі. Эмілія Шабуня паведамляла, што ў 1932 годзе ў Менску практычна нельга было купіць мукі — хіба што ў «торгсине». Луцкевіч пасылае грошы сястры. 22 лістапада 1932 года Эмілія піша: «Грошы ўчора атрымала і спяшаю сярдэчна Табе падзякаваць ад свайго імя і імя Дзюніка. Ліста Твайго не аддалі, урадовец сказаў, што нікому не даюць (...) Прыкра мне вельмі, што Ты пакрыўдзіў сябе, бо і Табе (грошы) патрэбныя. Заўтра куплю мукі ў «торгсине», на долары ці золата каштуе 3 р. 52 к. Будзе гэта для мяне вялікая падмога». У лісце за 27 студзеня 1933 года сястра жаліцца на кепскае харчаванне... (Мы ведаем, што значыць харчаванне пры хваробах лёгкіх і бронхаў). Прасіла Эміля дапамогі ў сястры Станіславы, якая жыла ў Варшаве (ліст на 15 ліпеня 1932 года). А Станіславе ў свой час дапамагаў Антон...

Не толькі сваякі прасілі дапамогі у А. Луцкевіча. У справе 280 (арк. 1) чытаем ліст Міхася Машары за 4 кастрычніка 1930 года. «Вельмі Паважаны Дзядзька Луцкевіч! — пісаў ён. — Я надта ў крытычных абставінах. Дазарэзу трэ 200 зл.» Паэт нядаўна вярнуўся з польскага астрогу — хворы і голы. Гаспадарка занядбаная, лячыцца і апрануцца трэба... Вось і «залез у доўг». Не ведаю, ці дапамог Луцкевіч М. Машару, але на лісце ягонаю рукою пазначана: «Адпісана 9/X. 30».

...Пра «маёнтак» А. Луцкевіча можна было б напісаць і болей, ды, мяркую, і гэтага дастаткова, каб уявіць, якім багаццем ён быў, у якой раскошы жыў. Між тым Л. Абэцэдарскі на поўным сур'ёзе даводзіў («Коммунист Белоруссии», 1963, № 5), што браты Луцкевічы былі памешчыкамі, ледзь не крывапіўцамі. А колькі гадоў назад другі гісторык, заявіўшы, што ён піша «всю правду», сцвярджаў, што А. Луцкевіч хацеў, каб зямля належала панам, а бедныя заставаліся беднымі. Ні Л. Абэцэдарскі, ні гэты — маладзейшы — гісторык дакументаў у Цэнтральнай бібліятэцы Літоўскай Акадэміі навук не чыталі: іхніх подпісаў на папках я не бачыў. Значыць, такая ў нас гістарычная навука...

(Працяг будзе).

[3] Нью-Йоркскі «Беларус» (№ 370) паведаміў, што Э. Шабуня памёр 24 мая 1990 года ў Нью-Йорку. Ці пакінуў ён якія дакументы, успаміны?

[4] Яніна — бабка вядомага беларускага спевака Багдана Андрусішына (Данчыка).

Уладзімір ВАСІЛЕВІЧ, Ігар КАРАШЧАНКА

ДА ЗЕМЛЯКОЎ, ЗА 4000 КІЛАМЕТРАЎ...

Сібірскі дзённік

«Бывай, Тынгыза!» — гаворым мы, выходзячы з вёскі, дзе прабылі ўсяго толькі суткі і палюбілі гэты куточак і яе людзей на ўсё жыццё. Апошні раз глядзім на старое распяцце на могілках, перавезенае сюды разам з крыжам самымі першымі перасяленцамі 100 год назад, і накіроўваемся ў Каўбасу. Праз некаторы час бачым, як насустрач нам едзе з Каўбасы тынгызінская паштарка на возе з плеценым корабам (ці не з Беларусі прывезена была гэта традыцыя пляцення з лазы — такія ж плеценыя «карэты» можна пабачыць у нас).

— Што, пехатою?

— Ды такая наша работа...

«Не пыльная», як сказаў аднаму з нас нейкі дзяцюк на нашых беларускіх дарогах. Вось ужо што-што, але якраз «пыльная»! Глянуў бы ён на сібірскія грунтавыя дарогі! Калі няма дажджу, то нават адзін матацыкл здольны падняць такую хвалю пылу, што цэлы дзень потым не адкашляешся.

І вось зноў учарашняя Каўбаса. Неяк сама сабою забываецца смачная, апетытная назва, калі бачыш пры ўваходзе разваленыя кароўнікі, на якіх замест страхі рэбрынамі тырчаць аголеныя кроквы, кінутую немаведама кім ледзь не пасярод дарогі дабітую ржавую тэхніку, здратаваную, загубленую зямлю і бур'ян у чалавечы рост. Людзі тут ужо, здаецца, не заўважаюць уласнай неахайнасці: патрэба ў харастве, чысціні, утульнасці нібыта цалкам атрафіравана. Такой страшэннай безгаспадарлівасці, разрухі не ўбачыш па тэлевізары, не прачытаеш у газеце нават сёння, калі ўсе да ўсяго прызвычаіліся, з усім звыкліся. А на плошчы перад сельскім Саветам, як атавізм мінулых дзесяцігоддзяў, раве са слупа на ўсю акругу гучнагаварыльнік. Як потым высветлілася, калгас «Новый мир» (!) — сярод адсталых, і дзесьці наверсе ўжо задумана згарнуць гэтую бесперспектыўную гаспадарку. Лёгка сказаць — згарнуць: двароў у Каўбасе — за сотню!

Але для Сібіры развал вёсак, а затым і знікненне іх з твару зямлі — з'ява вельмі звычайная. У адных — жыхары разбягаюцца, пакідаючы пасля сябе ашчэраныя, напаўразбураныя хаты, спустошаныя сядзібы, занядбаныя, нібыта сметнікі, могільнікі (дзе ўжо там «любовь к отеческим гробам»...). У другіх вёсках — людзі апускаюцца, співаюцца ад безнадзейнасці, трацяць чалавечы воблік незваротна. Тут пануе разруха, бруд, бескультур'е, мат. Змрочная антыўтопія. Кінуты, пракляты Богам край. Давялося на ўласныя вочы пабачыць і адны і другія вёскі...

Па праўдзе кажучы, сённяшняй Каўбасе яшчэ далёка да такога стану. Але ці не па тых самых рэйках коціцца і яна, каб нарэшце апынуцца ў поўнай безвыходнасці? Уладкоўваемся ў загадчыка клуба Мікалая Сяргеевіча Макарэвіча. Некалькі год назад аўдавеў і ўзяў таксама ўдаву з Кыштоўкі. У яе шасцёра дзяцей, у яго «ўсяго» чацвёра, усе павырасталі. А яны сышліся ды і жывуць сабе. Мікалай удакладняе, ці сапраўды яго прозвішча беларускае. Пацвярджаем. Пытаецца, а можа, яму пашукаць на Беларусі далёкіх сваякоў з такім прозвішчам? Адказваем, што тых Макарэвічаў і на той жа Магілёўшчыне, адкуль яго продкі, у нас сотні і сотні! Гэта неяк адразу супакойвае яго.

Калі параўнаць карту Кыштоўскага раёна з картай Беларусі, то можна пераканацца, што «віцебская» Тынгыза і «магілёўская» Каўбаса размешчаны ў адносінах адна да аднае гэтаксама, як Віцебшчына і Магілёўшчына. Своеасаблівая мікра-Беларусь. Здавалася б, хоць і побач Каўбаса, але ўжо зусім іншы каларыт, іншы свет. І ў гэтым мы пераконваемся, калі прыпыняемся ля брамы Ганны Піліпаўны Дзенісенкі, якую нам назвалі як добрую знаўцу старасветчыны. Сама яна з 1904 года, але на выгляд ёй больш як 70 не дасі: рухавая, разважлівая, вострая на слова. Нарадзілася ў Сібіры, але бацькі былі «з-пад Прапольска» (вось дзе адгукнуўся колішні Прапойск, а сёння шматпакутны ад радыяцыі Слаўгарад...). Перад тым як паспяваць для нас вынесла на вуліцу вышыты яшчэ да вайны ручнік, на якім, нібы на праслаўленым Максімам Багдановічам Слуцкім поясе, расцвіў «цвяток радзімы васілька». Падаравала нам яго для Музея старажытнабеларускай культуры, не шкадуючы, разам з кавалкам вытканага ёю палатна «ў елачку». Так у гэтай экспедыцыі быў пакладзены пачатак збору прадметаў народнага мастацтва беларусаў-перасяленцаў, якіх яшчэ не маюць нашы музеі.

Мова ў Каўбасе чыста магілёўская, дзе адбіліся ў вымаўленні асаблівасці то аднаго, то другога яе куточка: «сянні», «мамычка», «ряка». А з мовы суседніх тынгызінцаў і іншых «віцебскіх» мясцовый падсмейваюцца дражнілкаю: «Каіць, каіць — у пругоне карова рыкаіць». Ганна Піліпаўна сама свядома прызнае, што гаворыць па-беларуску, хоць запісана, як і ўсе, рускаю. Адзін тут чалавек толькі пісаўся беларусам, прычым не з надта старых, але ўжо два гады, як яго няма на свеце. Распытваем і ў суседак пра рознае рукадзелле, ткацтва, і вось ужо з розных двароў нясуць нам абрусы, посцілкі, набожнікі, але ўжо зробленыя на сучасны лад і густ. Тое, з чым уладальніцы не могуць расстацца, фатаграфуем, старанна распраўляючы малюнак вышывак і карункі.

У экспедыцыі мы ўдвох амаль не разлучаемся, аднак абставіны вымушаюць часам папрацаваць і паасобку. Пакуль фалькларыст гутарыць на вуліцы з жанчынамі, этнограф, пачуўшы, што тут непадалёк жыве цымбаліст, адпраўляецца да яго. Пры з'яўленні чужых людзей на падворку ў вачах у музыканта напачатку ўзнікла насцярожанасць, аднак яна хутка растала, калі Міхаіл Іванавіч Шведзянкоў дазнаўся пра мэту наведвання. Спачатку ён вынес цымбалы, зробленыя «з кедрача» і сталок для зручнасці фатаграфавання. Калі ж папрасілі яго што-небудзь найграць, ён зноў на хвіліну знік у хаце і выйшаў адтуль у светлым капелюшы. Сеў, звыкла паклаўшы перад сабою цымбалы, і зазвінелі, разнесліся навокал пералівы беларускіх народных мелодый. Калі сцішыліся апошнія гукі, Міхаіл Іванавіч распавёў пра гісторыю свайго інструмента. Яшчэ 13-гадовым хлопцам, у 1942 годзе, зрабіў ён іх па ўзору цымбалаў тынгызінскіх музыкаў Людвіга Капылова і Пятра Васёхі (ад апошняга і навучыўся іграць). Увесь час гаспадар узрушана паўтараў: «Цяпер пра мае цымбалы будуць ведаць і на Беларусі...».

А тым часам фалькларыст ідзе разам са спявачкамі ў дом загадчыка клуба. Збіраецца надта вялікая грамада, у такіх выпадках, як правіла, ладу няма: тая хоча спяваць адно, другая — іншае, трэцяя забылася, чацвёртая зусім не ведае словы, але жадае папрысутнічаць. І ўвесь дарагі час ідзе на спрэчкі і высвятленне адносін. «Наша» бабуля, адчуваецца, ведае глыбінны пласт фальклору, але маладзейшыя ўвесь час стараюцца «цягнуць коўдру» на сябе, настойваючы на сваім, пазнейшым і геаграфічна аддаленым ад нашых зацікаўленняў рэпертуары. Ладу няма ніякага! У рэшце рэшт давялося зрабіць тое, чаго ніколі не дазваляеш сабе пры запісванні, баючыся напалохаць, адштурхнуць ад сябе інфарматара: давялося павысіць голас і сказаць, што нам лепш ведаць, што трэба спяваць, а што не трэба. І ў далейшым ужо стараліся браць песні менавіта з «нашай» бабулі. Маладзейшыя, адчуўшы нашу незацікаўленасць іхнімі песнямі, патроху пачалі пакідаць кампанію. Хацелі забраць з сабою і Ганну Піліпаўну, ды мы прытрымалі, бо надта ж добра «ішлі» ад яе веснавыя, жніўныя і асабліва вясельныя («свадзёбныя», як кажуць тут) песні. Пад канец выпадкова пацікавіліся, ці не памятае яна часам якіх-небудзь даўнейшых беларускіх загадак. І яна сходу выдала нам дзесятка паўтара такіх, што далёка не ўсе мы, паламаўшы галовы, здолелі разгадаць. Як і ў Тынгызе, пераконваемся, што каб выбраць запас фальклорных ведаў у Каўбасе, трэба сядзець тут не адзін дзень.

Пасля гасціннай ночы ў доме загадчыка клуба, ледзь толькі развіднела, на маршрутным «ПАЗіку» — адзіным на суткі — выехалі ў родную нам ужо Кыштоўку. З гасцініцы, якую цяпер успрымаем як свой дом, адразу пайшлі на Тару асвяжыцца і памыць нашы запыленыя кашулі. А потым на цэлы дзень заселі за расшыфроўку сабранага. Час ад часу адскокваем то паабедаць, то на перагаворны пункт (скантактавацца з украінскай групай, ці варта нам, беларусам, ехаць потым разам з імі ў Алтайскі край, дзе, па словах, таксама ёсць перасяленцы), то да шаўца з нечакана падраным басаножкам.

Назаўтра намецілі яшчэ адну далёкую вёску — Круціху, на паўночны ўсход ад Кыштоўкі. У выканкоме даведваемся, што машына, на якой збіраліся нас туды падкінуць, зламалася. Бліжэйшы рэйсавы аўтобус у той бок пойдзе толькі заўтра, у другой палове дня. Але без справы не сядзім: трэба, пакуль новымі ўражаннямі не засланіліся папярэднія, тэрмінова перавесці наш скорапіс у чыстыя сшыткі, каб пасля можна было іх прачытаць.

Нарэшце дазваньваемся ў Кулунду, у раённы аддзел культуры, куды павінны прыехаць нашы ўкраінскія калегі, і даведваемся, што ў адрозненне ад кампактных украінскіх пасяленняў беларускіх такіх — няма. У гэту інфармацыю трэба паверыць, таму што паведамляе яе па тэлефоне дачка беларускіх перасяленцаў 1940 года. Значыць, Алтай, дзе так марылася пабываць, мы не наведаем, паедзем па іншых «беларускіх зонах» Новасібірскай вобласці.

Вёска Каўбаса. Іграе Міхаіл Шведзянкоў.

Выйшла раённая газета «Правда Севера» з нашым зваротам «Белорусы, отзовитесь!» Ды толькі ці адгукнуцца, асабліва маладзейшыя, якія і не прывыклі адчуваць сябе беларусамі? Наогул жа з газетай у нас усталяваўся добры кантакт. Для нашых раз'ездаў нам пазычылі рэдакцыйны фотаапарат і папрасілі, калі магчыма, напісаць больш ці менш падрабязна пра нашы вандроўкі па раёне.

У Круціху прыязджаем увечары, калі ў сельсавеце ўжо нікога з уладаў няма, толькі стукае на машынцы адзінокая жанчына. Нарэшце пасля яе званка з'яўляецца пахмуры старшыня, які не мае ніякага жадання намі займацца, нягледзячы на папярэдні званок з райвыканкома. Да загадаў начальства тут не надта прыслухоўваюцца, ды і яно сюды рэдка завітвае. Чаго ж здзіўляцца — ад Круціхі да абласнога цэнтра ажно 585 кіламетраў! А далей за Круціхаю ўжо няма ніякага жытла — на сотні кіламетраў разлегліся балоты («тапіны» — кажуць тут старыя людзі) і тайга, дзе і ў нашы дні неасцярожнага чалавека можа задраць мядзведзь. Ды і з раёна ў такі дзень, як сёння, калі хмары вылілі на

Працяг. Пачатак у мінулым нумары.

зямлю шчодра адмераную порцыю дажджу, і аўтобус ледзьве дабраўся, мала хто будзе спяшацца. Выявілася, што старшыня таксама з беларусаў, але ад гэтага ніколькі не пацяплеў да нас. Пайшоў, сказаўшы: «Прыйдзе загадчык клуба, хай ён з вамі разбіраецца».

Восьмая гадзіна, пачынае цямнець. Чужая вёска. Нагледзелі скручаныя дываковыя дарожкі і вырашылі ў выпадку чаго разаслаць адну на доўгім старшынёвым стале, а другою акрыцца, і перад сном па тэлефоне пажадаць старшыні «дабранач». Хоць часу на зборы было дастаткова, але не даўмеліся нават захапіць ні шматка сала, прывезенага з дому, ні лусты хлеба, ні якое банкі кансерваў. Вар'яты!

Тым часам сельсаветаўская кабета дацюкала на машынцы і пацікавілася намі. Мы ўжо, не тоячыся, выказалі сваю крыўду за такую «сустрэчу» — маўляў, няўжо на 143 двары (паводле дадзеных старшыні) не знойдзецца хаты, якая б на пару начэй прыняла двух мужчын, даўшы ім хлеба з малаком ды бульбы? Жанчыне, па ўсім відаць, стала ніякавата і за старшыню, і за тое ўражанне, што ствараецца ад яе вёскі, і яна паабяцала: калі свякруха не возьме, дык яна паселіць нас у сябе.

Хата свякрухі аказалася побач. Надзвычай сімпатычная цётка сустрэла нас ля варот. Прыняла без асаблівых ваганняў. З выгляду бестурботная, гаспадарлівая, увесь час нешта расказвае, але фальклорныя тэмы, на якія мы непрыкметна настройваем сваіх субяседнікаў, здаецца, абыходзіць. Паўтара года назад аўдавела. Сама з магілёўскіх перасяленцаў, дзяды расказвалі, што прыехалі аднекуль з-пад Быхава. Мова яе ўжо досыць абруселая, гаспадыня ўслухоўваецца ў нашу між сабою гаворку і радасна ўскліквае: «Во, і мая ж баба гэтак гаварыла! І яшчэ, помню, казала гэтак—«за дзень з а к у ё ў д а л а с я ў дарозе». А калі злавалася, то кляла: — «Пранцы цябе еш!» Расказала гаспадыня цікавае павер'е, чаму яе назвалі рэдкім імем Алімпіяда. Перад ёю ўсе дзеці ў сям'і памiралі, і нехта нараіў: каб наступнае засталося жывое, трэба даць такое імя, якога яшчэ няма ў вёсцы, то будзе жыць доўга. Вось яе і ахрысцілі Алімпіядай, «Ліпачкай». Такое павер'е пачулі ўпершыню, хаця ведалі, што ў падобных выпадках беларусы рабілі інакш: давалі дзіцяці імя бацькі ці маці.

Калі ўсё ж справа даходзіць да песень, Алімпіяда Васільеўна, згадаўшы сіроцкія, не можа ўтрымацца ад слёз — сама расла і ішла замуж сіратою, без мацеры. Бацьку ж яе суджана было ў апошнюю вайну ваяваць на Беларусі і легчы навек у зямлю продкаў, якую пакінуў бацька-перасяленец.

Трэба бачыць, з якім спрытам і як акуратненька ўсё робіць Алімпіяда Васільеўна. Якая бездакорная чысціня і ў хаце, і ля печы, і на пліце (а трымае ж некалькі авечак, свіней, курэй). Просім яе з раніцы прайсціся з намі па сяле. Часу мала, а з ёю хутчэй выйдзем на патрэбных нам людзей, знойдзем кантакт. Яна зноў хваліць нашу мову, якой мы гаворым і між сабой і з ёю. Кажа, што вельмі любіць слухаць беларускія песні па радыё. А колькі год перад гэтым, згадвае, былі тут будаўнікі з Беларусі, то па вечарах збяруцца і спяваюць свае песні. Асабліва ж палюбілі ў Круцісе іхнюю «За туманам нічога ня відна». І вывучылі песню ад «шабашнікаў»! З размоў на вуліцы даведваемся, што да нас тут было-перабыло фалькларыстаў — і студэнты, і нейкі хлапец з відэаапаратурай ці то з Украіны, ці яшчэ адкуль. Мы ж з'явіліся сюды тэхнічна не ўзброенымі (магнітафоны канчаткова сапсаваліся), не раўнуючы, як на пачатку мінулага стагоддзя хадзіў па хатах Зарыян Далэнга-Хадакоўскі. Толькі ў яго плюс да паперы і алоўка была заўсёды яшчэ і пляшка, каб падахвоціць спевакоў. Па праўдзе ж кажучы, на той час можна было і без пляшкі абыходзіцца: фальклор яшчэ жыў натуральным, нязмушаным жыццём.

Калі ў папярэдніх вёсках большую цікавасць выклікала тое, хто мы, а меншую — адкуль, дык тут, дазнаўшыся, што чарговыя людзі прыехалі песні пісаць, сустрэлі нас даволі непрыветна: «Да вас тут пісалі-перапісвалі, і спявалі мы ім, і карагоды вадзілі. А куды гэта ўсё пайшло? Хоць бы раз пачулі ў радзіве ці па цілівізіры». Наша ж мова і тлумачэнні, што мы з Беларусі, знаходзіць нейкі водгук: «Во, і нашы дзяды адтуль». Няёмка ж адмовіць людзям, якія за некалькі тысяч кіламетраў ляцелі і ехалі сюды! Не падманваем, не абяцаем паказаць іх на тэлеэкране ці круціць песні па радыё. Мы збіраем народную творчасць для вельмі саліднай кнігі, якая застанецца нашчадкам.

Адчуваем, ёсць тут, ёсць фальклор. Трэба толькі натрапіць на добрага знаўцу. І вось, нарэшце, яна — залатая жыла, з якой чэрпаць — не вычарпаць. Нестарая, як на нашых выканаўцаў (усяго толькі з 1922 года), поўная хваравітая жанчына Таццяна Савельеўна Шурлакова. Угаворваем на пераказванне песень — так і ёй лягчэй, і нам, без магнітафона, паспяваць запісваць.

Таццяна Савельеўна разам са старэйшымі суседкамі, якія пачціва саступілі ёй першынство, дзе падпела, а дзе перагаварыла каля 40 цудоўных песень — ад сірочых, слухаючы якія сам ледзьве слёзы стрымліваеш, да тых, якія і па цяперашні час нават самыя поўныя акадэмічныя выданні цнатліва абыходзяць — «сарамных», «клетных» (не кожны адразу сёння ўловіць тыя хітраватыя алегорыі, з якімі ў песнях праводзілі маладых у клець, а потым сустракалі). Даўней жа на застоллі пасля добрай чаркі за здароўе маладых маглі гучаць і такія песні, дзе ўсё называлася сваімі іменамі, выразна абмаляваныя вобразы і дзеянні не маглі не выклікаць рогату, але, як ні дзіўна, не выглядалі брудней лаянкай. І саланаватае слоўца парою можа прагучаць вельмі дарэчы! У спадчыну ад старэйшых калег мы перанялі такі наказ: «Фалькларыст павінен быць сапсаваным чалавекам!» А таму — пішам усё, і тыя песні, загадкі, прыказкі, з якіх потым пільны рэдактар абавязкова выкіне ўдарныя словы. Здараецца, і сам справакуеш субяседніцу: «А ў нас вось такая песня запісана...» Тады і яна, асмялеўшы, махне рукой і адважыцца!

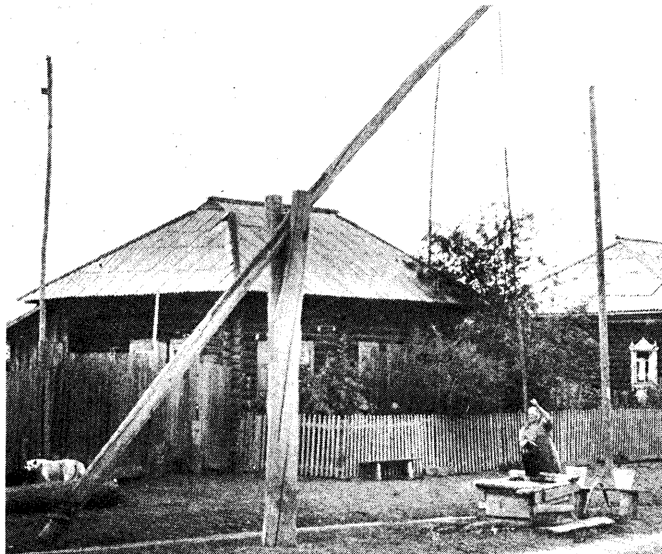
Натаміўшыся, жанчыны разышліся. Ідзём далей, спыняемся ля наступнай лавы. Тут, падобна, песень не прадбачыцца. Закідваем «пробны шар» на ткацтва і вышыўкі. Кацярына Сцяпанаўна Дзікунова (1916 года) выносіць два фартухі, перашытыя са старых тканых ручнікоў, прывезеных «яшчэ з Расеі» яе бабуляй. Набываем гэтыя каштоўнасці для музея і фатаграфуем старую з імі ў руках.

Наступную лаву хацелі абмінуць, ды ўсё ж нешта нас затрымала. Падышлі. Хвалімся толькі што запісанымі песнямі, падбіваем хаця б пераказаць яшчэ якія-небудзь, напрыклад, карагодныя, якія, па словах, тут бытавалі. Адна з жанчын—Надзея Іванаўна Мінчанка (1925 г.), калека, песні ёй недаступныя. Другая жанчына — Аўгіння Сцяпанаўна Марозава (1910 г.), бацькі якой прыехалі з вёскі Какойск («Какосік», як яна кажа), што каля Краснаполля, прызналася, што ўжо не памятае іх. Надзеі запісаць тут што-небудзь мала. І раптам з-за глухога плота з процілеглага боку вуліцы спачатку мы пачулі толькі голас, ад якога, здаецца, здрыганулася ўся Круціха: «І не сорамна вам? Людзі прыехалі з-за свету, просяць іх, а яны ламаюцца!» А потым з варот выйшла невысокая поўная, яшчэ маладая кабета і на працягу некалькіх хвілін на ўсю моц, не спыняючыся, працягвала сарамаціць цётак. Мы ўжо не рады былі такому ўмяшальніцтву, хай сабе і на нашу карысць. «А параскзвалі б хлопцам, як вы людзей лечыце!» — усё больш патрабавальна ўзвышаўся голас суседкі. Божа ты наш, няўжо гэтая гучная гаворка вядзецца пра такую амаль інтымную справу, як замовы, дзе звычайна шэптам пытаешся, і добра, калі шэптам з табой падзеляцца патаемнымі словамі?! А тут галас грыміць не тое што на ўсё сяло — здаецца, уся Сібір чуе!

Якой жа рэакцыі трэба было чакаць ад старых? Хутчэй за ўсё ці прыцыкнулі б на кабетку, ці сталі б адгаворвацца. Але ж не! Тут жа, на вуліцы, яны пачалі нам перагаворваць выдатнейшыя беларускія замовы ці не ад усіх хвароб на свеце. Як стала вядома пазней, гучная маладзіца яшчэ раней перапісала іх сабе ў сшытак, кіруючыся, вядома, не фальклярыстычнымі мэтамі, а выключна практычнымі меркаваннямі: што тыя дактары зараз ведаюць? А тут — букет на добрыя два дзесяткі медыцынскіх спецыяльнасцей. І без тэрапеўта, і без стаматолага, псіхіятра, дэрматолага, хірурга можна абысціся з такімі тэкстамі...

Пахваліліся мы і сваімі этнаграфічнымі набыткамі, і здаравейшая субяседніца вынесла стары цётчын набожнік, вытканы яшчэ гадоў сто назад. Дзякуючы актыўнасці ўсё той жа маладзіцы палбяклае ад часу палатно апынулася ў нашай торбе.

Вычарпаўшы ўсе «медыцынскія накірункі», зноў выправіліся да Таццяны Савельеўны Шурлаковай. А раптам згодзіцца пайсці ў сельскі клуб запісацца на магнітафон (пакінуўшы ў гасцініцы сваю няздатную тэхніку, мы возім цяпер толькі чыстыя касеты ў разліку на мясцовую)? Па яе стомленым выглядзе — ледзьве на нагах стаіць, бо неўзабаве ва ўнука вяселле, дык рыхтуецца — зразумелі, што далёка адысціся ад хаты яна не зможа. Высветлілі поўны тэкст вядомай «свадзебнай» песні «Выплету ўплёт з русых кос», якую перад гэтым доўга запісвалі ўрыўкамі, бо ніхто цалкам не памятаў, а пад канец запыталі, як у Каўбасе, пра загадкі. Усё ў нас нечакана здараецца ў гэты дзень! Таццяна Савельеўна хвіліну падумала, успомніла адну загадку і раптам нетаропка пачала расказваць казку, дзе загадкамі быў вытканы ўвесь яе змест. Ах, якая казка! Яна ж не магла яе пачуць па Беларускім радыё ці вычытаць з унукавых падручнікаў (часам з такімі «казачнікамі» ў нас дома можна сустрэцца). Гэта — з памяці; калі яшчэ, як малая была, расказваў дзецям іх дзед. Як мага дакладней стараемся фіксаваць кожны моўны зварот, кожную дэталь сюжэта, каб пры расшыфроўцы тэкст аказаўся максімальна блізкі да расказанага. Яшчэ праспявала дзве неблагія калыханкі і пайшла.

Вёска Круціха. Журавель стаіць сярод вуліцы.

Падсеў да нас на вуліцы дзядзька ў гадах. Мы ўжо і прывыкаць пачалі, што ўсе тут вакол — беларусы. Вось і яшчэ адзін нашчадак перасяленцаў: дзед яго прыехаў у 1913 годзе з-пад Краснаполля. Расказалі мы яму пра далёкую для яго чарнобыльскую бяду, якая навалілася на радзіму яго продкаў. Нібыта прадбачыў некалі дзед, з'ехаўшы сюды, у Сібір, што не будзе нашчадкам там дабра...

Начуем апошнюю ноч, каб заўтра спыніцца — самі яшчэ не вырашылі дзе: у Казлоўцы? Камышынцы? Іванаўцы? Бяспалаўцы? Усюды ёсць беларусы. Заўтра вырашым. Адно блага — адлегласці між вёскамі немалыя, аўтобус ідзе раз на суткі толькі раніцай, а па выхадных, як мы ўжо ведаем, зусім не пойдзе.

Назаўтра справа вырашаецца сама сабою. Раніца выдаецца змрочная. Усё неба зацягнута хмарамі. Вось-вось пойдзе дождж. Добра, сыдзем у Казлоўцы, а як потым па пустой бездаражы дабірацца ў бліжэйшую Камышынку 17 кіламетраў? Ці будуць хадзіць аўтобусы ў наступныя будныя дні, калі, не давядзі Бог, разбухне дарога? Як дабяромся тады ў Кыштоўку і далей? Прымаем рашэнне: едзем адразу ў Кыштоўку, пакуль не «разверзліся нябёсы», ахвяруючы вёскамі, дзе паблізу папрацавалі мы і дзе да нас вытаптана ўсё нашэсцем навасібірскіх студэнтаў-філолагаў, што прыязджалі сюды на фальклорную практыку. Уяўленне ўжо нейкае маем. То, можа, лепш ірвануць наперад, у другія раёны?

(Заканчэнне будзе).

НАША СПАДЧЫНА

ЗАБЫТЫ НАРЫС

Сярод твораў беларускай літаратуры, якія чакаюць свайго ўдумлівага чытача, і нарыс Максіма Багдановіча «Білоруське відродженнэ». Гэта выдатная праца па гісторыі фарміравання і станаўлення беларускай літаратуры, напісаная ў чэрвені 1914 года, упершыню пабачыла свет у часопісе «Украинская жизнь» (1915, №№ 1, 2), а потым выйшла асобнымі кніжкамі на рускай і ўкраінскай мовах. Напісаная пра Беларусь, яна стала больш вядомай у Расіі, на Украіне, у Германіі і Аўстра-Венгрыі, чым на Бацькаўшчыне. Не набыў належнай папулярнасці нарыс і пасля смерці Максіма Багдановіча. Калі ў першым акадэмічным выданні збору твораў М. Багдановіча ён надрукаваны па-руску і па-беларуску, як пераклад з украінскай мовы, то ў наступным аналагічным выданні існуе толькі ў адным варыянце—рускім. Не знайшлося месца для аналізу нарыса і ў каментарыях да акадэмічнага выдання.

А між тым, нарыс «Білоруське відродженнэ» адзін з асноўных твораў у публіцыстычнай спадчыне М. Багдановіча. У ім упершыню паказаны асноўныя этапы развіцця беларускай літаратуры, узлёты нашай культуры і тыя моманты, калі яе крокі былі непрыкметныя і малымі. Асабліва цікавай з'яўляецца характарыстыка новага перыяду беларускай літаратуры, які пачаўся, на думку, аўтара, з пераломнага 1905 года. У гэтай частцы нарыса дадзены даволі падрабязны агляд розных беларускіх выданняў, ацэнка творчасці паэтаў і белетрыстаў-празаікаў Бацькаўшчыны. Твор выяўляе для нас яшчэ адну грань Багдановічавага таленту—яго публіцыстычныя здольнасці. Тым не менш, нарыс «Білоруське відродженнэ» ні разу не перадрукоўваўся ні ў адным з пасляваенных выданняў. Прычыну зразумець не цяжка, калі паглядзець, дзе выдаваўся ён і хто быў яго выдаўцом.

Нарыс, выйшаў асобнай кніжкай, накладам «Союза Визволення України», палітычнай арганізацыі ўкраінскіх эмігрантаў Расійскай імперыі, што дзейнічала ў Германіі і Аўстра-Венгрыі. СВУ узнік пад час першай сусветнай вайны ў 1914 годзе як арганізацыя, якая выражала інтарэсы ўкраінцаў, што апынуліся пад уладай Расійскай імперыі. Яны марылі аб самастойнасці Украіны, аб стварэнні канстытуцыйнай манархіі з дэмакратычным устроем, з адпаведнаю сістэмай заканадаўства. Большасць членаў Саюза былі сацыялістамі, якія апынуліся на аўстрыйскай тэрыторыі пасля рэпрэсій сталыпінскай рэакцыі. Пры дапамозе ўкраінцаў — культурных дзеячаў з Галіцыі і Букавіны—СВУ з дазволу нямецкіх і аўстрыйскіх уладаў наладзіў шырокую культурна-асветніцкую працу сярод украінскіх палонных.

Узнікае пытанне: чым жа зацікавіла праца М. Багдановіча арганізацыю, якая друкавала кнігі выключна на ўкраінскія тэмы? Чаму Саюз выдаў гэты твор, нягледзячы на тое, што к 1916 году ён ужо не атрымліваў ніякай дапамогі з аўстрыйскага боку? Думаецца, што арганізацыю, якая дбала пра незалежнасць свайго краю, не маглі не цікавіць праблемы нацыянальнага руху на суседніх землях. Нарыс, напісаны гістарычна дакладна, з вялікім публіцыстычным майстэрствам, даваў цікавы матэрыял для роздуму. Для кіраўнікоў украінскага руху праца была важная і таму, што ў ёй упаміналася імя С. Палуяна.

Чым жа цікавы для нас, нашчадкаў, украінскі варыянт? Па-першае, «Білоруське відродженнэ» на сённяшні дзень адзіная вядомая нам Багдановічава кніга, выдадзеная за мяжой Расійскай імперыі. Па-другое, артыкул напісаны па-ўкраінску, узбагачае нашае ўяўленне аб перакладчыцкім таленце класіка нашай літаратуры, яго цудоўным веданні славянскіх моваў. Па-трэцяе, чытачу будзе цікава прачытаць некаторыя радкі нарыса, выкрэсленыя пільнай цэнзурай другога акадэмічнага выдання. Яны не пайшлі ў друк па прычынах, далёкіх ад літаратуры. У іх упаміналіся імёны таленавітага пісьменніка, публіцыста, гісторыка Власта, а таксама вядомага нашаніўскага крытыка і публіцыста А. Навіны. Сёння, калі пачынаецца працэс гістарычнай рэабілітацыі нашай культуры, наш абавязак—пазнаёміць чытачоў і з літаратурай, якая доўгія часы была забаронена цэнзурай. Верыцца, што ў трэцім выданні збору твораў Максіма Багдановіча, якое пільна і з любоўю рыхтуецца Інстытутам літаратуры імя Я. Купалы АН БССР, з'явіцца амаль пасля паўвекавога «забыцця» і «Білоруське відродженнэ».

Святлана БЕЛАЯ.
аспірантка Інстытута літаратуры АН БССР.

СПРЭЧКІ, ПАЛЕМІКА

Голас маладой нацыі

У СВАІМ артыкуле «Маякі і міражы» (за 7. 12. 1990 г.) У. Казбярук падымае складанае пытанне: ці лічыў сябе беларусам Кастусь Каліноўскі? Ці думаў ён пра Беларусь як пра нешта адметнае, нацыянальна самабытнае? І далей паведамляе, што гэтага пацвярджэння ён не знайшоў у «Мужыцкай праўдзе», іншых выданнях, рэдагаваных Каліноўскім.

Так, сапраўды, на старонках «Мужыцкай праўды», «Лістоў з-пад шыбеніцы», польскай газеты «Choraqiw swobody» Кастусь Каліноўскі ніколі не называе сябе беларусам. Але цікава даведацца, па якой прычыне гэта адбылося. На думку аўтара артыкула, Каліноўскі ніколі не лічыў сябе беларусам, а звяртаўся да народа на ягонай роднай мове толькі дзеля тактычных мэтаў. Болей таго, У. Казбярук цытуе радкі са згаданай польскай газеты ад 1 студзеня 1863 года (рэдактарам першага нумара быў сам Каліноўскі), дзе той нават не ставіў пытання аб адметнасці альбо незалежнасці Беларусі і Літвы, а лічыў гэтыя землі арганічнай непадзельнай часткай Польшчы ў межах 1772 года. Так, сур'ёзныя абвінавачанні ў адрас героя паўстання 1863—1864 гг. І таму трэба сур'ёзна, з веданнем справы разабрацца ў гэтым пытанні. Перш патрэбна ведаць, што ўяўлялі сабой беларусы ў тыя часы.

Як вядома, у этнаграфіі існуе тэрмін «этнас», які фактычна эквівалентны слову «народ». Вось як вызначае гэты тэрмін вядомы этнограф Ю. У. Брамлей у сваёй кнізе «Очерки теории этноса» (Масква, 1983): «Этнас — гэта гістарычна складзеная на пэўнай тэрыторыі ўстойлівая сукупнасць людзей, якія валодаюць не толькі агульнымі рысамі, але і адносна стабільнымі асаблівасцямі культуры (уключаючы мову) і псіхікі, а таксама ўсведамленнем свайго адзінства і адрознення ад усіх іншых падобных утварэнняў (самасвядомасцю), фіксаванага ў саманазве (этноніме)».

Гісторыя кожнага этнасу пачынаецца з часу яго фарміравання — этнагенезу і ахоплівае такія этнасацыяльныя арганізмы, як плямёны, народнасць, нацыя, якія папярэднічаюць адзін другому, але разам з гэтым складаюць і непарушную дыялектычную еднасць.

А цяпер давайце глянем, што ўяўляў сабой беларускі этнас (народ) у 50—60-я гг. мінулага стагоддзя. Гэты час — час пераходу ад феадальнай фармацыі да капіталістычнай, г. зн. і час пераходу ад народнасці да нацыі. Эканамічная агульнасць паміж часткамі нашага краю была слабая, чаму ў значнай ступені «садзейнічалі» феадальна-прыгонніцкія перажыткі, адсутнасць прамысловасці і неразвітасць таварна-грашовых адносін. Ды і тэрыторыя пражывання беларускага народа называлася па-рознаму: Віцебская, Смаленская, Магілёўская, усходняя частка Менскай губерняў — Беларусь; астатнія паветы Менскай, Віленская, Гарадзенская губерні — Літва. У яшчэ меншай ступені кансалідацыйныя тэндэнцыі выяўляліся ў працэсе фарміравання этнічнай самасвядомасці беларусаў. Апошняя, як вядома, перш за ўсё фіксуецца ў этнонімах. І тут была вялікая стракатасць. Ва ўсходніх частках Бацькаўшчыны была шырока распаўсюджана назва «беларус». На Віленшчыне, Гарадзеншчыне, у заходніх паветах Меншчыны поруч з найбольш пашыранай назвай «ліцвіны» ўжываліся назвы «рускія», «русіны», дзе-нідзе і «беларусы», «палешукі». І хоць мова, на якой размаўлялі продкі, лічылася ўжо ў тыя часы беларускаю, у тых умовах Каліноўскаму было вельмі цяжка акрэсліць сваю нацыянальную прыналежнасць, бо нацыя беларуская яшчэ не склалася. Але ж у народзе, які жыў у Літве і Беларусі (тагачасныя назвы), ён бачыў адзін народ, да якога і звяртаўся на ягонай роднай мове, называючы яе часта «мужыцкай». Болей таго, Кастусь Каліноўскі лічыў сябе часткай гэтага народа. Напрыклад, у яго-ных «Лістах з-пад шыбеніцы» ёсць такія радкі: «Браты мае, мужычкі родныя! З-пад шыбеніцы царскай прыходзіцца мне вам пісаць, і, можа, апошні раз. Прыкра пакінуць зямлю родную і цябе, родны мой народ. Застогнуць грудзі, забаліць сэрца, але не шкада загінуць за тваю праўду».

Так мог пісаць толькі сапраўдны патрыёт свайго народа, менавіта мужыцкага народа. Бо 90% яго, г. з. «беларусаў», «ліцвінаў» і «палешукоў», складалі сяляне. Пасля Люблінскай (1569 г.) і Барасцейскай уніі (1596 г.) спачатку арыстакратыя і шляхта, а потым ужо заможная частка гараджан у пагоні за прывілеямі і тытуламі пакінула свой народ і спольшчылася. Толькі сялянства ды часткова бяднейшыя гарадскія пласты насельніцтва захавалі адданасць, вернасць роднай мове, культуры, звычаям і традыцыям, нягледзячы на паланізацыю, а потым і русіфікацыю. Знаходзячыся паміж накавадлам і молатам, народ выстаяў, адрадзіўся, як тая міфічная птушка Фенікс, літаральна з попелу. І рухаючай сілай гэтага працэсу было сялянства, якое царскія чыноўнікі і польскія паны не лічылі здатным да гістарычнай дзейнасці.

У паўстанні 1863 — 64 гг. беларускі народ упершыню, можа быць, за доўгія дзесяцігоддзі якраз выявіў свой нацыянальны патэнцыял, абараніў свой гонар і сумленне. Падзеі гэтага часу—гэта вытокі беларускага Адраджэння, якое разальецца паўнаводнаю ракою ў канцы XIX — пачатку XX ст. І Кастусь Каліноўскі, які выхоўваўся сярод сялян, бачыў іхнія турботы і гора, не мог не стаць на абарону сялянскай годнасці, не ўсвядоміць свой агульны з гэтым мужыцкім народам лёс.

Убачыўшы «мужыцкасць» Беларусі і Літвы, змагар за народную волю зразумеў і адметнасць, самабытнасць гэтых земляў у адносінах да Польшчы. Так, часам па старой звычцы ён называе колішнюю тэрыторыю Рэчы Паспалітай Польшчаю. Але ў XVII — XIX стст. гэтыя назвы былі фактычна раўназначныя ў выніку паланізацыі вышэйшых пластоў насельніцтва ў Вялікім княстве Літоўскім. Тым не менш княства фармальна захавала сваю дзяржаўнасць ажно да III падзелу Рэчы Паспалітай, г. зн. 1795 года, маючы свой Сойм, органы дзяржаўнай улады, войска, скарбніцу, уласную грашовую сістэму, мытніцы, судовую сістэму.

Нацыянальна-вызваленчы рух на польскіх, беларускіх, літоўскіх, украінскіх землях з канца XVIII ст. заўжды ішоў пад сцягам узнаўлення дзяржаўнасці колішняй Рэчы Паспалітай. І «літоўскае пытанне», г. зн. адраджэнне дзяржаўнасці Вялікага княства Літоўскага ў складзе Рэчы Паспалітай, займала не апошняе месца, мела сваіх шчырых прыхільнікаў, напрыклад, графа Міхала Клеафаса Агінскага. Але з найвялікшай сілай «літоўскае пытанне» ўзнікла менавіта пад час паўстання 1863—64 гг. Тады пачаўся працэс кансалідацыі сучаснай беларускай нацыі, упершыню за доўгі час народ, прыдушаны гвалтам і галечай, вольна ўзняў сваю галаву, пачаў цярністы шлях з цямрэчы да сонца, каб у рэшце рэшт «людзьмі звацца».

Незразумела, як гэта У. Казбярук не заўважыў у друкаванай спадчыне К. Каліноўскага думкі пра самабытнасць, адметнасць Беларусі. Можна яму прыгадаць барацьбу, якую вёў Каліноўскі супраць тых шляхецкіх рэвалюцыянераў з Польшчы, якія патрабавалі непасрэднага ўключэння Вялікага княства Літоўскага ў склад Кароны, г. зн, Польшчы. Ён, у прыватнасці, выступіў супраць спробы Цэнтральнага Нацыянальнага Камітэта (ЦНК) змяніць назву Літоўскага камітэта на Выканаўчы Аддзел, патрабаваў, каб грашовыя сродкі Літоўскі камітэт выдаткоўваў на патрэбы паўстання самастойна. У якасці доказу можна прывесці яшчэ і ўспаміны Юзэфа Каэтана Яноўскага, члена варшаўскай рэвалюцыйнай арганізацыі, слыннага польскага патрыёта: «Каліноўскі быў адным з самых інтэлігентных у гэты час мужоў Літвы, адукаваны, чысты, поўны дабрачыннасці, розуму і энергіі. Абышоў пеша Літву і Беларусь, несучы ў народ полымя любові да Айчыны... Не хацеў мець ніякіх сувязей са шляхтай, а абапіраўся толькі на народ.

Сувязь Літвы (г. зн. ВКЛ) з Польшчай разумеў толькі як федэратыўную — з поўнай незалежнасцю Літвы. Не прызнаваў цалкам улады Цэнтральнага камітэта, не хацеў прымаць адтуль ніякіх загадаў альбо даручэнняў. Гэта пазіцыя Каліноўскага, якую не ўсе ў камітэце поўнасцю падзялялі, была падставай для непаразуменняў у адносінах з Цэнтральным камітэтам. Апошні, тым не менш, саступіў, прызнаўшы за Літоўскім камітэтам пэўную самастойнасць у кіраўніцтве арганізацыяй, а таксама назначэнні ўлад, вызначэнні тэрміна паўстання...» Так піша відавочца падзей, які лепей за ўсіх нас ведаў асобу Каліноўскага і яго погляды. Кастусь Каліноўскі бачыў адметнасць ад Польшчы ВКЛ, як бачыў і адрозненне «беларусаў» і «ліцвінаў» ад этнічных палякаў. Ён лічыў, што інтарэсы беларускага народа могуць рэалізавацца ў рамках адраджэння Вялікага княства Літоўскага. Гэтая ідэя была вельмі жывучая і папулярная нават у пачатку нашага стагоддзя. Успомнім, што яшчэ ў 1915 годзе створаная ў Вільні Канфедэрацыя Вялікага княства Літоўскага дамагалася незалежнасці Беларусі і Літвы ў складзе адноўленага ВКЛ. Толькі ў 1918 годзе з'явілася ідэя незалежнасці Беларусі ў яе этнаграфічных межах.

Кастусь КАЛІНОЎСКІ. Скульптурны партрэт У. ВЕРАБ'ЕВА.

Можна згадзіцца з У. Казберуком у тым, што беларуская нацыянальная ідэя ў Кастуся Каліноўскага цалкам яшчэ не аформілася. Але не таму, што ён быў ледзь не прадстаўніком іншага народа, а таму, што беларуская нацыя яшчэ не паспела канчаткова скласціся, яна толькі нараджалася. Тым не менш, нацыянальная ідэя, відаць, зараджалася ў змагара, калі ён пісаў у «Лістах з-пад шыбеніцы»: «..Прыміце за гэта нашу падзяку, а ліст аддрукуйце, каб ведаў свет божы, як мужычкі—беларусы (падкрэслена мною.—У. К.) глядзяць на маскалёў і паўстанне польскае, чаго яны хочуць і чаго сваёй сілай дамагацца будуць...» Голас Каліноўскага з'яўляўся голасам маладой нацыі, якая толькі яшчэ выходзіла на шырокія абсягі гістарычнай дзейнасці.

Уладзімір КАНАНОВІЧ,
студэнт-гісторык.

г. Гродна.

«ЛіМ» ПАВЕДАМЛЯЕ

ПЕРШЫ БЛІНЕЦ—УДАЎСЯ!

Прыйшоў да чытача першы нумар газеты Беларускага дзіцячага фонду «Дзеці і мы», выпушчаны тыражом 50 тысяч асобнікаў. Паколькі ў рэдакцыі працуюць два былыя лімаўцы (рэдактарам—У. Ягоўдзік, намеснікам рэдактара—В. Лапцік), у нашым калектыве асабліва прыдзірліва знаёміліся з выданнем і нарэшце з радасцю для сябе засведчылі: лімаўцы засталіся лімаўцамі...

Не пакіне абыякавым артыкул Васіля Віткі «Боль і сорам» («Замест прывітання»), змястоўным атрымаўся і першы выпуск «Буслянкі», пазнавальныя інтэрв'ю нумара, насычаная інфармацыя.

Адным словам, першы блінец удаўся.

У ГОСЦІ ДА ЗЕМЛЯКОЎ

Генрых Далідовіч, Алесь Камароўскі, Казімір Камейша і Мікола Маляўка з задавальненнем наведалі Шашкоўскую сярэднюю школу Стаўбцоўскага раёна. Прыхільна сустрэлі пісьменнікаў-землякоў настаўнікі і вучні. Пазней у Доме культуры мясцовага торфапрадпрыемства адбыўся літаратурны вечар, які завяршыўся канцэртам вучняў.

УРОК У МУЗЕІ

У музеі Францішка Багушэвіча, што ў Кушлянах, пабывалі вучні дзесятых класаў Смаргонскай гарадской СШ № 4. Тут член Таварыства беларускай мовы імя Ф. Скарыны, настаўніца роднай мовы і літаратуры М. Вярцінская правяла ўрок, прысвечаны жыццю і творчасці песняра.

Шмат цікавага расказаў старшакласнікам пра Багушэвіча дырэктар музея А. Жамойцін. Вучні пачулі расказ пра ўдзел паэта ў паўстанні, пра некаторыя моманты яго сяброўства з Янам Карловічам, які жыў у вёсцы Вішнева, і іншыя эпізоды яго жыцця.

В. БАРЫСЕВІЧ.

СУПРАМАТ НЕ ГОРШ... СОПРОМАТА

Аддзяленне Таварыства беларускай мовы імя Францішка Скарыны створана ў Беларускім політэхнічным інстытуце. Старшынёй выбраны дацэнт кафедры філасофіі А. Шастаковіч, сакратаром—старшы выкладчык кафедры матэматыкі Т. Сухая. У склад таварыства ўвайшлі загадчыкі кафедраў матэматыкі М. Мікулік і У. Бубноў, кафедры фізікі У. Самайлюковіч, старшы выкладчык кафедры супрамату М. Шунько, выкладчыкі кафедраў грамадскіх навук, сакратар парткома Г. Вяршына і іншыя.

У планах—падрыхтоўка тэрміналагічных слоўнікаў, распрацоўка курсаў лекцый на беларускай мове, арганізацыя курсаў падрыхтоўкі беларускамоўных выкладчыкаў з мэтай паступовага пераводу ўсіх прадметаў на беларускую мову выкладання.

«ЛіМ»

ЗАСНАВАЛЬНІКІ:
Саюз пісьменнікаў Беларусі і Міністэрства культуры БССР.

Выходзіць раз на тыдзень па пятніцах.

Ордэна Працоўнага Чырвонага Сцяга друкарня выдавецтва ЦК КП Беларусі.

АДРАС РЭДАКЦЫІ: 220600, ГСП, Мінск, вул. Захарава, 19.

Тэлефоны: прыёмная рэдакцыі — 33-24-61; намеснік галоўнага рэдактара —33-25-25; адказны сакратар — 33-19-85; аддзел публіцыстыкі: Міхась ЗАМСКІ —33-19-65; аддзел пісьмаў і грамадскай думкі: Людміла КРУШЫНСКАЯ, Марыя ГІЛЕВІЧ—33-19-85; аддзел літаратурнага жыцця: Алесь МАРЦІНОВІЧ —33-24-62; аддзел крытыкі і бібліяграфіі: Галіна КАРЖАНЕЎСКАЯ —33-22-04; аддзел літаратуры: Юрась СВІРКА—33-22-04; аддзел музыкі: Святлана БЕРАСЦЕНЬ — 33-21-53; аддзел тэатра, кіно і тэлебачання: Жанна ЛАШКЕВІЧ —33-21-53; аддзел выяўленчага мастацтва і аховы помнікаў: Пётра ВАСІЛЕЎСКІ — 33-24-62; аддзел народнай творчасці і культасветработы — 33-24-62; аддзел навін: Віталь ТАРАС, Юрась ЗАЛОСКА—33-22-04; аддзел мастацкага афармлення: Уладзімір ТАБУШАЎ —33-44-04; фотакарэспандэнт: Уладзімір КРУК — 33-24-62; бухгалтэрыя — 23-73-37.

Індэкс 63856 П 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12
М 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12